

ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΡΜΑΝΤΖΗ-ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΥ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ:
ΟΙ «ΝΕΩΤΕΡΙΣΤΙΚΕΣ» ΣΧΟΛΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΟΛΕΣ
ΜΠΑΛΑΝΩΝ ΚΑΙ ΨΑΛΙΔΑ (1645-1820)

*Τὰ γράμματα καὶ τὰ δπλα... ἐθεωρήθησαν ἐν
παντὶ καιρῷ, ὡς ἕκαστος ὁμολογεῖ, πρῶτιστον
τῶν ἀνθρώπων κόσμημα, καὶ περὶ τούτου τὸ
Ἔθνος ἡμῶν παρέχει τρανοτάτας ἀποδείξεις.*

(Από ψήφισμα της Ελληνικής
Κοινότητας για την ίδρυση ελλη-
νικού σχολείου, Βενετία 1593).

*Στα διακόσια χρόνια από την εμφάνιση
του Αθανασίου Ψαλίδα στα Γράμματα.*

— Αυτή η μελέτη αποτέλεσε αντικείμενο ανακοίνωσης και συζήτησης στις 25.11. 1991, στα πλαίσια του κύκλου Σεμιναρίων του Τομέα Μέσης και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ευχαριστώ τη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων που έθεσε στη διάθεσή μου τα απαραίτητα για την έρευνα παλαιότυπα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A.K.I. = Αγαθοεργά Καταστήματα Ιωαννίνων

Δ.Ι.Ε.Ε.Ε. = Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος

Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι. = Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ε.Η.Μ. = Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών

Ε.Ι.Β. = Ελληνικόν Ινστιτούτον Βενετίας

Η.Ε. = Ηπειρωτική Εστία

Η.Χ. = Ηπειρωτικά Χρονικά

Ι.Μ.Ι. = Ιερά Μητρόπολις Ιωαννίνων

Ι.Μ.Χ.Α. = Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.

Πρόλογος

Αυτή η μικρή έρευνα δεν αφορά μόνο την Εκπαίδευση ή τα Σχολεία, αλλά αποσκοπεί κυρίως στο να εντοπίσει κάποιες ιδέες και ιδεολογίες συγκεκριμένων χώρων, χρόνων και τόπων τού νεοελληνικού πνεύματος.

Η ίδρυση των Σχολείων, με τον τρόπο τής συστηματικής χρηματοδότησης από τόκους πάγιων κεφαλαίων ώστε να μην έχουν πρόβλημα επιβίωσης, αλλά και η εντολή των χορηγών να διδάσκονται εκτός των άλλων και επιστημονικά μαθήματα, είναι μια ιδέα: Μια ιδέα η οποία βασίζεται σε δυο δεδομένα, από τη μια πλευρά στην προϋπαρξη άτυπα λειτουργούντων Σχολείων, και από την άλλη, στην άμετρη οικονομική δυνατότητα και πνευματική ικανότητα του πεφωτισμένου έμπορου της Βενετίας, να ιδρύσει Σχολεία, μακρόβια και συστηματικά, και όπου θα μπορούν να διακινηθούν οι «νεωτεριστικές» ιδέες τής Ευρώπης. Αλλά η ιδέα των «νεωτεριστικών» Σχολείων είναι αντίγραφο των Σχολείων τής Δύσης, και για να μην πάμε μακρύτερα, φέρουμε για παράδειγμα το ελληνικό Φλαγγινειανό Φροντιστήριο της Βενετίας (Διαθήκη τού δωρητή Θωμά Φλαγγίνη το 1644, και ίδρυση το 1645)*.

Στην ίδρυση των Σχολών στα Γιάννενα συμμετέχουν οι: Γεώργιος και Επιφάνειος Ηγούμενος (ίδρυση 1645), Λεοντάρης και Εμμανουήλ Γκιόνμας (1672), και Λάμπρος και Σίμων Μαρούτζης (1742), με συνεισφέροντες τους Π. Ιερομνήμονα, Ν. Καραϊωάννη, Γ. Ντίλιο, κ.ά., όλοι έμποροι Βενετίας, πρόσωπα τα οποία προσγράφονται έτσι στη γενικότερη κίνηση για την «ανόρθωση του Γένους».

Οι ιδέες που θα διακινηθούν μέσα από αυτά τα Σχολεία, θα είναι κατά κανόνα «νεωτερίζουσες», και κατ' αυτό τον τρόπο τα τελευταία θα καταστούν κέντρα παραγωγής και διακίνησης τέτοιων ιδεών, ώστε να συντελέσουν στη γέννηση και την ανάπτυξη του λεγόμενου «νεοελληνικού διαφωτισμού». Σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό μπορούμε να δεχθούμε το 1648, έτος τής Διαθήκης τού Επιφάνειου Ηγούμενου, σαν χρονολογία έναρξης του νεοελληνικού διαφωτισμού, όπως το προτείνει ο Φάνης Μιχαλόπουλος (καθώς και του «γιαννιώτικου διαφωτισμού»): ή καλύτερα, το

* Το πρώτο (κοινό) ελληνικό Σχολείο στη Βενετία λειτουργεί άτυπα, χωρίς καταστατικό, με ένα διδάσκαλο, κατόπιν ψηφίσματος της Κοινότητας το 1593.

έτος 1645, όπου με εντολή τού Επ. Ηγούμενου διδάσκει ο αθηναίος Νικηφόρος Πριγγελέας στα Γιάννενα.

Τα Γιάννενα θα καταστούν κέντρο διακίνησης ιδεών για ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο (απήχηση θα υπάρξει μέχρι και τη Μολδοβλαχία), διδάσκαλοι και συγγράμματα θα διασπαρούν στον ίδιο χώρο, κυρίως στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα, αλλά και μέχρι την Κωνσταντινούπολη και τη Μολδοβλαχία· αργότερα, και στη Ρωσία και τις ελληνικές παροικίες τής Δύσης.

Και για μια παρένθεση, οι ιδέες και οι διδάσκαλοι, όχι τυχαία, ακολουθούν τα δίκτυα των γιαννιωτών εμπόρων, όπου τα Γιάννενα αποτελούν ένα σημαντικό σταθμό διακίνησης εμπορευμάτων, τα οποία, ξεκινώντας από τον στερεό ελλαδικό χώρο, έχουν σαν άλλο άκρο τους τη Βενετία.

Θα παρατηρήσουμε ότι τις Σχολές των Ιωαννίνων, οι οποίες είναι οι πρώτες συστηματικές τού ελλαδικού χώρου*, θα τις ακολουθήσει ένα αυτονόητο φαινόμενο: Αυτό της μαζικής παραγωγής συγγραμμάτων (ως επί το πλείστον διδακτικών), για πρώτη φορά για τα δεδομένα τού ελλαδικού χώρου· ακόμη, σε συνάρτηση και με το επίπεδο των Σχολών, θα έχουμε μια δημιουργία ανώτερης ποιότητας, η οποία αφορά στην ουσία γραμματικές, φιλοσοφικές, μαθηματικές, αστρονομικές, γεωγραφικές, κ. λ. π., πραγματείες. Οι περισσότερες από αυτές, θα τυπωθούν στη συνέχεια και θα επιστρέψουν εδώ, μετά την έκδοσή τους στη Βενετία. Οι πραγματείες αυτές μπορούν βέβαια να θεωρηθούν πρωτότυπες για τον ελληνικό χώρο, χρήσιμες για τη διάδοση των ιδεών ανάμεσα στους έλληνες της οθωμανικής επικράτειας, τιθέμενου όμως σαν όρου αυτονόητου, ότι δεν μπορούν να ανταγωνισθούν τις ιδέες που παράγονται στην Ευρώπη των φώτων· αλλά πέρα από το τελευταίο, θα αποτελέσουν ένα από τα αναγκαία υπόβαθρα επάνω στα οποία θα αναπτυχθεί ο νεοελληνικός διαφωτισμός.

Σε μια δεύτερη περίοδο, γύρω στα μισά τού 18ου αι., όταν παντού δημιουργούνται «νεωτεριστικές» Σχολές (βλ. για παράδειγμα το «Ελληνικό Φροντιστήριο» ή «Νέα Ακαδημία» της Βοσκόπολης, ίδρυση 1730, όπου και τυπογραφείο), οι Σχολές των Ιωαννίνων χάνουν την πρότερή τους αίγλη, γεγονός που πιστοποιείται με την επικράτηση σε αυτές της οικογένειας των διδασκάλων Μπαλάνων. Πράγματι, με τους Μπαλάνους, προ-

* Η πρώτη προσπάθεια για ίδρυση Σχολείου στην Ελλάδα από κληροδότημα στη Βενετία, έγινε από τον χίλο λόγιο Εμμανουήλ Γλυζούνιο (Διαθήκη 1596, Ίδρυση 1604), με εντολή να διδάσκεται «ελληνική γραμματική», αλλά παραπέρα μνεία εάν αυτό το Σχολείο λειτούργησε κανονικά, δεν υπάρχει· βλ. Γ.Σ. Πλουμίδη, «Σχολεία στην Ελλάδα συντηρούμενα από Κληροδοτήματα Έλλήνων τής Βενετίας (1603-1797)», Θησαυρίσματα, Ε. Ι. Β., Βενετία, 1972, Τόμ. 9, 6. 237.

σκολλημένους στη σχολαστική Φιλοσοφία των αρχαίων και στα θεολογικά συγγράμματα των βυζαντινών συγγραφέων, αποπέμπεται σταδιακά κάθε δυτική επήρεια από τη διδασκαλία τους, μέχρι του σημείου τού αποκλεισμού και των ξένων γλωσσών.

Την «ησυχία» αυτή στην Εκπαίδευση, έρχεται να διαταράξει ο ριζοσπάστης φιλόσοφος Αθανάσιος Ψαλίδας· διαμέσου αυτού μεταφέρονται στα Γιάννενα, τα μηνύματα των πιο προοδευτικών ρευμάτων τού νεοελληνικού διαφωτισμού που αναπτύσσονται στην Ευρώπη, συνηγορούντος και του «κλίματος» και της παράδοσης των Ιωαννίνων. Παράδοση ασφαλώς είναι ο πεφωτισμένος έμπορος, ο διδάσκαλος, αλλά τώρα και πάμπολλοι λόγιοι, που έχοντας διατρίψει στις παροικίες, επιστρέφουν στα Γιάννενα και δημιουργούν ένα νέο κλίμα.

Στο παραπάνω κλίμα συμμετέχει και η ιδιότυπη φυσιογνωμία τού «ανεξίθρησκου», ισορροπιστή των εθνοτήτων, οξυδερκή, Αλή Πασά, ο οποίος δεν διστάζει να προστατέψει την εκπαίδευση, ακόμη και να σπουδάσει φοιτητές στο εξωτερικό, με απώτερο σκοπό την ενδυνάμωση του «κράτους» του. Από μια άλλη πλευρά συμμετέχουν εδώ, άμεσα ή έμμεσα, όλοι εκείνοι οι ριζοσπάστες και συνωμότες των Ιωαννίνων, με ένα κύκλο στον οποίο ξεχωρίζουν οι φίλοι τού Ψαλίδα, Ι. Βηλαράς και Γ. Σακελλάριος· δεν είναι τυχαίος ο σχηματισμός ενός κινήματος με άκρατες θέσεις για τη γλώσσα, το οποίο δημιουργεί ένα ιδιότυπο και πρωτότυπο ιστορικό προηγούμενο στα ελληνικά χρονικά. Δεν είναι επίσης τυχαίο το ότι η «Ελληνική Νομαρχία», κείμενο κορυφή τού ελληνικού — όχι καθαρά λόγιου, αλλά «πολιτικού» — συνωμοτικού, διαφωτισμού αποδίδεται στους ριζοσπαστικούς κύκλους των Ιωαννίνων, και μάλιστα περιέχει σχεδόν αυτούσιο το διδακτικό «πρόγραμμα» του Ψαλίδα, που βασίζεται στην αποπομπή των παραδοσιακών μεθόδων διδασκαλίας των «Γραμματικών», τη διδασκαλία της «Ελληνικής» σαν ξεχωριστό μάθημα, την καθιέρωση στην παράδοση της κοινής, και τη διδαχή τής Λογικής και της Φυσικής σαν πρωτεύοντα μαθήματα.*

Με τον Ψαλίδα και τον κύκλο του, τα Γιάννενα αναδεικνύονται σαν το κυριότερο κέντρο τού νεοελληνικού διαφωτισμού στον ελλαδικό χώρο, και αυτό πιστοποιείται απο το ότι ο ίδιος ο Ψαλίδας δίδει στη διδασκαλία του απόλυτη προτεραιότητα στη δυτική Φιλοσοφία, στα υψηλά Μαθηματικά, στη Γεωγραφία, στην Ιστορία και στις ξένες Γλώσσες.

* Βλ. το πρωτότυπο της «Ελληνικής Νομαρχίας», σ. 232-236.

Εισαγωγή

Θίγουμε σ' αυτή την εισαγωγή, θεωρητικά και μεθοδολογικά, κάποια σημεία τού κειμένου που θα ακολουθήσει, καθώς επίσης και προβλήματα βιβλιογραφίας και πηγών.

Προσπαθώντας να διεισδύσουμε σε κάποιες εποχές, όπου σπάνιες και αποσπασματικές είναι οι ειδήσεις και τα ντοκουμέντα για τα ελληνικά Σχολεία, τις μορφές εκπαίδευσης, τους διδάσκαλους και τις ιδέες που εδώ διακινούνται, φέρουμε το παράδειγμα των Ιωαννίνων, με πρόθεση να εξειδικεύσουμε την εικόνα τής Εκπαίδευσης σε έναν συγκεκριμένο χώρο, και αυτό σαν μια επιμέρους συμβολή στη γενικότερη ιστορία της, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Θα εξετάσουμε έτσι την Εκπαίδευση, όχι μόνον από την καθαρά διδακτική άποψη, αλλά και στις ιδέες που διαμέσου αυτής διακινούνται, και στην ιδεολογία της. Και σαν ιδεολογία της εννοούμε εδώ, ένα σύνολο ιδεών που προωθείται διαμέσου των διδασκάλων — λόγιων, το οποίο, ανάλογα με τις απόψεις, τα κοινωνικά στρώματα και τις πραγματικότητες που αντιπροσωπεύει, τείνει να μετατραπεί σε ένα χαρακτηριστικό σώμα άμεσων ή έμμεσων μηνυμάτων, ή και σε μια ομοιογενή, τρέχουσα κοινωνική αντίληψη. Έτσι, στα Σχολεία τού χώρου των Ιωαννίνων θα υπάρξουν «νεωτεριστικές» ιδεολογίες, που όχι τυχαία επηρεάζονται από την επαφή των γιαννιωτών με τη Βενετία: συντηρητικές ιδεολογίες στη Σχολή Μπαλάνων, ριζοσπαστικές ιδέες και προοδευτικές ιδεολογίες στη Σχολή Ψαλίδα, οφειλόμενες κυρίως στο ότι ο Ψαλίδας είναι ένας φιλόσοφος και «πολιτικός» διαμορφωμένος στα ριζοσπαστικά περιβάλλοντα της Βιέννης, κ.ο.κ.

Αλλά ως υπεισέλθουμε στα προβλήματα μεθοδολογίας που αφορούν την ιστορία των ελληνικών σχολείων, και στο ερώτημα, τί μια εξειδικευμένη έρευνα μπορεί να προσφέρει: Ασφαλώς μπορεί να συμπληρώσει, κατά πρώτο, τη γενική εικόνα τής ιστορίας τής εκπαίδευσης, όπως για παράδειγμα αυτή μας δίδεται σε δημοσιεύματα των Μ. Παρανίκα (1867), Π. Αραβαντινού (1867), Μ. Γεδεών (1888), Τρ. Ευαγγελίδη (1933, 1936), κ.ά., συγγραφέων που ασχολούνται γενικά με την εκπαίδευση της προεπαναστατικής περιόδου. Αλλά λίγες πληροφορίες αρούνται εδώ περί διδασκάλων, μαθημάτων, περιεχομένου διδασκαλίας, και η παραπάνω αδυναμία πηγάζει από το ότι αυτές οι μελέτες, κατά χώρο έρευνας, είναι

συντομότερες και μάλιστα περιέχουν πολλές ανακρίβειες. Έτσι, κατά δεύτερο λόγο, με μια περισσότερο σχολαστική προσέγγιση, θα μπορούσε να υπάρξει ακριβέστερη και πιο εμπεριστατωμένη εικόνα για τα Σχολεία τής περιόδου, έναντι των αναφερόμενων ιστορικών περιγραφών.

Με αυτές τις προϋποθέσεις, η σύντομη έρευνά μας αποσκοπεί σε μια όσο το δυνατό λεπτομερέστερη διείσδυση σε καθορισμένους χώρους και περιβάλλοντα Σχολών, και εδώ συγκεκριμένα, αυτών των Ιωαννίνων. Μα όχι αποκλειστικά από διδακτική άποψη, αλλά και από ευρύτερες πλευρές που αφορούν αντιλήψεις, διαθέσεις, κλίματα, και όπως το ορίσαμε, και από την άποψη των ιδεών και «ιδεολογιών» που επικρατούν στους σχολικούς χώρους τής περιόδου.

Ασχολούμαστε εδώ κυρίως με τις Σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα, κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αι., αλλά βέβαια δεν μπορούμε να λησμονήσουμε τα προηγούμενα, όταν προσπαθούμε να μελετήσουμε τα επόμενα, και έτσι ανατρέχουμε και στην ιστορική συνέχεια, όπως αυτή μας δίδεται από τις επίσημες πλέον Σχολές των Ιωαννίνων κατά το δεύτερο μισό του 17ου αι. μέχρι το δεύτερο μισό του 18ου.

Διαπιστώνουμε πράγματι ότι πυκνότερες γίνονται οι πληροφορίες από αυτή την περίοδο, γιατί πλέον υπάρχουν επώνυμοι ιδρυτές και διδάσκαλοι, επίτροποι και μαθητές, κ.ο.κ., αλλά κυρίως και τα έγγραφα της Βενετίας, όπως αυτά μας δίδονται σε γενικές γραμμές από τον επίπονο ερευνητή Κ. Δ. Μέρτζιο. Παρακολουθούμε τις χρονολογίες, θητείες διδασκάλων, αλλά και τις Διαθήκες των διαθετών-ιδρυτών, οι οποίες στην ουσία συνιστούν και τα καταστατικά των Σχολών, όπου προσδιορίζεται το «πνεύμα» τους και η «ιδεολογία» τους.

Αλλά επειδή οι Διαθήκες δεν μπορούν να προσδιορίσουν επακριβώς τα διδασκόμενα μαθήματα, προστρέχουμε στην εργογραφία των διδασκάλων, όπου διαπιστώνουμε ότι τα συγγράμματά τους είναι ταυτόχρονα και σχεδόν στο σύνολό τους, διδακτικά εγχειρίδια (βλ. συνημμένη Εργογραφία)¹.

1. Για την εύρεση των έργων εποχής προστρέχουμε στους, Émile Legrand, «Bibliographie Hellénique...», Λαδά-Χατζηδήμο, «Ελληνική Βιβλιογραφία... 1791-1795 / 1796-1799», Γκίνη-Μέζα «Ελληνική Βιβλιογραφία...», 1800-1839, Φ. Ηλιού «Προσθήκες στην Ελληνική Βιβλιογραφία 1515-1799», κλπ. Αλλά επειδή οι προσφωνήσεις, πρόλογοι, εισαγωγές και περιεχόμενα έργων που ενδιαφέρουν την έρευνά μας αποτελούν αντικείμενο πληροφόρησης, προσφεύγουμε ενίοτε και στα παλαιότυπα. Επίσης, για τα χειρόγραφα φυσικομαθηματικών επιστημών των διδασκάλων τής εποχής, προστρέχουμε στον Γιάννη Καρά, «Οί Θετικές—Φυσικές Έπιστήμες στον έλληνικό 18ο Αίωνα», Έκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1977 και, «Οί Φυσικές—Θετικές Έπιστήμες στον έλληνικό χώρο κατά την Περίοδο τής Τουρκοκρατίας», Διδακτορική Διατριβή, Μέρος Α, Μέρος Β—Συνοπτικός Κατάλογος Έργων. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ, ότι δυστυχώς δεν διαθέτουμε ένα αντίστοιχο έργο που να μας παραθέτει τα γνωστά χειρόγραφα των φιλοσοφικών—φιλολογικών επιστημών τής αντίστοιχης περιόδου.

Για την πρώτη εξεταζόμενη εδώ περίοδο, διαθέτουμε λίγες πληροφορίες για τη δομή των τάξεων, μεθόδους διδασκαλίας, υποδιδασκάλους, κλπ., αλλά έχουμε μια αρκετά καλή εικόνα των ιδεών που διατρέχουν τα διδκτικώς περιβάλλοντα, ώστε να βοηθούμαστε στην κατανόηση μερικών δεδομένων που αφορούν τα Σχολεία τής επόμενης περιόδου (τέλη 18ου αι., αρχές 19ου).

Το ενδιαφέρον τής πρώτης περιόδου έγκειται στο ότι αποτελεί την απαρχή μιας ριζοσπαστικής ανανέωσης, σχετικής με μια αθρόα και σε συστηματική βάση εισαγωγή «νεωτεριστικών» ιδεών και νέων επιστημών, δημιουργώντας έτσι μια ρωγμή στο βυζαντινοπρεπές, κλασσικά ορθόδοξο, «ιδεολογικό» καθεστώς: Είναι η αρχή τής ρήξης με το παντοδύναμο αριστοτελικό φιλοσοφικό σύστημα που πρεσβεύει η επίσημη ορθόδοξη εκκλησία, ενώ το τέλος του είχε ήδη επιτελεσθεί στη Δύση δύο αιώνες πριν. Οι διδάσκαλοι — λόγιοι, που σπούδασαν, έγραψαν συγγράμματα και εργάστηκαν σε εκδόσεις και τυπογραφεία (κυρίως) της Βενετίας, ήταν αδύνατον να μην επηρεαστούν από το πνεύμα τής Δύσης· και πράγματι, τέτοιοι ήσαν οι, Γ. Σουγδουρής, Μ. Μήτρου, Α. Παπαβασιλόπουλος, Μ. Ανθρακίτης, Ευγ. Βούλγαρις, Τρύφων Ιερομόναχος, κ.ά., οι οποίοι χαρακτηρίζονται όλοι, φορείς και εισαγωγείς δυτικών νεωτεριστικών ιδεών στον ελληνικό χώρο, και όχι μόνον στα Γιάννενα.

Αλλά ανοίγοντας μια μικρή παρένθεση, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι οι διδάσκαλοι είναι και φορείς τής θέλησης των ιδρυτών των Σχολείων, των πεφωτισμένων δηλαδή εμπόρων που ζουν στις παροικίες τής Δύσης, και κατ'επέκταση, εκπρόσωποι της μορφούμενης και αναγεννώμενης, κυρίως στο εξωτερικό, νεοελληνικής αστικής τάξης: Αυτή η τάξη, διαμέσου τού εμπορίου και της πνευματικής της καλλιέργειας, de facto, αναγκαστικά, νομοτελικά, δεν μπορεί να μην ασπαστεί, λόγω του χαρακτήρα της, τον «Ορθολογισμό»: ενδεικτική είναι εδώ η περίπτωση του Μεθόδιου Ανθρακίτη, όπου, μπροστά στη δίωξη που υφίσταται από την επίσημη Εκκλησία, έρχεται προς υπεράσπισή του η αστική τάξη δύο εμπορικών πόλεων, των Ιωαννίνων και της Καστοριάς¹.

Η περίπτωση των Ιωαννίνων είναι περίπλοκη και ιδιαίτερη: Διαθέτει λόγια και σχολική παράδοση, και μια παροικία πλούσιων γιαννιωτών

1. Βλ. το έγγραφο που στέλλουν οι πρόκριτοι Ιωαννίνων στην Κωνσταντινούπολη, όπου σχεδόν όλοι τους είναι έμποροι που έχουν σχέση με τη Βενετία, Π. Αραβαντινού, «Χρονογραφία τής 'Ηπείρου...», Εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Εν Αθήναις, 1856, Φωτοτυπία Ηλ. Ρίζου, Τόμ. Δεύτερος, σ. 277-278· πρβλ. και Ζ. Ν. Τσιρπανλή, «Γιαννιώτες Έμποροι και Έμπορική Πολιτική τής Βενετίας (1720-1721)», Θεσσαλονίκη, 1984, Ανάτυπον από το «Χαριστέιον Σεραφεϊμ Τίκα...», σ. 484-485.

εμπόρων στη Βενετία, όπου εδώ, όχι τυχαία, θα συναντήσουμε πληθώρα σπουδαστών, λόγιων, επιμελητών εκδόσεων, τυπογράφων και εκδοτών. Δεν είναι τυχαία λοιπόν και η διείσδυση ιδεών από τη Δύση, και κατ' επέκταση η ίδρυση των «νεωτεριστικών» Σχολών, στις οποίες διαθέτες, ιδρυτές και χορηγοί, είναι όλοι γιαννιώτες μεγαλέμποροι της Βενετίας.

Εισερχόμαστε τώρα σε μια δεύτερη περίοδο, η οποία χαρακτηρίζεται από μια πνευματική οπισθοδρόμηση των Σχολών των Ιωαννίνων, με συμβατική χρονολογία αυτής της περιόδου την αποχώρηση του Βούλγαρι από τη Σχολή Μαρούτζη, το 1749. Κατά την περίοδο αυτή μεσουρανεί στην εκπαίδευση η οικογένεια των Μπαλάνων, οι οποίοι επιβάλλονται ως οι μόνοι επίσημοι διδάσκαλοι στις Σχολές των Ιωαννίνων· οι Μπαλάνοι θα συνεχίσουν να είναι οικογενειακοί διδάσκαλοι, κατά διαδοχή σε μια Σχολή, μέχρι και το 1820.

Το μονοπώλιο αυτό των Μπαλάνων θα σπάσει ο Αθανάσιος Ψαλίδας, που θα διδάξει στα Γιάννενα σε νέα Σχολή, από το 1796 έως και το 1820.

Όσον αφορά τώρα τη Σχολή των Μπαλάνων, εάν και εισερχόμαστε σε μια περίοδο όπου οι πληροφορίες είναι συχνότερες, δεν διαθέτουμε μέχρι στιγμής κάποια αρχεία εποχής που να μας δίδουν ακριβείς πληροφορίες για την «ουσία» τής Σχολής: Προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να ερευνηθεί και το Αρχείο Σταύρου Ιωάννου, ο οποίος ήταν προεστός Ιωαννίνων και ένας από τους επιτρόπους των εδώ Σχολείων¹. Επίσης, πηγές συνιστούν τα συγγράμματα των Μπαλάνων (Βασιλόπουλου Ρίζου, Κοσμά, Κωνσταντίνου και Γρηγόριου), ειδήσεις εποχής, όπως για παράδειγμα άρθρο τού Δ. Αθανασίου περί Σχολείων των Ιωαννίνων στο «Λόγιο Ερμή» το 1817, και πληροφορίες που μας μεταδίδει ο μεταγενέστερος μεν Π. Αραβαντινός, αλλά κοντά, κατά μια γενιά, στις πηγές και στα γεγονότα, ο οποίος, πέρα από τις βιογραφίες και προσωπογραφίες των Μπαλάνων, μας μεταφέρει ειδήσεις για το διδακτικό τους έργο, τις μεθόδους διδασκαλίας και τους μαθητές των Σχολών τους.

Αλλά ας δώσουμε εδώ μερικές πληροφορίες για τους διδάσκαλους και τη διδασκαλία τους, ώστε να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε κάποια χαρακτηριστικά των Σχολών Μπαλάνων και Ψαλίδα. Κατ' αρχή ας δούμε τους Μπαλάνους: Ο Μπαλάνος Βασιλόπουλος, μαθητής τού Ανθρακίτη, καλός μαθηματικός, επιμελείται, αναπτύσσει και εκδίδει το χειρόγραφο του Ανθρακίτη «Οδός Μαθηματικής», βιβλίο διδακτικό, χρησιμότατο για την εποχή του, το οποίο μάλιστα υιοθετείται από τα Σχολεία τής Ελλάδας· ασχολείται επίσης με το Δήλαιο πρόβλημα. Παρ' όλα αυτά, ο Βασιλόπου-

1. Πρβλ. Σωκράτη Β. Κουγέα, «Τὸ Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου», Η. Χ., Ἐκδ. Ι. Μ. Ι., Ἰωάννινα, 1939, Ἔτος Δέκατον Τέταρτον, σ. 5, 6, 26, 27.

λος, αν και δεν ξέρουμε ποιές οι μέθοδοι διδασκαλίας του και ποιά τα διδασκόμενα μαθήματα, δεν φημιζείται να εντρυφεί στη γενικότερη φιλοσοφική σκέψη, με την οποία ασχολείται την ίδια περίοδο ο Βούλγαρις στα Γιάννενα, δημιουργώντας έτσι μια ριζοσπαστική παράδοση στην Εκπαίδευση.

Τον Μπαλόνο Βασιλόπουλο ακολουθεί ο γιός του Κοσμάς, ο οποίος, προσκολλημένος στην αρχαϊζουσα γλώσσα, στους αρχαίους έλληνες συγγραφείς και στην ορθόδοξη θεολογία, απασχολείται μόνο κατά δεύτερο λόγο με τις μαθηματικές επιστήμες, και έτσι δημιουργείται μια νέα οπισθοχώρηση, σε σχέση με τον πατέρα του. Τον ίδιο δρόμο ακολουθούν και οι αδελφοί του Κωνσταντίνος και Αναστάσιος, και ο ανηψιός τους Γρηγόριος, που επιμένει αναχρονιστικά, το 1809, ότι τα του Κοπέρνικου κακώς λαμβάνονται ως «θέση και όχι ως υπόθεση ψευδή» (βλ. συνημμένη Εργογραφία, αριθ. 6).

Το πρόβλημα των Μπαλάνων και της Σχολής τους είναι ότι ακολουθούν μια «αυτόνομη» πορεία και δεν επηρεάζονται από κάποια διαφορετικά ιδεολογικά περιβάλλοντα ή από τις ιδέες της Δύσης, γιατί κανένας τους δεν έρχεται σε επαφή με αυτή (κάποιοι από αυτούς θα βρεθούν στη Βλαχία, και μόνον ο Γρηγόριος θα μεταβεί στο Λιβόρνο για σπουδές, αλλά θα επιστρέψει άκαρπα μετά από ένα χρόνο στα Γιάννενα): Σε αντιπαράθεση προς τους Μπαλάνους φέρουμε εδώ τους Γ. Σουγδουρή, Μ. Μήτρου, Μ. Ανθρακίτη, Ευγ. Βούλγαρι, οι οποίοι, μορφούμενοι και διαμορφούμενοι σαν προσωπικότητες στη Βενετία, όπως και ο Αθ. Ψαλίδας αργότερα στη Βιέννη, θα μεταφέρουν και θα προσπαθήσουν να μεταμφυτεύσουν στα Σχολεία των Ιωαννίνων, ο καθένας με τον τρόπο του, πρωτοποριακές για την εποχή επιστήμες, που είναι τα νεότερα Μαθηματικά, η Λογική, η Μεταφυσική, η Φιλοσοφία, κλπ., όπως αυτές προέρχονται από τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Αντίθετα οι Μπαλάνοι, ενάντια στα ριζοσπαστικά μηνύματα των καιρών, θα δημιουργήσουν μια παράδοση που τείνει να αποκλείσει από τις Σχολές τους τις νέες επιστήμες και τη φιλοσοφία, τις ξένες γλώσσες, κ.ο.κ., και μάλιστα, κατά εκούσιο τρόπο. Χαρακτηριστικό είναι εδώ το παράδειγμα του Κωνσταντίνου Μπαλάνου, που αποπέμπει οικότροφους της Σχολής, γιατί «θέλησαν να μάθουν ιταλικά σε έναν μεσολογγίτη»!

Ενδεικτικές είναι και οι πληροφορίες που μας δίδονται, κυρίως από τον Π. Αραβαντινό, για τα μαθήματα και μεθόδους διδασκαλίας των τελευταίων Μπαλάνων. Παρακολουθώντας τον Π. Αραβαντινό¹ και άλλους, διαπιστώνουμε ότι πέρα από τους αρχαίους συγγραφείς, σφόδρα αγαπη-

1. Για τις πληροφορίες περί μαθημάτων και περί μεθόδων διδασκαλίας, βλ. το «Ιστορία της Έλληνικής Παιδείας παρ' Έλλησιν», Εισαγωγή-Επιμέλεια Ε. Ι. Νικολαΐδου, Έκδ. Ε. Η. Μ., Ιωάννινα, 1986, σ. 116-118.

τούς στους Μπαλάνους, διδάσκονται εδώ έργα ως επί το πλείστον παρωχημένα: «Οδός Μαθηματικής» (1749*)¹, Γραμματικές των Κ. Λάσκαρι (1476*)², Θ. Γαζή (1516)³ Λογικές των Γ. Σουγδουρή (1792)⁴, Θ. Κορυδαλλέα (1729)⁵, Αλ. Μαυροκορδάτου (;)⁶, αργότερα Ευγ. Βούλγαρι (1766)⁷, Θεολογίες των Ι. Δαμασκηνού (1528)⁸, Γ. Κορέσιου (;)⁹, Αθ. Πάριου (1806)¹⁰, Εγκυκλοπαίδεια Ι. Πατούσα (1710)¹¹ Γεωγραφία Ν. Θεοτόκη (1804)¹², κ.ά.

* Σημειώνουμε εδώ τη χρονολογία πρώτης έκδοσης των έργων, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε ποιά έκδοση χρησιμοποιείται για διδακτική χρήση.

1. Βλ. συνημμένη Εργογραφία, αρ. 14.

2. «Κωνσταντίνου Λασκάρεως Γραμματική... Mediolani impressa per magistrum Dionysium Paravicinum. M. CCCC. LXXVI. die XXX.», βλ. Ανδρέου Παπαδόπουλου—Βρετού, «Νεοελληνική Φιλολογία...», Τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφη, Εν Αθήναις, 1857, Μέρος Β', σ. 1.

3. «Γραμματική Ἑλληνική», Παρίσι, 1516, βλ. Κ. Σάθα, «Νεοελληνική Φιλολογία», Εκ της Τυπογραφίας των Τέχνων Ανδρέου Κορομηλά, Εν Αθήναις, 1868, σ. 39.

4. Βλ. συνημμένη Εργογραφία, αρ. 44.

5. «ΕΙΣ ΑΠΑΣΑΝ ΤΗΝ ΛΟΓΙΚΗΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. Ὑπομνήματα καὶ Ζητήματα ὑπὸ τοῦ Σοφωτάτου ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΤΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΕΩΣ...ΕΝΕΤΙΗΣΙ, αψκθ'. Παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων...», βλ. Émile Legrand, «Bibliographie Hellénique ou Description raisonnée des Ouvrages Publiés par des Grecs au dix-huitième Siècle, Librairie Garnier Frères, Paris, 1918, Tome Premier, σ. 224-225.

6. Δεν γνωρίζουμε εκδομένη Λογική τού Αλ. Μαυροκορδάτου, παρά μόνον «έρμηνειαν εἰς τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς τοῦ ἀριστοτέλους. ἔτι ἀνέκδοτον.», βλ. Γ. Ι. Ζαβίρα, «Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον—Ἀνέκδοτα Συγγράμματα», Εκδοθὲν ὑπὸ Γ. Π. Κρέμου, Τύποις Εφημερίδος των Συζητήσεων, Αθήνησι, 1872, σ. 168.

7. Βλ. συνημμένη Εργογραφία, αρ. 19.

8. «Θησαυρὸς Δαμασκηνοῦ τοῦ Ὑποδιακόνου καὶ Στουδίτου τοῦ Θεσσαλονικέως. Ἐν Βενετίᾳ 1528», βλ. Ανδρέου Παπαδόπουλου—Βρετού, «Νεοελληνική Φιλολογία...», Τύποις και Αναλώμασι Α.Δ. Βιλαρά και Β.Π. Λιούμη, Εν Αθήναις, 1854, Μέρος Α', σ. 4.

9. Ανέκδοτη Θεολογία τού Κορέσιου (17ος αι.), αναφέρει ο Γ. Ζαβίρας, «Νέα Ἑλλάς...», ό.π., σ. 223.

10. «Ἐπιτομή εἴτε Συλλογή τῶν Θεῶν τῆς Πίστειος Δογμάτων Μετὰ πάσης ἐπιμελείας κατ' ἐπιτομὴν φιλοπονηθεῖσα, ὑπὸ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις ἐλαχίστου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου... Ἐν Λειψία τῆς Σαξωνίας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βράϊτκοφ καὶ Ἔρτελ. Ἐν Ἐτει σωτηρίῳ, αωστ'», βλ. Γκίνη Δ. και Μέξα Β., «Ἑλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863», Γραφεῖον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνῶν, Εν Αθήναις, ΙΔ'—1939, Τόμ. Πρώτος, 1800-1839.

11. «ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ...παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Αἰδεσιμωτάτου καὶ Λογιωτάτου ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΤΟΥΣΑ...ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, αψι'. Παρὰ Νικολάφ τῷ Σάφω», βλ. «Bibliographie Hellénique...au dix-huitième Siècle», ό.π., Tome Premier, σ. 82.

12. «Στοιχεῖα Γεωγραφίας ἐρανισθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου... Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ. Βεντώτη. 1804.», βλ. Γκίνη Δ. και Μέξα Β., ό.π., σ. 48.

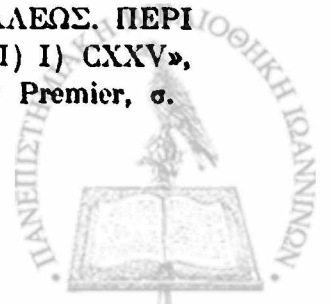
Στη Σχολή Μπαλάνων οι παραδόσεις γίνονται σε αρχαίζουσα γλώσσα, και αναφέρεται για παράδειγμα ότι μαθητής γνώριζε ότι οι προθέσεις είναι «δυοκαίδεκα», αλλά δεν ήξερε, ερωτώμενος από τον λόγιο Δ. Αθανασίου, τί σήμαινε «δυοκαίδεκα».

Όσον αφορά ειδικότερα τον τρόπο εξάσκησης των μαθητών στην επεξεργασία κειμένων (εξήγηση, γραμματική, σύνταξη, κ.λ.π.), χρησιμοποιείται η «ψυχαγωγική» μέθοδος, η οποία ήταν σε χρήση στα ελληνικά Σχολεία από την εποχή τού Βυζαντίου, και η «θεματογραφία». Σύμφωνα με την πρώτη μέθοδο, η ερμηνεία λέξεων και φράσεων, κειμένων αρχαίων και εκκλησιαστικών συγγραφέων, γίνεται με συσσωρευμένες ταυτόσημες λέξεις ή φράσεις, οι οποίες παρατίθενται στο αραιογραμμένο κείμενο που είχε ετοιμάσει ο μαθητής· αυτή η μέθοδος, ή και αλλιώς ονομαζόμενη «πολυλεκτική», αρχίζει να χάνει έδαφος από τις αρχές τού 18ου αι. με την κυκλοφορία των φιλολογικών και ετυμολογικών λεξικών, δίδοντας χώρο σε τρόπους ερμηνείας μονολεκτικούς· στη Σχολή όμως των Μπαλάνων, η «πολυλεκτική» μέθοδος εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως τα τελευταία. Η «θεματογραφία» ήταν μέθοδος εξάσκησης των μαθητών για σύνθεση αρχαίων κειμένων, όπου ο διδάσκων, παραδίδοντας ένα κείμενο, επέβαλε να μεταφερθεί αυτό στα αρχαία ακολουθώντας συγκεκριμένη σύνταξη των ρημάτων και σύμφωνα με τις αντίστοιχες πτώσεις· αυτή η μέθοδος άρχισε να χάνει το κύρος της από τα μισά τού 18ου αι., όταν χρησιμοποιούνται στα κείμενα «παντός είδους ρήματα», ενώ επί σχολαρχίας Κοσμά και Κωνσταντίνου Μπαλάνου, η «θεματογραφία» εξακολουθούσε σε όλη της την ένταση, έχοντας ως υπόδειγμα τα «Προγυμνάσματα» του Αφθονίου (1689)¹ και το «Περί Επιστολικών Τύπων» τού Κορδαλλέα (1625)².

Αλλά ας αναρωτηθούμε, γιατί αυτή η προσκόλληση στην «ιερά και θύραθεν φιλοσοφία» και στα «λίγα επιστημονικά μαθήματα» που παραδίδουν οι Μπαλάνοι; Ασφαλώς οι Μπαλάνοι είναι προσκολλημένοι για τον τριπλό λόγο, τής παράδοσης, τής κοινωνικής θέσης και του εκκλησιαστικού λειτουργήματος, στην ιδέα ότι το «Γένος» θα φωτιστεί αναδράμοντας σε ένα δημιουργικό παρελθόν, αυτό της αρχαίας Ελλάδας και του Βυζαντίου· έτσι, αν οι Μπαλάνοι μπορούν να «κατηγορηθούν» για τον συντηρητισμό τους, μπορούν όμως από την άλλη πλευρά, να «απαλλαγούν» εν μέρει

1. Βλ. «Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Βιέννης ἐθνικῆς ἑλληνικῆς Σχολῆς Βιβλίων», Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀντωνίου Μπέγκου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αυστρίας, 1846, σ. 27, αρ. 677. «Ἀφθονίου σοφιστοῦ προγυμνάσματα [ελλ. λατ.], Wratislaviae, 1689».

2. «ΤΟΥ ΣΟΦΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΤΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΕΩΣ. ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΤΟΛΙΚΩΝ ΤΥΠΩΝ: LONDINI, Ἐκ Officina G. S. Typographi, (I) I) CXXV», βλ. «Bibliographie Hellénique... au dix-septième Siècle», ό.π., Tome Premier, σ. 194.

από την κατηγορία αυτή, κατατασσόμενοι σε μια «άτονη» μερίδα τού νεοελληνικού διαφωτισμού: Δεν είναι τυχαίο άλλωστε και το «μόττο» στο εσώφυλλο του «Οδός Μαθηματικής», «Μετά το πεπρωμένον άνίστημι. Και εκ τού ὀλισθήματος ισχυρωτέρα». Και ακόμη ότι ο Κοσμάς Μπαλάνος δεν διστάζει να κάνει κριτική στη διαχείριση των προσόδων από κληροδοτήματα, και στα επικρατούντα έθη «μερικών μοναστηρίων», προκειμένου να επιτύχει έσοδα για το Σχολείο του, «εις παρηγορίαν και τροφάς των ενδεών μαθητών». Και πρέπει να σημειώσουμε τέλος, ότι από τους πολυάριθμους μαθητές τής Σχολής των Μπαλάνων, πολλοί διέπρεψαν στον ελλαδικό χώρο και στις παροικίες.

Ακριβώς αντίθετος είναι ο δρόμος τού Ψάλιδα, ο οποίος ανατρέχει όχι πλέον στην αρχαιοελληνική και βυζαντινή παράδοση (για την οποία τελευταία έδειχνε μια υπέρμετρη απέχθεια*), αλλά καθαρά στη δυτική σκέψη, έχοντας μάλιστα έτοιμο από τη Βιέννη ένα corpus επιστημών, που προορίζει για σχολική χρήση** ερχόμενος στην Ελλάδα μεταφέρει μαζί του και επιστημονικά όργανα και βιβλία. Έτσι, ο Ψάλιδας — φιλόσοφος, προσανατολισμένος ήδη από τη Βιέννη στο διδακτικό λειτούργημα, αναλαμβάνει αμέσως, μόλις επιστρέψει στην Ελλάδα, καθήκοντα διδασκάλου: Στη Σχολή που θα διδάξει, είναι εκείνο το πρόσωπο που εξ αρχής θα καθορίσει τη λειτουργία της, και δεν είναι πλέον οι ευεργέτες, οι προεστοί, η Εκκλησία ή η παράδοση, που θα ορίσουν τα της Σχολής, αν και εκ των υστέρων θα υπάρξουν ποικίλες παρεμβάσεις. Συμπερασματικά, συναντούμε έναν διδάσκαλο που λειτουργεί από μόνος του μια Σχολή, επωφελούμενος ενός υπάρχοντος κληροδοτήματος, και όταν το κληροδοτήμα αυτό εκπίπτει (1797), χάρη στον Ψάλιδα η Σχολή συνεχίζει τη λειτουργία της, μέχρι να επιδοτηθεί από τον έμπορο Ύωη Καπλάνη. Από αυτό όμως το σημείο και ύστερα αρχίζουν ποικίλες παρεμβάσεις, και μάλιστα εκδίδεται σιγίλλιο, με το οποίο τίθεται η Σχολή υπό την υψηλή επιτήρηση του Πατριαρχείου, η διαχείριση των οικονομικών της δίδεται στους προεστούς των Ιωαννίνων, ενώ μέχρι τώρα η Σχολή ήταν αυτόνομη και αυτο-

* Βλ. για παράδειγμα στα «Καλοκινήματα...», 'Εν Βιέννη τής 'Αουστρίας 1795, σ. 3-5, όπου ο Ψάλιδας εκφράζει την άποψη ότι μετά από τους αρχαίους έλληνες επικρατεί «χειμώνας παντοτινός» και «σκότος αχανές».

** Για το corpus επιστημών το οποίο έχει ήδη έτοιμο ο Ψάλιδας από τη Βιέννη και το ανακοινώνει το 1799, βλ. στο κυρίως κείμενο· εδώ σημειώνουμε παραπιμπτόντως, ότι ο ίδιος μας αναγγέλλει στα «Καλοκινήματα...», ό.π., σ. 6, πως πρόκειται να εκδώσει «Ιστορικά, Γραμματική, Ρητορική, Λογική, Μεταφυσική, πειραματική Φυσική κατά τους νεωτέρους φυσικούς και χυμικούς, Ηθική, Δίκαιον της φύσεως, Πγκλόσμιο ιστορία και Γεωγραφία».

διοικούμενη¹.

Το γεγονός ότι αυτή η Σχολή δημιουργείται στην ουσία από έναν ριζοσπάστη διδάσκαλο — ο οποίος μάλιστα ενεργεί αυτοπροσώπως για την εξεύρεση χρηματοδότη — αποτελεί το προηγούμενο ενός παραδείγματος που ξεφεύγει από τα δεδομένα πλαίσια των Σχολών τού ελλαδικού χώρου. Φυσικό ήταν λοιπόν να δεχθεί ποικίλες παρεμβάσεις, είτε από εκκλησιαστικούς παράγοντες, είτε ακόμη από έγκριτα πρόσωπα της εποχής. Πέρα από το ότι η Σχολή τίθεται ακούσια υπό την εποπτεία τού Πατριαρχείου, παρεμβάσεις υπήρξαν και από τον μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιερόθεο τον Νάξιο, τον Κοραή, και αργότερα από κάποιους επώνυμους έγκριτους των Ιωαννίνων οι οποίοι επιζητούν την ένωση των δύο γιαννιώτικων Σχολών, της Ψαλιδικής με τη Μπαλαναία, όπου σχολαρχεί τώρα ο Κωνσταντίνος Μπαλάνος. Αυτό βέβαια ήταν ανέφικτο, όπως άλλωστε το απέδειξε, για παράδειγμα, η ύπαρξη δύο Σχολών στη Σμύρνη, της Ευαγγελικής και του Φιλολογικού Γυμνασίου, όπου η πρώτη ακολουθεί το συντηρητισμό στην εκπαίδευση, ενώ η δεύτερη, συναινούντος και του Κοραή, ακολουθεί άλλους δρόμους.

Και για να εκθέσουμε ένα από τα κύρια συμπεράσματά μας, πρέπει να πιστοποιήσουμε ότι η Σχολή των Μπαλάνων αποτελεί ένα παράδειγμα μέσης Σχολής τού ελλαδικού χώρου, ενώ η Σχολή Ψαλίδα μια εξαίρεση στον κανόνα. Ειδικότερα, ενώ ξεκινήσαμε από τις «νεωτεριστικές» Σχολές Ηγούμενου και Γκιόνμα, συνεχίζοντας με τη Σχολή Μαρούτζη, Σχολές —φαινόμενα μη αυτοφυή στον ελλαδικό χώρο, γιατί εκφράζουν την ιδεολογία τού φιλογενή γιαννιώτη έμπορου της Βενετίας, καταλήγουμε στον εκπαιδευτικό «αυτοχθονισμό» των Μπαλάνων: Η Σχολή τους, αποβάλλοντας τα «δυτικά» στοιχεία στην εκπαίδευση, τείνει να καταστεί ένα φαινό-

1. Γράφει ο Ψαλίδας προς τον χρηματοδότη τής Σχολής Ζώη Καπλάνη το 1805, βλ. Κωνστ. Αθ. Διαμάντη, «Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και τὸ Ἄρχεϊον του», Δ.Ι.Ε.Ε.Ε., Τυπογραφειὸν Μηνά Μυρτίδου, Ἐν Ἀθήναις, 1962, Τόμ. Δέκατος Ἐκτος, σ. 326: «Ὅταν λοιπὸν τοῦ πρώτου διδασκάλου τὸ διοικητικὸν ἀφαιρεθῆ, ποῖος θέλει διοικήσει τὸ σχολεῖον; Ὁ μπακάλης καὶ ὁ λαχανοπώλης; ὁ μεριτζάρης καὶ ὁ γούναρης; ὁ πραγματευτῆς καὶ ὁ κουτζάμπασης; αὐτοὶ ὅλοι διὰ τὴν δυστυχίαν τῆς πατρίδος εἶναι ὅλοι ἀμαθέστατοι, καθὼς δὲν σὰς λανθάνει... Συνηθίζου, ναί, οἱ Εὐρωπαῖοι εἰς τὰς Ἀκαδημίας νὰ διορίζουν διοικητὴν, ὅπου δὲν εἶναι διδασκαλος, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι σοφώτερος καὶ ἀπὸ τοὺς διδασκάλους καὶ ἡξεύρει νὰ διοικήσῃ, ὅπου θέλει νὰ εἰπῆ νὰ διορίσῃ τὰ βιβλία τῆς παραδόσεως εἰς κάθε διδασκαλον καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν καιρὸν, δηλ. κατὰ ποῖον σύστημα νὰ παραδοθῆ ἡ λογικὴ καὶ εἰς πόσον καιρὸν νὰ τελειώσῃ, τίνος μεταφυσικὴ καὶ τίνος φυσικὴ, τίνος μαθηματικὴ καὶ τίνος θεολογία καὶ ταῦτα πάντα εἰς πόσον καιρὸν νὰ τελειώσουν· ἐκλέγει καὶ διδασκάλους ἐμπειροτάτους καὶ ὑποτρόφους εὐφροστάτους καὶ καθεξῆς.»

μενο πλήρως προσαρμοσμένο στην «άρχουσα» ιδεολογία τού ελλαδικού χώρου, όπου πνευματική και απόλυτη προτεραιότητα έχει η θεολογία και ορισμένοι αρχαίοι έλληνες συγγραφείς, με δευτερεύουσα διδασκαλία κάποιων επιστημονικών μαθημάτων.

Αντίθετα η Σχολή Ψαλίδα, αποτελώντας ένα συγγενές παράδειγμα με αυτό των Σχολών Ηγούμενου, Γκιόνμα και Μαρούτζη στις δόξες του, μπορεί να χαρακτηριστεί σαν εξαιρετο φαινόμενο, όπως βέβαια αποδεικνύεται και από τη διδακτική δράση τού Σχολείου: Προτεραιότητα εδώ έχουν οι δυτικές επιστήμες και φιλοσοφία, και κατά δεύτερο λόγο οι αρχαίοι έλληνες συγγραφείς, η «ελληνική» γλώσσα και η θεολογία. Τα παραπάνω, μαζί με άλλα ειδικότερα στοιχεία, είναι αυτά που μας δίδουν την άδεια να επονομάσουμε, σε σχέση με τα τότε χαρακτηριστικά τού ελλαδικού χώρου, τη Σχολή Ψαλίδα ριζοσπαστική.

Πηγές ειδικότερα για τη Σχολή Ψαλίδα αποτελούν: Το Αρχείο Ψαλίδα, όπως το εκδίδει ο Κ. Α. Διαμάντης· η Διαθήκη τού Ζώη Καπλάνη· τα «Συστατικά Γράμματα Της εν Ιωαννίνους Πατριαρχικής Σχολής»¹· το Αρχείο Σταύρου Ιωάννου, το οποίο περιέχει έναν κώδικα της Καπλανείου Σχολής, όπου συναντούμε σιγίλλια και πιττάκια του Πατριάρχη αφορώντα τη Σχολή, αλληλογραφία και λογαριασμούς των επιτρόπων της στα Γιάννενα και στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και πάμπολλα άλλα ειδικότερου ενδιαφέροντος στοιχεία². Το δυσεύρετο, «Δοκίμιον περί ... των εν Ιωαννίνους Σχολείων...»³ του Χριστόφορου Φιλητά, μαθητή τού Ψαλίδα· τέλος το επίσης δυσεύρετο, «Κόπια Γραφών εις τὸ Σχολεῖον τῆς Ἁγίας Μαρίας ἀναφερομένων»⁴.

1. [Ανώνυμου], «Συστατικά Γράμματα Τῆς ἐν Ἰωαννίνους Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῶν Φιλοσοφικῶν καὶ Ἐπιστημονικῶν Μαθημάτων, τῆς τε Πατρῶας Ἑλληνικῆς Γλώσσης, καὶ τῶν ξένων Διαλέκτων. Ἐκδοθέντα δι' ἐξόδων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπορευομένων συνεπαρχιωτῶν εἰς ἔνδειξιν εὐγνώμονος διαθέσεως αὐτῶν τε, καὶ τῆς πατρίδος, καὶ κοινῆ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν Κτίτορα Κύριον Ζώην Κωνσταντίνου Καπλάνην ἐν Μόσχᾳ διατρίβοντα. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Ἔτει 1806.» χρησιμοποιεῖται στὴν ἐκτενὴ μελέτη τοῦ Στ. Μπέττη, «Ζώης Καπλάνης καὶ Καπλανεῖος Σχολῆς», Η. Χ., 1977.

2. «Κώδιξ τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τοῦ Κυρίου Ζώη Καπλάνη 1806 Α' Φεβρουαρίου Ἰωάννινα», Πρβλ. Σωκράτη Β. Κουγέα, «Τὸ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου», Η. Χ., 1939, ὁ.π., σ. 27.

3. «Δοκίμιον περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῶν ἐν Ἰωαννίνους σχολείων καὶ περὶ τῆς εἰς αὐτὰ ἐπικρατούσης μεθόδου τῆς παραδόσεως, Ἰωάννινα 1812, Ἰουνίου 5», πρβλ. Ευριπίδου Σούρλα, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὡς Παιδαγωγός», Η. Ε., Ἰωάννινα, 1952, Ἔτος Α', Τεύχ. 4-5, σ. 476 σημ. 3.

4. «...Ἐν Μόσχᾳ, 1804», πρβλ. Φ. Μιχαλόπουλου, «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἡπειρωτικὴν Βιβλιογραφίαν», Η. Χ., 1932, σ. 133, με τὴν πληροφορία ὅτι πρόκειται γιὰ «Ἀλληλογραφία Ψαλίδα καὶ Ζώη Καπλάνη γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ σχολείου τῆς Ἁγίας Μαρίας.».

Γενικότερα, για τη Σχολή Ψαλίδα, αλλά και για άλλες Σχολές τής περιόδου που εξετάζουμε, χρήσιμος είναι κατ' αρχή, ο Π. Αραβαντινός στα έργα του, «Χρονογραφία τής Ηπείρου» (1856), «Βιογραφική Συλλογή Λογίων τής Τουρκοκρατίας» (1866), «Ιστορία τής Ελληνικής Παιδείας παρ' Ἑλλησιν (1867), όπου στο τελευταίο αρκετές λεπτομέρειες για τις Σχολές των Ιωαννίνων, κυρίως για τις μεθόδους εκπαίδευσης και για τους φοιτήσαντες εκεί μαθητές.

Σύντομες αναφορές για τα Σχολεία των Ιωαννίνων κάνει ο Κ. Κούμας, στο «Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων» (1832), ο Μ. Παρανίκας, στο «Σχεδιάσμα περί της εν τω Ελληνικῷ Ἔθνει Καταστάσεως των Γραμμάτων...» (1867), και ο Δ. Χασιώτης, στο «Διατριβαί και Υπομνήματα περὶ Ηπείρου» (1887).

Συστηματικές όμως μελέτες αποτελούν τα άρθρα των Β. Μυστακίδη, «Συμβολή εις την Ιστορίαν των εν Ιωαννίνοις Σχολείων» (1886) και του Π. Λάμπρου, «Περὶ της Παιδείας εν Ιωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας» (1916), τα οποία παραμένουν χρήσιμα, καθόσον αποτελούν συστηματική έρευνα· παράλληλης αξίας σε αυτή την κατεύθυνση είναι μια σειρά άρθρα τού Μ. Γεδεών στην εφημερίδα «Εκκλησιαστική Αλήθεια» (1888-1889), αναφερόμενα γενικότερα στην πνευματική κίνηση κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αι.

Μελέτη χρήσιμη για μια πρώτη προσέγγιση στην κίνηση των ιδεών στα Σχολεία, είναι το άρθρο τού Κ. Στεφανίδη «Τα Φυσικά Μαθήματα των Σχολῶν τής προεπαναστατικής Ελλάδος» (1922)¹.

Εκτενή μελέτη για τα Σχολεία των Ιωαννίνων γίνεται στο βιβλίο τού Φ. Μιχαλόπουλου, «Τα Γιάννενα και η Νεοελληνική Αναγέννηση» (1930), ενώ την ίδια εποχή ακολουθεί ο Τρ. Ευαγγελίδης, με τα βιβλία «Τα Ελληνικά Σχολεία...» (1933) και το «Η Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας» (1936). Οι δύο τελευταίες μελέτες, παρ' ὅλο που αποτελούν εκτενείς έρευνες για τα Ελληνικά Σχολεία τής Ελλάδας και των παροικιών, δυστυχώς εξακολουθούν να επαναλαμβάνουν ανακρίβειες και λάθη τής μέχρι τότε έρευνας.

Φθάνουμε σε μια νεότερη περίοδο, όπου διαπιστώνουμε ότι το ενδιαφέρον για την ιστορία τής εκπαίδευσης και των Σχολείων στα προεπαναστατικά χρόνια δεν είναι πλέον τόσο έντονο, όσο τον προηγούμενο αιώνα και μέχρι την προπολεμική περίοδο. Συναντούμε σκόρπιες και σύντομες εργασίες, όπως αυτές του Κ. Παπαγεωργίου, «Η Παιδεία στην Ἑπειρο, 1204-1950» (Κέρκυρα, 1950), του Γ. Πλουμίδη, «Σχολεία στην Ελλάδα συντηρούμενα ἀπὸ Κληροδοτήματα των Ελλήνων της Βενετίας (1603-1797)» (Βενετία, 1972), του Π. Κιτρομηλίδη, «Αγώνες για ιδεολογική

1. Βλ. «Ἡμερολόγιον τής Μεγάλης Ἑλλάδος», Εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1922, σ. 194-207.

ανανέωση στην παιδεία των Ιωαννίνων — Ερμηνευτικό χρονικό» (Αθήνα, 1981), και βέβαια το αφιέρωμα «Αθανάσιος Ψαλίδας» (Γιάννενα, 1952).^{*} υπάρχει επίσης ανέκδοτη μονογραφία — Διατριβή τού παιδαγωγού Ευρ. Σούρλα, «Αθανάσιος Ψαλίδας. Ο άνθρωπος — Ο φιλόσοφος — Ο παιδαγωγός», την οποία δεν έχουμε στη διάθεσή μας. Αλλά, παραμένει πάντοτε πρόβλημα η μη ύπαρξη μιας εργασίας, η οποία να αποσκοπεί στη συστηματοποίηση του υπάρχοντος υλικού και στον ορισμό ενός πλαισίου, ώστε να αποτελεί αρχή μιας πιο εξειδικευμένης έρευνας για τα Σχολεία της περιόδου· έτσι, η εργασία μας αυτή, δεν ανατρέχει αναγκαστικά σε ανέκδοτες πηγές, παρά μόνον προσπαθεί να τακτοποιήσει, κατά το δυνατό καλύτερο τρόπο, το υπάρχον πληροφοριακό υλικό.

^{*} Δεν πρέπει βέβαια να παραλείψουμε τις εξειδικευμένες μελέτες και προσωπογραφίες που δίδονται στα προπολεμικά Ηπειρωτικά Χρονικά, για τους Β. Μακρή, Π. Κατζιούλη, Αλ. Σπανό ή Τζέτζη, Μπαλάνους, Ψαλίδα, κλπ., καθώς επίσης και νεότερες μελέτες, όπως αυτές του Π. Χρήστου, «Μεθόδιος Ἀνθρακίτης» στην Ηπειρωτική Εστία τού 1953, του Γ. Π. Σαββαντίδη, «Οι Παροιμίες τού Παρθενίου Κατζιούλη» στη Δωδώνη (Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι.) του 1972, κ.ά., μελέτες τις οποίες απαραίτητα χρησιμοποιούμε στην έρευνά μας.

1. Πρβλ. Ευριπίδου Σούρλα, «Ο Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὡς Παιδαγωγός», Η. Ε., 1952, ὁ. π., σ. 471, ὅπου σημειώνεται ὅτι ἡ αναφερόμενη Διατριβή ἔχει κατατεθεῖ στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ: ΟΙ «ΝΕΩΤΕΡΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΜΠΑΛΑΝΩΝ ΚΑΙ ΨΑΛΙΔΑ (1645 - 1820)

Οι Σχολές των Ιωαννίνων αποτελούν εκείνη την αρχική δομή πάνω στην οποία θα μπορέσει να αναπτυχθεί μια ιδιότυπη πνευματική κίνηση, που θα έχει σαν απόληξη την παραγωγή, στις αρχές του 19ου αι., ενός προωθημένου κύκλου διανοούμενων· αυτού του κύκλου, το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα είναι ο φιλόσοφος και διδάσκαλος Αθανάσιος Ψαλίδας. Όσον αφορά τις ιδέες, η κίνηση αυτή θα κορυφωθεί έχοντας σαν κύριο άξονα τη Φιλοσοφία και τις φυσικομαθηματικές επιστήμες (με την εφαρμογή μάλιστα του πειράματος στην πράξη), το αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη Γεωγραφία, την Ιστορία, κ.ο.κ.

Πριν όμως μελετήσουμε τις Σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα, από τα τέλη του 18ου αι. έως και το 1820, περίοδος η οποία άμεσα μας ενδιαφέρει, ας κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στα Σχολεία των Ιωαννίνων έως αυτή την περίοδο, ώστε να έχουμε την πλήρη συνέχεια μιας αναγκαίας και ζητούμενης απόληξης.

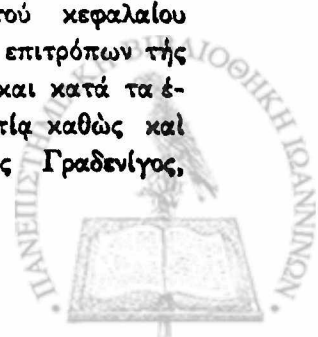
Α. ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥΣ

α. Η Σχολή Επιφάνειου Ηγούμενου.

Μπορούμε να λάβουμε σαν άτυπη χρονολογία ίδρυσής της το 1645, με πρώτο διδάσκαλο τον αθηναίο Νικηφόρο Πριγγελέα (1645-1647)¹, ενώ στην ουσία αρχίζει να λειτουργεί από το 1687², με διδάσκαλο τον Μι-

1. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Επιφάνιος Ήγούμενος - Νικηφόρος Πριγγελεύς και η Σχολή Ήωαννίνων», Η. Χ., Εκδ. Ι. Μ. Ι., Ιωάννινα, 1938, σ. 110, όπου και έγγραφο το οποίο αναφέρει ότι, προ της Διαθήκης του Ηγούμενου (1647) — στην οποία ορίζεται ποσό για τη συντήρηση Σχολείου — μισθώνεται ο Πριγγελέας για δύο έτη, ως διδάσκαλος στα Γιάννενα.

2. Μετά τον θάνατο του Επιφάνειου Ηγούμενου το 1648, δωρητή του κεφαλαίου που θα επιδοτούνταν η Σχολή των Ιωαννίνων, εξ αιτίας της ολιγωρίας των επιτρόπων της Βενετίας, δεν λειτουργεί η Σχολή στα Γιάννενα, παρά μόνον στη Βενετία και κατά τα έτη 1666-1670, όπου στα «...έξ Ήωαννίνων παιδιά που εύρισκονται έν Βενετία καθώς και εις άλλα που ήθελον τυχόν παρουσιασθή», διδάσκαλος θα είναι ο Αλοτσίος Γραδενίγος,

χαήλ Μήτρου (1687-1692) ή και αλλιώς επονομαζόμενο, Μελέτιο Γεωγράφο¹, έγραψε «Γεωγραφία» και «Επιτομή Αστρονομίας»*, ενώ προϋπήρξε διδάσκαλος και στη Βενετία². Τον ακολουθεί ο Παρθένιος Κατζιούλης (1693-1717)³, ο οποίος έγραψε το έργο «Παροιμιαί συλλεγείσαι από διαφόρων βιβλίων». Συναντούμε τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο στη συνέχεια (1719-1725)⁴, σημαντική προσωπικότητα αν και συντηρητικών αρχών, ο οποίος έγραψε τα, «Έκθεσις ακριβεστάτη της Αριθμητικής», που εξέδωσε αργότερα ο γιός του Κοσμάς, «Συνοπτική ερμηνεία Αριθμητικής, καθ' εκάτερα αυτής μέρη», «Μέθοδος Γεωμετρικώς χωρούσα περί ευρέσεως των δύο μέσων συνεχώς εξής ανάλογον Γραμμών», «Ερμηνείαι εις τους Αφορισμούς του Ιπποκράτους», και το περίφημο «Οδός Μαθηματικής», το οποίο περιέχει Γεωμετρία, Τριγωνομετρία, Κοσμογραφία, Αστρονομία και Οπτική· το βιβλίο όμως αυτό προέρχεται από σύγγραμμα του Μεθόδιου Ανθρακίτη, το οποίο ο Βασιλόπουλος εμπλούτισε και έστειλε προς έκδοση στη Βενετία⁵. Σχολαρχεί αργότερα ο Αλέξιος Σπανός ή Τζέτζης (1737-1742)⁶, ο οποίος διασκεύασε σε κοινή γλώσσα την «Εξάβιβλο» του «Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου Κριτού Θεσσαλονίκης». Τον ακολουθεί ο Παΐσιος Δήμαρος (1743-1752)⁷, στη συνέχεια ο Ιερομόναχος Τρύφων (1752-1761)⁸, ο Βασιλόπουλος Μπαλάνος Κωνσταντίνος (1761-1766, κ.ε.),⁹ και ο Βασιλόπουλος Μπαλάνος Αναστάσιος (1781;)¹⁰ Όλοι οι τε-

και την τελευταία χρονιά, ο Βίκτωρ εκ Κερκύρας, βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», Η. Χ., 1936, ὁ.π., σ. 65-66.

1. Ο.π., σ. 73-74.

* Για τα έντυπα ή χειρόγραφα συγγράμματα που αφορούν τους διδασκάλους—λόγιους, βλ. συνημμένη *Εργογραφία*, όπου κατά αλφαβητική σειρά οι διδάσκαλοι—συγγραφείς.

2. Ο Μήτρου είναι διδάσκαλος στη Βενετία, επιδοτούμενος από το κληροδότημα Ηγούμενου, κατά τα έτη 1686-1687, βλ. ὁ.π., σ. 69-70, 72.

3. Ὁ.π., σ. 74-78.

4. Ὁ.π., σ. 78-79.

5. Διαβάζουμε πράγματι στην έκδοση του 1749, ότι το έργο είναι «...πρότερον μὲν... τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου κυρίου Μεθοδίου Ἀνθρακίτου ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν Ἑλληνίδα μετενεχθεῖσά τε φωνὴν καὶ ἐρμηνευθεῖσα λίαν μὲντοι συνεπτυγμένως...» βλ. επίσης, για την πατρότητα του έργου, Γιάννης Καράς «Οἱ Φυσικὲς — Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρον κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας», Διδακτορικὴ Διατριβή, Μέρους Β' — Συνοπτικὸς κατάλογος ἔργων, σ. 6.

6. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ὁ. π., σ. 81-82.

7. Ὁ.π., σ. 82.

8. Ὁ.π., σ. 82-83.

9. Ὁ.π., σ. 83, και μετά από αυτόν δεν γνωρίζουμε ποια είναι η τύχη τῆς Σχολῆς, γιατί ο Κ. Δ. Μέρτζιος δεν μας παρουσιάζει περαιτέρω σχετικά έγγραφα (βλ. και επόμενη σημείωση).

10. Αναφέρεται ως διδάσκαλος κατά την παραπάνω χρονολογία από τον Γ. Σ. Πλουμίδη, «Σχολεία στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ Κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603-1797)», *Θησαυρίσματα*, Τόμ. 9, Βενετία, 1972, σ. 238 και σημ. 21.

λευταίοι, μετά τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο, δεν έχουν να επιδείξουν κάποιο αξιόλογο έργο στον τομέα των επιστημών, παρά μόνον κάποια δευτερεύουσας αξίας πονήματα¹, αποδεικνύοντας έτσι, ότι οι γενικότερα διακινούμενες σ' αυτή τη Σχολή ιδέες δεν πρέπει να ήταν κατά την αντίστοιχη περίοδο ιδιαίτερα ανθηρές. Εδώ κλείνει η Σχολή τού Επιφάνειου Ηγούμενου, το 1797, όταν χάνονται τα κληροδοτήματα που τροφοδοτούσαν τη Σχολή με την κατάληψη της Βενετίας από τους γάλλους.

β. Η Σχολή Εμμανουήλ Γκιόνμα.

Η δεύτερη Σχολή ιδρύεται άτυπα το 1672, από τον επίσης έμπορο της Βενετίας Εμμανουήλ Γκιόνμα, με πρώτο διδάσκαλο τον Βησσαρίωνα Μακρή (1672-1681;)², ο οποίος έγραψε Γραμματική με τον τίτλο «Σταχυολογία Τεχνολογική...». Τον ακολουθούν οι Νικόδημος Μαζαράκης (1681-1682)³ και Γεώργιος Σουγδουρής (1682-1715;)⁴, ο οποίος, «ειδήμων τῆς τε ἑλληνικῆς, λατινικῆς, καὶ ἰταλικῆς φωνῆς... γέγονεν ἡμιλητῆς τῶν ἐν Ἰταλίᾳ σοφῶν...»⁵. επανέκαμψε στην Ελλάδα, και «...παραδούς ἄριστα τὰ Ἑλλη-

1. Ο Σπahnός επιμελήθηκε το νομικό βιβλίο «Εξάβιβλος», όπως είδαμε παραπάνω, Ο Δήμητρος έγραψε επιτομή τῆς «Λογικῆς» τού Κορυδαλλέα, ο δε Τρύφων Ιερομόναχος μετέφρασε τη «Λογική» Γενουσησίου και επιμελήθηκε το «Περὶ Ψυχῆς των ζῶων» του Βούλγαρι (όπως μας πληροφορεῖ ο Γ. Ζαβίρας για τους δύο τελευταίους, βλ. Εργογραφία μας), που προφανῶς τα τρία αυτά τελευταία έργα πρέπει να προορίζονταν για σχολική χρήση.

2. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Ἡ Σχολή τού Γκιόνμα», Η. Χ., 1938, ό.π., σ. 112-113. όπου και γράμμα τού Εμμ. Γκιόνμα από το οποίο συνάγεται ότι ο ίδιος, προ της Δωρεάς του για ίδρυση Σχολείου (1676), μισθώνει ως διδάσκαλο τον Βησσαρίωνα Μακρή (1672). Επειδή συναντούμε τον επόμενο διδάσκαλο Νικόδημο Μαζαράκη, διδάσκοντα περί τα έτη 1681-1682, πιθανολογούμε ότι ο Μακρῆς αποσύρθηκε από τη Σχολή κατά το έτος 1681. Για το τελευταίο πρβλ. επίσης, Π. Αραβαντινού, «Βιογραφική Συλλογή Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας», Εισαγωγή — Επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Εκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα, 1960, σ. 110.

3. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ό. π., σ. 106. Ο Μαζαράκης έγραψε μια «ογκώδη» Γραμματική, της οποίας το χειρόγραφο αναφέρει ο Αθ. Καρθανάσης, «Οἱ Ἕλληνες Λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)», Ι. Μ. Χ. Α. — 194 Θεσσαλονίκη, 1982, σ. 248.

4. Βλ. «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον» ό.π., σ. 106 και Κ. Δ. Μέρτζιου, «Ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων», Ἡπειρωτικὴ Εστία, Ιωάννινα, 1960, Τεύχ. Δεύτερον, σ. 109, όπου το τελευταίο γνωστό έγγραφο φέρει τον Σουγδουρῆ διδάσκαλο το 1710. Αλλά δεχόμαστε τη χρονολογία 1715 σαν τελευταίο έτος διδασχῆς, όπως το υποδεικνύουν οι περισσότεροι μελετητές· βλ. για παράδειγμα το άρθρο τού Π. Λάμπρου, «Περὶ τῆς Παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας», Νέος Ἑλληνομνήμων, Εκ του Τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου, Αθήνησιν, Τόμ. ΙΓ', Τεύχ. Γ', σ. 288.

5. Γ. Ι. Ζαβίρας, «Νέα Ἑλλάς...», ό.π., σ. 212.

νικά μαθήματα, φιλοσοφίαν τε και θεολογίαν, έν πολλοῖς δέ διαρκέσας χρό-
νοις τῷ ρηθέντι σχολείῳ, τοῖς ἰδίῳις μαθηταῖς, πᾶσαν τήν ὑπὸ τήν ἐξουσί-
αν τῶν Τούρκων οὔσαν Εὐρώπην καταβαρβαρωθεῖσάν πως, ἐξεπαίδευσε,
διασπαρθεῖσι κατὰ πᾶσαν χώραν και πόλιν ταύτης»¹. Ἐγραψε «Ἐπιτομή
Γραμματικῆς» και «Λογική» (εκδομένα), και «Στοιχεῖα Αριθμητικῆς»
και «Εἰς Φιλοσοφίαν Προδοίκησις». (ἀνέκδοτα). Τον ακολουθεῖ ο Ἀνα-
στάσιος Παπαβασιλείου ἢ Παπαβασιλόπουλος (1715;-1722;), ο οποίος
αναφέρεται ὡς σπουδάσας στην Ἰταλία, και ὅτι ἦταν θιασώτης τῆς Γεω-
μετρίας και τῆς Αριθμητικῆς². Διασώζονται χειρόγραφα του, «Στοιχεῖα
Ρητορικῆς», «Λευχειμονούσα Ρητορικῆ», «Ἐγχειρίδιον τῆς αναζησάσης
ἠθικῆς Φιλοσοφίας», και «Εἰσαγωγή μαθηματικῆς». Τον Παπαβασιλό-
πουλο Ἀναστάσιο διαδέχεται ο περιώνυμος Μεθόδιος Ἀνθρακίτης (1722-
1725), που απαντάται στη Βενετία το 1698 και το 1704, σαν επιμελητής
στο τυπογραφεῖο τοῦ συμπατριώτη του Νικόλαου Σάρου, και το 1699 και
1708, να εκδίδει ἀντίστοιχα τα «Θεωρίαι Χριστιανικαί» και «Βοσκός Λο-
γικῶν Προβάτων»³. Ο Ἀνθρακίτης, («νεωτερίζων») και διδάσκοντας μάλι-
στα κατὰ τους δυτικούς φιλόσοφους (Descartes, Malebranche, κ.λ.π.),
ἀπειλεῖται με ἀφορισμό ἀπὸ το Πατριαρχεῖο· ἀναγκάζεται να ἀποκηρύξει
τη διδασκαλία του και τα φιλοσοφικά του δοκίμια, που βέβαια πρέπει να

4. Κατὰ τον Μελέτιο Μήτρου στην «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του, βλ. Γ. Ι. Ζαβί-
ρα, «Νέα Ἑλλάς...», ὁ. π., σ. 212.

5. Για τον Ἀναστάσιο Παπαβασιλείου, βλ. ἀναλυτικά, Ευλόγιου Κουρίλα, «Ἀνα-
στάσιος Ἱερεὺς Παπαβασιλόπουλος Ἰωαννίτης και ἡ ἀνέκδοτος Ἀλληλογραφία του —
Ἡπειρωτικά Ἀνάλεκτα», Η. Ε., ὁ. π., 1954, Τεύχ. 30, 31, 32, 1955, Τεύχ. 33, 34, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 1956, Τεύχ. 48, 49. Για το διάστημα διδασκαλίας τοῦ Παπα-
βασιλείου, βλ., ὁ. π., 1954, Τεύχ. 32, σ. 1150.

6. Βλ. «Bibliographie Hellénique...au dix-septième Siècle», Tome Cinqüieme,
Maisonneuve Éditeur, Paris, 1903, σ. 165, 166 και «Bibliographie Hellénique ...au
dix-huitième Siècle», Tome Premier, Librairie Garnier Frères, Paris, 1918,
σ. 35, 58. Για τα ἔτη διδασκαλίας του λαμβάνουμε σαν ἀρχὴ το 1722, ὅταν κα-
τέρχεται στα Γιάννενα, και σίγουρα αὐτὴ τὴ χρονιά προσλαμβάνεται ἀπὸ τους πρόκρι-
τους Ἰωαννίνων ὡς διδάσκαλος, γιατί στο γράμμα των τελευταίων τοῦ 1723 που στέλλε-
ται στην Κωνσταντινούπολη, ἀναφέρεται ὅτι «...ἀπεφασίσθη κοινῶς, διδάσκαλος τῆς πρῶ-
της σχολῆς τῆς πολιτείας μας», βλ. Π. Αραβαντινοῦ, «Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου...»,
ὁ. π., Τόμ. Δεύτερος, σ. 277 σημ. 1, 278. Δίδαξε μέχρι το 1725, γιατί διαπιστωμένα
αὐτὴ τὴ χρονολογία τον διαδέχεται ο Μπαλάνος Βασιλόπουλος (βλ. στη συνέχεια)· γρά-
φει ο Κοσμάς Μπαλάνος σε βιβλίο του το 1798, βλ. Μ. Ι. Γεδεών, «Ἡ Πνευματικὴ Κί-
νησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ιη' και ιθ' Αἰῶνα», Ἐκδοτικὴ Φροντίδα Ἄλκης Ἀγγέλου -
Φίλιππος Ηλιού, Νεοελληνικά Μελετήματα — 1, Ἐκδοτικὴ «Ἐρμῆς» Ε.Π.Ε., Ἀθήνα,
1976, σ. 259 σημ. 33, «...ἐχρημάτισαν διδάσκαλοι οἱ ἐφεξῆς· Βησσαρίων Ἱερομόναχος ὁ
Μακρῆς... Γεώργιος Ἱερεὺς ὁ Σουγδουρῆς, ... Ἀναστάσιος Ἱερεὺς παπᾶ Βασιλείου, ... Με-
θόδιος Ἱερομόναχος ὁ Ἀνθρακίτης...αὐτὸς ὁ ἐν μακαρία τῇ λήξει γενόμενος Μπαλάνος ἱ-
ερεὺς Βασιλόπουλος, ὁ ἐμὸς πατὴρ και διδάσκαλος, ... μετὰ τὸν Μεθόδιον διδάσκαλος, ...».

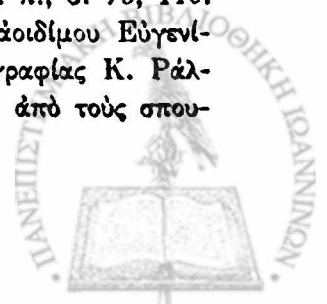
ήταν όχι δικά του έργα, αλλά μεταφράσεις δυτικών συγγραφέων¹. Πράγματι, και το φερόμενο σαν έργο του «Οδός Μαθηματικής», που επεξετίεινε, επιμελήθηκε και εξέδωσε αργότερα ο μαθητής του Μπαλάνος Βασιλόπουλος, δηλώνεται σαν μετάφραση «εκ της λατινίδος φωνής» (βλ. Εργογραφία, αρ. 14). διασώζεται επίσης χειρόγραφη «Εισαγωγή Λογικής», που αποδίδεται στον ίδιο, (με τον τίτλο «Λογική Ελάττων», βλ. Εργογραφία, αρ. 4).

Συναντούμε στη συνέχεια, διάδοχο του Μεθόδου Ανθρακίτη, τον Μπαλάνο Βασιλόπουλο (1725-1760)², προερχόμενο από τη Σχολή Ηγούμενου, και ο οποίος έρχεται σε ρήξη με τον γνωστό Ευγένιο Βούλγαρι, διδάσκαλο της Σχολής Μαρούτζη (για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω), προοδευτικό πρόσωπο της εποχής. Η ρήξη αυτή αφορά ίσως θέματα δογματικής υφής, αλλά και επιστημονικής, διαμάχη η οποία πιστοποιείται και σε μεταγενέστερο κείμενο³. Τον Μπαλάνο διαδέχεται ο γιός του Κοσμάς, ο οποίος

1. Βλ. σχετικά με τα παραπάνω, Γ. Ζαβίρας, «Νέα Έλλάς...», ό.π., σ. 418-420. Άλκης Αγγέλου, «Η Δίκη του Μεθόδου Ανθρακίτη — Αφιέρωμα εις την Ήπειρον-Εις Μνήμην Χριστού Σούλη (1892-1951)», Τυπογραφείον Μυρτίδη, Αθήναι, 1956, σ. 168-182, και Δημ. Γ. Χατζή, «Τὸ Κείμενο τῆς Ὁμολογίας τοῦ Μεθόδου Ἀνθρακίτη», Ελληνικά, Τόμ. ΙΖ', Αθήναι, 1962, σ. 296-306. Ιδιαίτερα διαφωτιστική για την καταδίκη τοῦ Ανθρακίτη ενώπιον της Συνόδου τῆς Κωνσταντινούπολης, είναι επιστολή τοῦ ίδιου στις «1723 Νοεμβρίου 30. Ἀπὸ ἀνήλιον Γούβαν τὴν ἐν Κωνσταντινίου.» προς τους ἀρχοντας τῶν Ἰωαννίνων», όπου μας περιγράφει την απολογία του μπροστά στη Σύνοδο για τα φιλοσοφικά του «τετράδια», βλ. Άλκης Αγγέλου, ό. π., σ. 171: «Ἄν εἶναι ἐδικά μου, ἄρχισαν νὰ μὲ ἐρωτοῦν, καὶ ἂν τὰ ἐπαράδιδα εἰς μαθητάς. Τοὺς ἀπεκρίθην ... κἀνένα δὲν εἶναι ἐδικόν μου ποίημα, γνῶμαις εἶναι φιλοσόφων διαφόρων, καὶ πῶς, ἂν τὰς ἐδίδασκα, δὲν τὰς ἐδίδασκα ὡς γνῶμας Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μόνον διὰ περιέργειαν καὶ εὐμάθειαν τῶν μαθητῶν, καθὼς συνηθίζουσι εἰς τὰ σχολεῖα, καὶ πῶς πρέπει νὰ μὲ ἐξετάσουν ὡς χριστιανόν, καὶ ὄχι ὡς φιλόσοφον.» «Καταδικάζομαι λοιπὸν ὑπὸ τῆς Συνόδου ὄχι ὡς κακὸς χριστιανός, ὄχι εἰς κἀνένα δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ πῶς φιλοσοφῶ διαφόρως ἀπὸ τοὺς Ἀριστοτελικούς... Βιάζομαι λοιπὸν νὰ τὰ ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ κακά, διότι ἦτον ἔτοιμοι νὰ μὲ λιθάσουν, καὶ πάραυτα τὰ ἔκαυσαν.» Καί, ό. π., σ. 172, «Στοχασθῆτε ἂν κινοῦνται ἀπὸ ζῆλον πίστεως, καὶ ἂν διὰ Πνεύματος Ἁγίου συναθροίζουσι λογικὰς καὶ φυσικὰς καὶ Εὐκλείδην καὶ ἕτερα μαθηματικὰ καὶ ἀνάπτουσι φωτῖαν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τρία μέρη καὶ τὰ ἐρριψαν μέσα ἡμέρᾳ Κυριακῇ, καὶ λαὸς ἄπειρος ἐξω, γεμιτζῆδες, παπουτζῆδες, ῥαφτάδες, καὶ τὰ κάνουν ὡσὰν νὰ ἦτον Ἀρείου αἰρέσεις ἢ πνευματομάχων, βιβλία ὅπου ὕλος ὁ κόσμος τὰ σπουδάζει, ὅπου δὲν ἔχουν νὰ κάμουν ὀλότελα μετὴν πίστιν. Τὸ ὄλον διὰ νὰ μὲ κατασχύνουν, καὶ τὴν καλὴν μου πατρίδα, διατὶ ἔγραψεν εἰς τὴν Σύνοδον, πῶς τὸν ἐκλέξαμεν διὰ διδάσκαλον καὶ τὰ ἐξῆς.» «Τώρα μελετῶσι ἵνα στείλουν εἰς ὄλην τὴν Ῥούμελην, ὅπου ἀκούεται διδάσκαλος, νὰ τὸν ἀφορίσουν καὶ νὰ τὸν διώξουν.»

2. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Ἁπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ό. π., σ. 76, 110.

3. Κατὰ τον Γ. Αιλιάν, «Συλλογὴ ἀνεκδότων Συγγραμμάτων τοῦ αὐοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καὶ τινων ἄλλων μετατυπωθέντων», Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Κ. Ράλλου, Ἐν Αθήναις, 1838, σ. [λα'], ο Βούλγαρις «προσεβλήθη κατὰ πρῶτον ἀπὸ τοὺς σπου-

ος παραμένει αρχιδιδάσκαλος της Σχολής μέχρι το 1799, δεν γνωρίζουμε όμως εάν διδάσκει και αργότερα¹. Έγραψε το «Έκθεσις Συνοπτική Αριθμητικής, Άλγεβρας, και Χρονολογίας», και επιμελήθηκε το «Αντιπελάργησις, ή Συλλογή των σωζομένων εκ των αρχαιοτέρων Ελλήνων των εκπεπονηκότων διαφόρων προς το Δήλιον πρόβλημα εις εύρεσιν δύο μέσων αναλόγων γραμμών εν συνεχεί γεωμετρική αναλογία, και εκ των Νεωτέρων, υπό του εν μακαρία τη λήξει γενομένου κυρίου Μπαλάνου Βασιλοπούλου», το τελευταίο προς υπεράσπιση του πατέρα του στη διαμάχη με τον Βούλγαρι.

γ. Η Σχολή Λάμπρου και Σίμωνος Μαρούτζη.

Η τρίτη Σχολή που ιδρύεται στα Γιάννενα είναι η Μαρούτζειος, με μοναδικούς γνωστούς διδάσκαλους τις προσωπικότητες του νεοελληνικού διαφωτισμού, Ευγένιο Βούλγαρι (1742-1749)² και Αθ. Ψαλίδα (1796-1797). Είναι γνωστή η σταδιοδρομία τού προδευτικού για την εποχή Βούλγαρι, ο οποίος μαθήτευσε στα Γιάννενα, αποδήμησε στην Ιταλία, με συνδρομή ίσως κάποιων γιαννιωτών εμπόρων, και με πρόσκληση των ίδιων δίδαξε στα Γιάννενα³. δυσανεκτός όμως από τις εδώ διαμάχες, απο-

δαστάς τῆς σχολῆς τοῦ Βαλάνου, ὡς εἰσάγων νέα δόγματα φιλοσοφίας ἀντιβαίνοντα εἰς τὴν ἐκκλησίαν,...», «Καθήψατο δὲ ὁ Εὐγένιος τοῦ Βαλάνου σφοδρότερον, ὅτε νομίσας ὁ διδάσκαλος οὗτος, ὅτι ἔλυσε τὸ περίφημον πρόβλημα «Δύω εὐθειῶν δοθεισῶν δύο μέσας ἀναλόγως εὐρεῖν» ἔγραψεν εἰς διαφόρους Ἀκαδημίας τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος,... Τὸ βιβλίον τοῦτο λαβὼν ὁ Εὐγένιος, ἀνάερσε τὴν λύσιν δι' ἐπιστολῆς μὲ πλειοτέραν τοῦ δέοντος πικρίαν καὶ αὐστηρότητα, δι' ὃ λυπηθεὶς ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κοσμάς ἐξέδωκεν, ...τὴν κατ' αὐτὸν ὀνομασθεῖσαν Ἀντιπελάργησιν.»

1. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ὁ. π., σ. 110. Ο Κοσμάς Μπαλάνος πέθανε το 1808, βλ. Π. Αραβαντινοῦ, «Βιογραφικὴ Συλλογὴ...», ὁ. π., σ. 132· δεχόμεστε σαν τελευταίο ἔτος σχολαρχίας του το 1799, ἀν καὶ δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς πληροφορίες γιὰ το παραπάνω, βλ. Π. Αραβαντινοῦ, ὁ. π., σ. 130, 132, ὅπου κατὰ τον τελευταίο, το 1799, διαδεχόμενος ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλάνος τον Κοσμά στη σχολαρχία, ὁ Κοσμάς «...ἀπεχαιρέτησε τὴν κοινωνικὴν τύρβην καὶ διέμενε μονάζων ἐν τῷ οἴκῳ του, φιλοσοφῶν, συγγράφων, σχολιάζων καὶ ἀντεπιστέλλων τοῖς φίλοις καὶ μαθηταῖς».

2. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ὁ. π., σ. 181, καὶ του ἴδιου, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Κρατικὸν Ἀρχεῖον», Η. Χ., 1940, ὁ. π., σ. 18-20.

3. Κατὰ τον Γ. Αινίαν, «Συλλογὴ ἀνεκδότων Συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως...», ὁ. π., σ. [ιγ'] - [ιδ'], «...ἔλαβε συνδρομὴν παρὰ τινων ἐμπόρων τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, καὶ μετέβη εἰς Ἰταλίαν...» καὶ «προσκληθεὶς ἔπειτα εἰς Ἰωάννινα παρὰ τῶν ἐκεῖ ἐμπόρων καὶ ἰδίως παρὰ τοῦ Καραϊωάννου, ἀπῆλθεν ἐκεῖ, καὶ ἐδίδασκε τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν φιλολογίαν εἰς τὴν σχολὴν ἐκείνης τῆς πόλεως...». Αναφέρεται ἀπὸ τον Ανδρέα Παπαδόπουλο — Βρετό, «Νεοελληνικὴ Φιλολογία...», Τύποις Φ. Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα, Ἐν Ἀθήναις, 1857, Μέρος Β', σ. 247, ὅτι ἡ μητέρα του ἦταν κόρη Παραμυθιώτη, καὶ ἐάν λοιπὸν πρόκειται γιὰ τὴν ἐξ Ἰωαννίνων ομώνυμη ἐμπορικὴ οἰκογένεια, τὴν ἐγκατεστημένην στὴν Κέρκυρα, τότε δικαιολογεῖται κατὰ μεγάλο μέρος καὶ

χώρησε για την Κοζάνη, όπου συνέχισε να διδάσκει, ακόλουθα στην Αθωνιάδα, στην Κωνσταντινούπολη, και τέλος, εγκατεστημένος στη Ρωσία, ευνοείται από τη Μ. Αικατερίνη και αναλαμβάνει την Αρχιεπισκοπή Σλαβονίου και Χερσώνος.

Η Σχολή Μαρούτζη, η οποία πιθανότατα δεν είχε άλλο διδάσκαλο μέχρι το 1796, προσλαμβάνει στο παραπάνω έτος τον Αθανάσιο Ψαλίδα¹, και το 1797, για το γνωστό λόγο της κατάσχεσης από το ναπολεόντειο στρατό των κεφαλαίων της Ζεσσα (Νομισματοκοπείου, Τράπεζας) της Βενετίας, παύει τη λειτουργία της.

B. ΔΙΑΘΗΚΕΣ, ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ

α. Η Σχολή Ηγούμενου.

Αλλά ας δούμε τώρα τί ορίζουν οι ιδρυτές των Σχολών, τί διδάσκονται σε αυτές και ποιο κατ' επέκταση το είδος των εκεί αναπτυσσόμενων επιστημών και διακινούμενων ιδεών.

Κατ' αρχή, ο Επιφάνειος Ηγούμενος στη Διαθήκη του, προστάζει όπως ο διδάσκαλος «...διδάσκη γραμματικήν, ἀνθρωπισμὸν καὶ ἄλλας ἐπιστήμας καὶ γράμματα ἑλληνικὰ εἰς τὰ παιδιά καὶ τὰ κοράσια τὰ ὅποια θὰ θελήσουν νὰ μάθουν, ὁ ὅποιος διδάσκαλος πρέπει νὰ ἐκλέγηται κατὰ τριετίαν,...» (τα λοξά δικά μας)². Με τον Μιχαήλ Μήτρου έχουμε και την επίσημη ίδρυση της Σχολής (1687)³, ο οποίος είχε ήδη διδάξει για ένα χρόνο στη Βενετία (1686-1687) γιαννιώτες μαθητές με την αρωγή τού κληροδοτήματος Ηγούμενου⁴. Διαβάζουμε στην εισαγωγή της Γεωγραφίας του, όπου και εκτενής βιογραφία: «...ἀπῆλθεν εἰς [Οὐ]βενετίας, ὅπου ἐπαίδεύθη ἀκριβῶς τὴν λατινικὴν διάλεκτον καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, οὐ μόνον φιλόσοφος χρηματίσας καὶ μαθηματικὸς ἀλλὰ καὶ ῥήτωρ οὐ τῶν τυχόντων καὶ ἰατρὸς ἄριστος. Ἐπανακάμψας οὖν πάλιν εἰς Ἰωάννινα, διδάσκαλος τοῦ ἐν αὐτοῖς δευτέρου σχολείου, τοῦ Ἐπιφανείου λεγομένου, ἐχρημάτισε,

η βοήθεια που έλαβε ο ίδιος από γνωστούς μεγαλέμπορους γιαννιώτες· αλλά ο Βούλγαρις στη διαθήκη του, βλ., Γ. Αινιάν, ό. π., σ. [λς'], αναφέρει σαν θείο εξ αγχιστείας, τον στη Βενετία βρισκόμενο Λαυρέντιο Παραμυθιώτη, πράγμα βέβαια το οποίο περιπλέκει την έρευνα. Πάντως, και οι Ζωσιμάδες χρηματοδότησαν αφειδώς τα έργα του, στη δε διαθήκη του ο ίδιος ο Βούλγαρις, βλ. ό. π., σ. [λη'], εκφράζει την πρόθεση να παραδοθούν τα χειρόγραφέ του στον στη Μόσχα βρισκόμενο Ζώη Ζωσιμά.

1. Γράφει ο Ψαλίδας, βλ. Κ. Δ. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του», ό. π., σ. 319, ότι, «...εἰς τοὺς 1796 Φεβρουαρίου α' ἄρχισα εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Μαρούτζη τὴν διδασκαλίαν».

2. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ό. π., σ. 35.

3. Ὁ.π., σ. 73-74.

4. Ὁ.π., σ. 72.

ότε και τὴν ἀστρονομικὴν συνεγράψατο βίβλον»¹. Ἐμμεσα λοιπὸν συνάγουμε ὅτι ὁ Μήτηρου πρέπει νὰ δίδασκε ἐκτὸς τῶν ἄλλων, θετικὲς καὶ φυσικὲς ἐπιστῆμες. Καὶ βέβαια, ἡ παγκόσμιος «Γεωγραφία» του, πεντακόσια ἐξήντα ἐξ φύλλα το χειρόγραφο², ἡ «Ἀστρονομία» του, διακόσια πενήντα φύλλα το χειρόγραφο³, καὶ ἡ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του «...ἀπὸ Χριστοῦ Γεννήσεως... ἕως τοὺς χιλίους ἑπτακοσίους», φανερώνουν τὴν «πολυμάθεια τοῦ ἀνδρός».

Καὶ ὁ Παρθένιος Κατζιούλης πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ αὐτὸς πολυμαθής, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ ἔργα του «Ἀποφθεγμάτων Ἀπανθίσματα Ἀγίων Πατέρων καὶ Φιλοσόφων», καὶ το κοινῶς λεγόμενον «Παροιμιαστῆριον», ὅπου μάλιστα γίνεται ἀπογραφή καὶ ἐφτακοσίων εἴκοσι ἐξ παροιμιῶν «κοινῶν κατὰ Ἰωαννίτας»⁴. ἀλλὰ δὲν γνωρίζουμε ποιά ἡ μέθοδος καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του.

Με τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο ἀρχίζει ἡ κατὰπτωσις τῆς Σχολῆς Ἡγούμενου, ὅπου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ἐξέδωκε ἀργότερα τὸ χρήσιμο γιὰ τὴν ἐποχὴ διδακτικὸ ἐγχειρίδιον «Ὀδὸς Μαθηματικῆς», καὶ τὸ ὅτι ἔγραψε καὶ ἀσχολήθηκε με τὴν Ἀριθμητικὴ καὶ τὴ Γεωμετρία, με τὸ Δῆλιον πρόβλημα⁵, κ.λ.π., ὁμως, «Ἡ περιττὴ ὑπόληψις, τὴν ἵποιαν εἶχε πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ αὐτὸς ὁ ἀνὴρ, καὶ ἡ ἄγνοια τῶν διαλέκτων τῆς Εὐρώπης,...»

1. Βλ. Γ. Ζαβίρα, «Νέα Ἑλλάς...», ὁ. π., σ. 379.

2. Βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικὲς—Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρον...», Μέρος Β', ὁ. π., σ. 193.

3. Ὁ. π., σ. 196.

4. Βλ. Γ. Π. Σαββαντίδη, «Οἱ Παροιμίαι τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη», Δωδώνη, Ε. Ε. Φ. Σ. Π. Ι., Ἰωάννινα, 1972, σ. 159 κ.ε.

5. Σύμφωνα με τὰ ὅσα ἀντιγράφει ὁ Γιάννης Καράς ἀπὸ διάφορα βιβλία τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, «Οἱ Φυσικὲς—Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ 18ο αἰῶνα», ὁ.π., σ. 72, «Θαυμασία ἐπιστήμη» ἀπ' τὴν ὁποία «πολλὰ καὶ γενναῖα ἀναδειξοὺν γεννήματα», «προτέρα τῶν ἄλλων καὶ ἀναγκαῖα παντὶ ἀνθρώπῳ», θεωρεῖ ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος τὰ μαθηματικά...». Καὶ πράγματι, ὁ Βασιλόπουλος φημιζόταν γιὰ καλὸς μαθηματικὸς· γράφει σχετικὰ ὁ Μ. Γεδεών, «Ἡ πνευματικὴ Κίνησις τοῦ Γένους...», ὁ. π., σ. 182. «τὸν μὲν γὰρ Μεθόδιον ὁ τούτου ἀκροατῆς ὁ Μπαλάνος ὁ ἀείμνηστος διεδέξατο, πολλῶ πλείονα ἢ περ ἐκεῖνος τὴν ἐπίδοσιν ἐπιδείξας, ὡς τὰ ἑαυτοῦ τύποις ἐκδοθέντα ἐπιμαρτυροῦσι μαθηματικὰ φιλοπονήματα,...». Καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τὸν Μ. Γεδεών, ὁ. π., σ. 182-183, «Ἀπὸ τοῦ 1750... ὁ αἰόδιμος ἀρχιπρεσβύτερος καὶ διδάσκαλος τῶν Ἰωαννίνων Μπαλάνος Βασιλόπουλος συντελέσας λύσιν τινά, ὡς ἐνόμιζε, τοῦ ζητήματος «περὶ εὐρέσεως τῶν δύο μέσων ἀναλόγων γραμμῶν ἐν συνεχεῖ γεωμετρικῇ ἀναλογίᾳ», ἀπετείνετο πρὸς εὐρωπαϊκὰς ἀκαδημίας καὶ ἐζήτηε τὴν γνώμην αὐτῶν, γνωρίζων οὕτως αὐταῖς τὴν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ὀρθοδοξοῦση Ἀνατολῇ ἐπιστημονικὴν δρᾶσιν. Αἱ ἀκαδημαῖαι Πετροπολέως καὶ Βονωνίας, κάπερ μὴ ἀποδεχόμεναι τὴν ὑποτιθεμένην λύσιν, ἐπήνουν ὁμως τὴν θαυμασίαν ἐφεύρεσιν, τὴν ἐν τοῖς μαθηματικοῖς ἐπίδοσιν τοῦ Μπαλάνου καὶ τὴν ἀγχινοῖαν αὐτοῦ,...».

όπως διαπιστώνει και ο Ιώσηπος Μοισιόδακας¹, είναι μια βασική αιτία που συντελεί στην απομάκρυνση από τον κύριο σκοπό που έπρεπε να εκπληρώνει η Σχολή κατά το καταστατικό ίδρυσής της, δηλαδή το να είναι «νεωτεριστική»². Το σχολαστικό πνεύμα τού Μπαλάνου Βασιλόπουλου θα μεταμφυτευθεί στη Σχολή Γκιόνμα, όπου αυτός μεταπηδά (1725), αλλά και στους διαδόχους του, που είναι όλοι το γένος Βασιλόπουλου, οι κοινά Μπαλάνοι επονομαζόμενοι.

Οι Αλέξιος Σπανός, Παΐσιος Δήμαρος και Τρύφων Ιερομόναχος, αν και πρόσωπα και αυτά πολυμαθή, δεν απαντώνται σαν διδάσκαλοι πρωτότυποι στην εισαγωγή και εφαρμογή νέων ιδεών στη διδασκαλία: Πράγματι, αν και ο Αλέξιος Σπανός πέρασε πιθανότατα από τη Βενετία, όπως σίγουρα ο ιερομόναχος Τρύφων —ο οποίος τελευταίος αναφέρεται ότι σπούδασε στην Πάδοβα και ήταν μάλιστα φίλος τού Βούλγαρι³— είναι πρόσωπα που διαπιστώνεται να μην έχουν ιδιαίτερη εμβέλεια στο χώρο τής διακίνησης των ιδεών (και όπως είδαμε, δεν είναι ούτε συγγραφείς κάποιου πρωτότυπου έργου).

Ο Κωνσταντίνος Μπαλάνος αναφέρεται ότι υπήρξε οικοδιδάσκαλος στον Οίκο τού Πρίγκηπα Καλλιμάχη (από εδώ και ο τίτλος «Καμινάρης»)⁴ αλλά δεν απαντάται ως συγγραφέας οποιουδήποτε έργου έντυπου ή χειρόγραφου⁵. Ο Αναστάσιος Μπαλάνος, τελευταίος ίσως διδάσκαλος της Σχο-

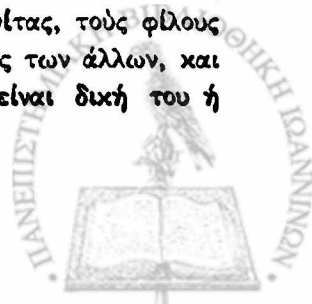
1. «Ιώσηπος Μοισιόδαξ — 'Απολογία», Ανατύπωση, Επιμέλεια Άλκης Αγγέλου, Εκδοτική «Ερμής» Ε.Π.Ε., Αθήνα, 1976, σ. 41.

2. Ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, εκθέτοντας εκτενώς στην «Απολογία» του, ό. π., σ. 41-42, τα του Μπαλάνου Βασιλόπουλου, επαινεί την προσπάθειά του όσον αφορά την «Οδό Μαθηματικής»: «'Ο αόιδιμος Μπαλάνος ό Βασιλόπουλος, άνήρ έν πολλοίς άλλοις δοκιμώτατος, και έν τοίς Μαθηματικοίς είτα άριστεύων, ζήλω άνενδότη κινούμενος ύπέρ τών μαθητευόντων αύτῷ και ύπέρ παντός τού Γένους άπλῶς, άνεζώσθη νά καταστρώση μίαν όδόν συνθετικήν πλήρη· ούτε άπέτυχεν ό μέγας άνήρ τού άναγκαίου, τού καλοῦ έπιχειρήματος αύτου.», αλλά δεν κατόρθωσε να παράγει ο Βασιλόπουλος ένα σύγχρονο έργο, γιατί «...ό τηλικούτος άνήρ έτυχεν ήμοιρηκῶς είτε τών διαλέκτων τών Εύρωπαίων είτε τής ύγιεστερας φιλοσοφίας τών νεωτέρων!», και τελικά ο ίδιος ο Μοισιόδακας δηλώνει: «'Εγώ τῷ λοιπόν, εύρίσκων τῷ περιττόν διεξοδικόν τών πονημάτων αύτου άσύνδρομον πάντη τῇ καταστάσει ή τῷ σκοπῷ τών ήμετέρων φιλομαθῶν νέων, έκρινον νά μη μετέλθω αύτά έν τῇ παραδόσει ίδίως διά τούτο.».

3. Βλ. Φ. Μιχαλόπουλος, «Τά Γιάννενα και ή Νεοελληνική 'Αναγέννηση (1648-1820)», Τύποι Π. Δ. Σακελλάριος, Αθήνα, 1930, σ. 56.

4. Βλ. Π. Αραβαντινού, «Βιογραφική Συλλογή Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας», Εισαγωγή — Επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Εκδ. Ε. Η. Μ., Ιωάννινα, 1960, σ. 132-133.

5. Ο Γιαννιώτης Δ. Αθανασίου, σε άρθρο του για τα Σχολεία των Ιωαννίνων στο περιοδικό Ερμής ο Λόγιος, Εκ της Τυπογραφίας του Ιω. Βαρβολ. Τζβεκίου, Εν Βιέννη της Αουστρίας, 1817, Τεύχ. 5, άρθρο με τον τίτλο «Πρός τούς 'Ιωαννίτας, τούς φίλους μου συμπολίτας», σ. 85., αναφέρει ότι ο Κων. Μπαλάνος παραδίδει εκτός των άλλων, και μια «ιδιική του Ανθολογία», αλλά δεν γνωρίζουμε κατά πόσον πράγματι είναι δική του ή

λής Ηγούμενου, που πιθανότατα δεν ταξίδεψε σε καμιά ξένη χώρα, σημειώνεται μόνον σαν συγγραφέας κάποιας ανέκδοτης γραμματικής¹.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό, ότι η έλλειψη συγγραμμάτων ευρύτερης πνοής, δεν είναι παρά ένα σημείο που πιστοποιεί ότι στη Σχολή θα επικρατήσουν πλέον ιδέες μέτριες, ώστε η ίδια να ωθηθεί στην αφάνεια.

β. Η Σχολή Γκιόνμα

Ο Εμμανουήλ Γκιόνμας προστάζει στη Διαθήκη του, όπως «έν τῇ ἀναφερθείσῃ πόλει τῶν Ἰωαννίνων, τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, νά ἀναγερθῆ τὸ Ἱεροσπουδαστήριον...» και «...δέον νά ἐκλέγηται... διδάσκαλος Ἑλληνας, καλῆς φήμης καὶ διαγωγῆς, ἔξυπνος καὶ δόκιμος εἰς τὰς ἐπιστήμας, μὲ τὸν ὀλιγώτερον μισθὸν ποῦ θὰ ἴμφορέσουν, ἴσως θὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νά διδάσκη Γραμματικὴν, ἀνθρωπισμὸν (humanità) καὶ ἐπιστήμας Ἑλληνιστί εἰς τὰ παιδιὰ τὰ ἰποῖα θὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὸ ρηθὲν Ἱεροσπουδαστήριον.» (τα λοξὰ δικὰ μας)². Ο πρώτος διδάσκαλος αυτής, Βησσαρίων Μακρῆς, αν και σπούδασε στα Γιάννενα και στην Κωνσταντινούπολη (όπου υπήρξε μαθητής τού Αλ. Μαυροκορδάτου και Ι. Καρυοφύλλη) και όχι στο εξωτερικό, διαπιστώνεται ότι από άποψη γενικής μόρφωσης ήταν καλά καταρτισμένος. Πράγματι, από χειρόγραφα διασκορπισμένα σε διάφορα μέρη, ανακαλύπτουμε ότι ήταν οικείος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς Γραμματείας, τῆς Λογικῆς, τῆς Ρητορικῆς, τῶν Μαθηματικῶν και τῆς Αστρονομίας³. Αλλά η μορφωτική του δεινότητα αποκαλύπτεται και από το διδακτικό εγχειρίδιο «Σταχυολογία Τεχνολογική κατ' ἐρωταπόκρισιν τῆς Γραμματικῆς τέχνης», το οποίο είναι ένα από τα πιο πρωτότυπα έργα τῆς εποχῆς στον τομέα του⁴.

πρόκειται για το έργο «Περὶ ἐλλείψεως τῶν παραλειπομένων φωνῶν, παρὰ τοῖς ἀρίστοις τῶν Ποιητῶν, καὶ τῶν καταλογάδην συγγραψάντων Ἑλλήνων...», που εξέδωσε μεν ο Ἰδιος, χωρίς ὅμως νὰ αναφέρεται σε αὐτὴ τὴν ἐκδοσὴ ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου, που εἶναι ὁ Κοσμάς Μπαλάνος

1. Βλ. Π. Αραβαντινοῦ, «Βιογραφικὴ Συλλογὴ...», ὁ. π., σ. 127-128.

2. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», ὁ. π., σ. 96-97.

3. Βλ. Ε. Σαβράμη, «Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς», Η.Χ., 1930, ὁ. π., σ. 44-46.

4. Γράφει ὁ Μιχαὴλ Μήτρου για τὴ Γραμματικὴ τοῦ Μακρῆ, βλ., Μ. Γεδεῶν, «Ἡ πνευματικὴ Κίνησις τοῦ Γένους...», ὁ. π., σ. 17: «ἐμπῆς οὐδεμίᾳ αὐτῶν μέχρι τοῦ νῦν εἰς φῶς δέδοται, τοιαύτη ὠφελεία κεκοσμημένη, ἣ περ ἢ ἐν ταῖς ὑμετέραις χερσίν, ἀνάλογος τοῖς πρωτοπείροις οὐσα' αὕτη γάρ μεθόδου τινὸς τυχοῦσα, δι' ἧς τὸ βαρῦμοχλον τῆς γραμματικῆς ἀφαιρεῖ, τοὺς νεολέκτους μὴ ἄκροισ χεῖλεσι γεύσασθαι ἀλλὰ καὶ λόγων καὶ δογμάτων αὐτῆς ἐπὶ πλέον ἐστιαθῆναι ποιεῖται». Σημειώνει ἐπίσης ὁ Εὐλ. Κουρίλας, «Ἀναστάσιος Ἱερεὺς Παπαβασιλόπουλος Ἰωαννίτης...», Η. Ε., 1955. Τεύχ. 38, ὁ. π., σ. 545: «...καταλήγομεν εἰς τὴν κλεινὴν δυάδα τῶν Ἰωαννιτῶν γραμματικῶν, οὔτινες ἔθεσαν τέρ-

Ο Γεώργιος Σουγδουρής, όπως αυτό διαπιστώνεται από τα γραπτά του, ασχολείται με Γραμματική, Ρητορική, Λογική, Φιλοσοφία και Αριθμητική¹, και συνάγεται έτσι, ότι είναι και αυτός πολυμαθής, αλλά επιπλέον είναι και πρόσωπο νεωτερίζον: Η τοπική Εκκλησία τον εχθρεύθηκε με αφορμή δογματικές διαμάχες, αλλά πιθανά η πραγματική αιτία ήταν η προοδευτική προσωπικότητα και διδασκαλία του· σημειώνεται ότι μπροστά στον κίνδυνο καθαίρεσής του, υπέβαλε «ομολογία πίστης»².

Ο Αναστάσιος Παπαβασιλόπουλος ασχολείται, σύμφωνα και με τα συγγράμματά του, με Ρητορική, Φιλοσοφία και Μαθηματικά. Ο ίδιος σε επιστολή του αναφέρει ότι «...μαθημάτων διδάσκομεν γεωμετρικά, ρητορικά και γραμματικά.»³. Αναφέρεται ότι «Ο Παπαβασιλόπουλος ως σπου-

μα εις τούς θαυμαστάς του Γαζή και Λασκάρους και την γραμματικήν σχολαστικότητα και οΐτινες επί ένα και πλέον αιώνα εκυριάρχησαν εις τόν όρίζοντα τών γραμματικών, τόν Βησσαρίωνα Μακρήν και τόν Γεώργιον Σουγδουρήν, άμφοτέρους ιερομονάχους και πολυμήντους διά την διδασκαλικήν αυτών έν 'Ιωαννίνους δρᾶσιν.»

1. Και επειδή, χρονολογικά, για πρώτη φορά έχουμε στη διάθεσή μας κείμενο που αφορά θετική επιστήμη, την Αριθμητική, και είναι το «Στοιχεία Αριθμητικής» του Γεωργίου Σουγδουρή, παραπέμπουμε τα κεφάλαια που περιέχει, ώστε να έχουμε μια άμεση εικόνα τι διδασκόταν στη Σχολή Γκύνμα γύρω στο 1700, βλ. Γ. Καράς, «Οί Φυσικές — Θετικές 'Επιστήμες στον έλληνικό χώρο...», ό. π., σ. 43: «Τό κείμενο τής 'Αριθμητικής διαιρείται σε 10 (ιον) κεφάλαια: «Περί άρχών τής αριθμητικής. Περί ειδών τής αριθμητικής, έν τοίς αριθμοίς τοίς κεκλασμένοις. Περί δυνάμεως τών αριθμών, και περί γενέσεως μάλιστα, και άνκλύσεως τών αριθμών τών τετραγώνων, και κυβικών. Περί τών κανόνων τών αναλογιών. Περί ποσοτήτων Ισοδιαφερουσών. Περί λογαρίθμων. Περί κλασμάτων δεκαδικών. Περί κλασμάτων έξηκονταδικών». Περιέχονται επίσης 38 (λη') όρισμοί.»

2. Γράφει ο Γ. Ζαβίρας, «Νέα 'Ελλάς...», ό.π., σ. 525-526: «ό αυτός μελέτιος φησίν ότι τῷ έτει 1695 'Αρχιερατεύοντος έν 'Ιωαννίνους Κλήμεντος του έκ χίου, τό περί τής θείας ούσίας και ένεργείας προεβλήθη ζήτημα μεταξύ τών τότε έν 'Ιωαννίνους εύρισκομένων διδασκάλων· και ό μέν 'Ιωαννίνων Κλήμης μετά τών περί αυτόν έλεγε διαφέρειν τήν θείαν ούσιαν τής θείας ένεργείας πραγματικῶς ώς ό άρτος του λίθου· ό δέ Γεώργιος Ιερεύς ό Σουγδουρής μετά τών μαθητῶν αυτού έλεγε διαφέρειν τήν θείαν ούσιαν τής θείας ένεργείας τῷ λόγω τῷ όριστικῷ, ού μὴν δέ πραγματικῶς καθάπερ ό λίθος του άρτου, έπαχθῶς δέ φερόμενος ό 'Ιωαννίνων Κλήμης κατά του Γεωργίου Σουγδουρή, διέσπειρε μετά τών περί αυτόν λόγους τόν Σουγδουρήν τάχα δοξάζειν τήν κατ' έπίνοιαν διαφοράν τής θείας ούσίας και θείας ένεργείας· και σύνοδον τοπικήν συναθροίσας έν 'Ιωαννίνους μεθ' έαυτου έλκων τόν τε Βησσαρίωνα Μακρήν, ήττηθέντα πως μετά τών περί αυτόν άπρακτον διέλυσε τήν σύνοδον· πᾶσι δέ τοίς τρόποις σπουδάζων άτιμίαν τινά μόνον προσάφαι τῷ Σουγδουρή, έγραψε τῇ έν Κωνσταντινουπόλει εκκλησίᾳ ότι Γεώργιος ό Σουγδουρής διδάσκει έν 'Ιωαννίνους τήν κατ' έπίνοιαν διαφοράν τής θείας ούσίας και ένεργείας· βουλομένης δέ τής εκκλησίας καθαιρέσει ύποβαλεῖν τόν Σουγδουρήν, μαθών τήν κατ' αυτού σκευωρίαν, ό Σουγδουρής έγραψε τῇ μεγάλη εκκλησίᾳ όπερ έλεγε και έφρόνει και φρονεί περί τής θείας ούσίας και ένεργείας.»

3. Ευλ. Κουρίλα, «'Αναστάσιος 'Ιερεύς Παπαβασιλόπουλος 'Ιωαννίτης ...», Η. Ε., 1954, Τεύχ. 30, ό. π., σ. 779.

δάσας ἐν Ἰταλίᾳ ἦν θιασώτης τῆς τε γεωμετρίας καὶ ἀριθμητικῆς» καὶ ὅτι «Μετά τὰ μαθηματικά δεύτερον νέον μάθημα, ἕπερ τὸ πρῶτον ἐδιδάχθη κατὰ τὸ εὐρωπ. σύστημα ἐν Ἰωαννίνοις εἶναι ἡ φιλοσοφία, κυρίως ἡ Λογική καὶ ἐν μέρει ἡ Ψυχολογία καὶ ἡ Ἠθική», ὅπου «Ἐγχειρίδιον τοῦ μαθήματος τούτου μετήνεγκεν ἐκ τῆς λατινίδος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὁ Παπαβασιλόπουλος.»¹.

Ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης ἀποτελεῖ μια τομὴ στὴν ἱστορία τῶν Σχολείων τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ στὴ γενικότερη κίνηση τῶν ιδεῶν τῆς εποχῆς. Τὸ κριτικὸ τοῦ πνεύμα πιστοποιεῖται ἤδη ἀπὸ τὸ 1699, ὅταν βρισκόταν στὴ Βενετία, στὸ «Θεωρίαι Χριστιανικαί», ὅπου καὶ διαβάζουμε: «Βοοῦσι κατὰ τούτων τῶν ἀφροντίστων καὶ ἀλάλων ποιμένων καὶ οἱ νόμοι οἱ φυσικοί. Διατί λαμβάνοντες τὸν διωρισμένον μισθὸν διὰ τὸ ποιμαίνουσι τὸν λαόν, καὶ ὑποσχόμενοι τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο τὸ ἔργον, καταπατοῦσι τὴν ὑπόσχεσίν τους, καὶ λαμβάνοντες τὰς εἰσοδίας, τὰς μεταχειρίζονται μόνον εἰς ἄφθονον ἀπόλαυσιν τῶν ἐπιθυμιῶν τους.»². Ἀλλὰ ἐπίσης, σὲ ἓνα ἄλλο ἔργο, μὴ θεολογικῆς υφῆς τώρα, φιλοσοφικό, τὸ «Λογικὴ Ἐλάττων», διαβάζουμε τὸ παρακάτω ἀξιοσημεῖο: «Φιλοσοφία οὐδὲν ἕτερόν ἐστι ἢ φιλία σοφίας. Ἔστι δὲ σοφία θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν ἐν αἷς ταῦτα περιέχονται αἰτιῶν ἐπιστήμη. Λέγεται δὲ πρῶτον μὲν ἐπιστήμη τουτέστι γνῶσις ἀληθῆς, βεβαία καὶ ἐναργῆς. Δεύτερον δὲ θείων πραγμάτων, τουτέστιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων αὐτοῦ ἔργων. Τρίτον ἀνθρωπίνων, τουτέστιν ἐκείνων τῶν πραγμάτων, ἕπερ ἢ ἐξήρηται παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἢ μάλιστα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀναφέρεται. Καὶ περὶ Θεοῦ μὲν καὶ τῶν αὐτῶν αὐτοῦ ἔργων διαλαμβάνει ἡ μεταφυσικὴ, περὶ δὲ τῶν σωματικῶν ἔργων ἡ φυσικὴ καὶ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἢ τε λογικῆ καὶ ἢ ἠθικῆς»³, ὅπου ἐδῶ πλέον διαπιστώνεται μιὰ σαφῆς παρουσία τῆς δυτικῆς σκέψης, αὐτῆς ποὺ διακρίνει τρεῖς τομεῖς τῆς Φιλοσοφίας: Τὴ Μεταφυσικὴ — ποὺ ἐρευνᾷ τὰ ἀύλα, τὴ Φυσικὴ — ποὺ ἐρευνᾷ τὰ υλικά, καὶ τὴς ἀνθρωπιστικῆς Ἐπιστήμης (Λογικὴ καὶ Ἠθικὴ) — ποὺ ἐρευνᾷ τὰ τοῦ ἀνθρώπου⁴.

1. Ὁ. π., Η. Ε., 1955, Τεύχ. 38, σ. 542, 543 καὶ σημ. 3.

2. Κ. Θ. Δημαρά, «Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἰκαρος, [Ἀθήνα], 1968, Τέταρτη Ἐκδοση, σ. 104.

3. Βλ. Π. Χρήστου, «Μεθόδιος Ἀνθρακίτης (Βίος—Δράσεις—Ἀνέκδοτα Ἔργα)» Η. Ε., 1953, Τεύχ. 16, σ. 828.

4. Τελικά καὶ ὁ Εὐλ. Κουρίλας διαπιστώνει τὴν ἐπίδραση τῆς Δύσης στὰ ἔργα τοῦ Ἀνθρακίτη, Η. Ε., 1955, Τεύχ. 37, ὁ. π., σ. 443: «...εἶναι συντεταγμένοι αἱ «θεωρίαι χριστιανικαί» ἐπὶ τῆ βάσει ξένων συγχρόνων πηγῶν καὶ οὐχὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὧν φωρᾶται τελείως ἀγευστος ὁ πολὺς Ἀνθρακίτης. Τοιοῦτος ἀποκαλύπτεται καὶ εἰς τὰ «Κατὰ ἀθέων» δύο κεφάλαια, ἅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Χρήστου. Ἐνταῦθα οὐχὶ μόνον πατέρες δὲν ἀναφέρονται, ἀλλ' οὔτε ρητὸν τι τῶν ἀγίων Γραφῶν! εἶναι καθαρῶς φιλοσοφικὴ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον ἀνάπτυξις. Ἐνταῦθα ἀπερροφήθη τελείως ἡ θεολογία ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας!».

Ο Ανθρακίτης δίδαξε στην Καστοριά, στη Σιάτιστα και στα Ιωάννινα, και πρέπει να θεωρηθεί από τους μεγαλύτερους ανακαινιστές τής ελληνικής παιδείας¹. Ήταν άριστος μαθηματικός και εικάζεται ότι εισήγαγε στη διδασκαλία του τους δυτικούς ορθολογιστές Descartes και Malebranche: Γράφεται πράγματι, ότι «αὐτός διδάσκων τότε ἐν Καστορία μετέφρασε τὰ τοῦ Νικολάου Μαλεβραγγίου, Καρτεσίου, καὶ ἄλλων τινῶν τὰ συγγράμματα τὰ ἵποια παρέδιδε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ»². Γράφει επίσης ο Μπαλάνος Βασιλόπουλος: «Μεθόδιος ὁ ἐμὸς εἰς ταύτην ὁδηγός τε καὶ ἡγεμών [στη Μαθηματική, σ.σ.] ἐν τῇ αὐτῇ ταύτῃ πατρίδι, τὰ Ἰωάννινα φημί, Γραμματικὴν, Κυκλοπαιδείαν, φυσικὴν τε καὶ μεταφυσικὴν* παρά Γεωργίῳ προγυμνασθεὶς τῷ Σουγδουρῆι, δι' ἔρωτα δὲ τῆς λατινίδος τὰς ἐνετίας καταλαβὼν, κάκει ἄνδράσιν ἐντυχὼν εἰς ἄκρον τῇ τῶν Μαθηματικῶν ἐξησηκήμενοις θεωρίᾳ, καὶ παρ' αὐτῶν, Γεωμετρίαν, Τριγωνομετρίαν Γεωγραφίαν, Ἀστρολάβιον, Ἀστρονομικὴν, ὀπτικὴν, διδιοπτικὴν τε καὶ κατοπτρικὴν, τὴν τε Μηχανικὴν, καὶ ὅσα διὰ τοῦ ἀναλογικοῦ Διαβήτου, πολυτρόπως ἅμα καὶ εὐμεθόδως θηρεύεται, διὰ μακροῦ ἐκδιδαχθεὶς χρόνου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἄλλαις τισὶν ἐγγυμνασθεὶς μαθηματικαῖς πραγματεῖαις... πολλῶν κ' ἂν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς τὸν εἰς τὴν Μαθηματικὴν ἐξέκαυσεν ἔρωτα.»³

Ἔτσι ο Ανθρακίτης, δεν αποτελεί μόνον παράδειγμα ανακαινιστῆ τῆς ελληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ και σταθμὸ για τὴν κίνηση τῶν ιδεῶν μέσα στον ελλαδικὸ χώρο, ἀπαρχὴ τῆς ἀμφισβήτησης τῆς παντοδυναμίας τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας—παντοδυναμία που θεσμοθετήθηκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησι-

1. Γράφει ο Κοσμάς Μπαλάνος Βασιλόπουλος, στο «Ἐκθεσις Συνοπτικὴ Ἀριθμητικῆς, Ἀλγέβρης, καὶ Χρονολογίας», βλ. Μ. Γεδεών, «Ἡ πνευματικὴ Κίνησις τοῦ Γένους» ὁ.π., σ. 259, ὅτι ο Ανθρακίτης «...μετεκόμισεν ἀπὸ τὰ δυτικὰ μέρη εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας καὶ μετέφρασεν...». Ο Ανθρακίτης ἀλλάξε και τὴ μέθοδο διδασκαλίας σὴν ἐρμηνεῖα κειμένων, ἀποβάλλοντασ τὴ λεγόμενὴ «ψυχαγωγία», ὅπου ἡ ἐρμηνεῖα μίας λέξεσ γινόταν πολυλεκτικὰ, βλ. Ματθαίου Κ. Παράνικα, «Σχεδίασμα περὶ τῆσ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει κηταστάσεωσ τῶν Γραμμάτων...», Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Κ. Κορομηλά, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1867, σ. 205: «Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀνθρακίτου, ὅτε καὶ ἡ Ἰωάννου Πατούσα Ἐγκυκλοπαιδεῖα διεδόθη ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἡ ψυχαγωγία περιωρίσθη εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις· εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας οἱ μαθηταὶ φέροντες ἕκαστος τὸν τόμον τῆσ Ἐγκυκλοπαιδείασ καὶ τοῦ διδασκάλου ἀκροώμενοι ἐξηγοῦντοσ δι' ὀλιγολεξίας τὰς λέξεις καὶ φράσεις τοῦ κειμένου, ἔγραφοσ τὴν ἐξήγησιν ἐν ἰδιαιτέρῳ τετραδῖῳ, οὐχὶ δὲ ἄνωθεν τοῦ κειμένου.» Καὶ κατὸ τὸν Π. Χρήστου, «Μεθόδιος Ἀνθρακίτης...», Η.Ε., 1953, Τεύχ. 12, ὁ. π., σ. 340: «Οὗτοσ, εἰσαγαγὼν τὴν «μονολεκτικὴν ψυχαγωγίαν», ἀπέδειξεσ ὅτι ἐδιδε μικροτέραν σημασίαν εἰς τὸ γλωσσικὸν τύπον καὶ περισσοτέραν εἰς τὴν οὐσίαν τῆσ φιλολογίας.»

2. Γ. Ζαβίρα, «Νέα Ἑλλάσ...», ὁ. π., σ. 419.

* Τα λοξὰ δικὰ μας.

3. Βλ. Γ. Ζαβίρα, «Νέα Ἑλλάσ...», ὁ. π., σ. 419.

αστική ιδεολογία— και μια προσπάθεια συστηματικής πλέον εισαγωγής τής φιλοσοφικής σκέψης τής Δύσης στην Ανατολή¹. Ασφαλώς, είναι αυτή η προσπάθεια «ανανέωσης της σκέψης» που επέσυρε τον αφορισμό τού Ανθρακίτη και το κάψιμο των φιλοσοφικών μεταφράσεων ή συγγραμμάτων του, στην αυλή τού Πατριαρχείου (τα έργα των Malebranche και Descartes, των οποίων εικάζεται ότι μέρος μετέφρασε ο Ανθρακίτης, είχαν κάποτε και αυτά περιληφθεί στους πίνακες απαγορευμένων βιβλίων τής καθολικής εκκλησίας)².

γ. Η Σχολή Μαρούτζη

Ίδιο ανήσυχο πνεύμα με τον Ανθρακίτη είναι και ο Βούλγαρις. Στη Μαρούτζειο Σχολή όπου θα διδάξει ο Ευγένιος, από τον διαθέτη τού κατατιθέμενου κεφαλαίου στη Βενετία, προστάζεται να κατευθύνονται οι τόκοι «...πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος ὑπὲρ ἑνὸς διδασκάλου διακεκριμένης καὶ ἐξαιρετικῆς μορφώσεως μὲ ὑποχρέωσιν τοῦ ἰδίου νὰ διδάσκη εἰς τὰ Γιάννενα τὰς ἐπιστήμας ἴτοι λογικὴν, φυσικὴν, μεταφυσικὴν, θεολογί-

1. Κατὰ τον Νίκο Κ. Ψημμένο, «Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἀπὸ τὸ 1453 ὡς τὸ 1821», Φιλοσοφικὴ καὶ Πολιτικὴ Βιβλιοθήκη — 27, Εκδ. «Γνώση», Αθήνα, 1989, Τόμ. Β', σ. 29: «Μὲ τὴν διδασκαλίαν τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων στὴν Καστοριά καὶ ἴσως καὶ στὴν Σιάτιστα ὁ Ἀνθρακίτης ἀμφισβήτησε τὴν αὐθεντία τοῦ Ἀριστοτέλη στὴν ἴδια τὴν σχολικὴ πράξι: Μὴ ἐφαρμόζοντας τὸ παραδοσιακὸ πρόγραμμα σπουδῶν, ποὺ ἐπέβαλε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας «συνωδὰ τῷ συστήματι τοῦ Κορυδαλέως», διδάξε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα «τρίγωνα καὶ τετράγωνα...καὶ τὴν ἄλλην πολυάσχολον ματαιοπονίαν τῆς Μαθηματικῆς» καθὼς καὶ «γνώμαις... φιλοσόφων διαφόρων» ποὺ θεωρήθηκαν «πῶς εἶναι ἐναντίον τῆς πίστεως».». Για τὸ φιλοσοφικὸ πιστεύω τοῦ Ανθρακίτη βλ. ἐπίσης, G.P. Henderson, «Ἡ Ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ, 1620-1830—Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας», Μετάφραση Φ. Κ. Βώρου, Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Ἀκαδημία Αθηνῶν, Αθήναι, 1977, καὶ Παναγιώτης Κονδύλης, «Ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς — Οἱ Φιλοσοφικὲς Ἰδέες», Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη, [Αθήνα], 1988. Ἀλλὰ εἰδικότερα, ὅσον ἀφορὰ τὸ πρόβλημα τῆς «εἰσαγωγῆς τοῦ νεωτερισμοῦ στὴν ἐκπαίδευση», γράφει ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, «Ἰώσηπος Μοισόδαξ—Ἀπολογία», ὁ. π., σ. κζ': «Κάποτε ... τὸ πρόβλημα ὁρατεθεῖ. Τὸ θέτουν στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα ὁ Βικέντιος Δαμοδὸς στὴν Κεφαλλονιά καὶ ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης στὰ Γιάννενα. Τοῦ Δαμοδοῦ ἡ διδακτικὴ ἐμβέλεια περιορισμένη, δὲν ἐπροκάλεσε ἀντιδράσεις καὶ δὲν ἐδημιούργησε ζητήματα. Ἡ περίπτωση ὅμως τοῦ Ἀνθρακίτη ποὺ δρᾷ σὲ μὴ κατ' ἐξοχὴν εὐπαθῆ, ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ἐλέγχου ποὺ ἀσκεῖται στὴν ἐκπαίδευση, περιοχῆ, εἶναι γνωστὸ σὲ ποιὲς τραγικὲς γιὰ τὸν ἴδιο συνέπειες ὀδήγησε.».

2. Καὶ ἔτσι τελικὰ, «...ὁ φανατικότερος ἐκεῖνα τὰ χρόνια ὑπερασπιστὴς τῆς ὀρθόδοξης πίστεως Μελέτιος Συρίγος, κατέληξε τὴν 1η Ἰουνίου 1725 νὰ υποχρεώσει τὸν Μεθόδιο Ἀνθρακίτη νὰ διδάσκει «μόνα τὰ ὑπὸ ἐξηγητῆ τῷ κυρῷ Κορυδαλλεῖ ἑρμηνευόμενα τῆς περιπατητικῆς φιλοσοφίας μαθήματα, τὰ καὶ ἐν τῇ πατριαρχικῇ σχολῇ ἐνταῦθα εἰς Κωνσταντινούπολιν παραδιδόμενα», βλ. Ν. Κ. Ψημμένου, «Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία...», ὁ. π., Τόμ. Α', σ. 176-177.

αι' εις ἕποιον ἤθελε σπουδάσει*, καὶ μαθηματικά, ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ, θεωρῶν ἀναγκαίαν τὴν σπουδὴν τῆς λατινικῆς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ὁμοεθνῶν ἡμῶν σπουδαστῶν οἱ ἕποιοι μεγάλως ἐζημιώθησαν ἀπὸ τὴν μοιραίαν ἀπώλειαν τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους [del Greco Impero, τῆς Ἑλληνικῆς Αυτοκρατορίας, στὴν κατά λέξιν μετάφραση τοῦ ἰταλικοῦ κείμενου, σ.σ.], με τὴν ὁποίαν ἀπωλέσθησαν αἱ κυρίαι βάσεις τῶν ἐπιστημονικῶν ἐγγράφων» (τα λοξὰ δικά μας)¹. Καὶ ἀκριβῶς, ὁ «διακεκριμένης καὶ ἐξαιρετικῆς μορφώσεως» διδάσκαλος ἦταν ὁ Ευγένιος Βούλγαρις (πιθανότατα μαθητῆς τοῦ Μεθόδιου Ανθρακίτη)· διδάσκει γνωστούς φιλόσοφους, ὅπως τοὺς Locke, Leibniz καὶ Wolff². Ὅταν ἀκόμη ἦταν στα Γιάννενα, σίγουρα εἶχε μεταφράσει τὰ «Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς καὶ Γεωμετρίας» τοῦ Wolff, πιθανότατα τὸ «Δοκίμιο» τοῦ Locke, ἐπίσης εἶχε εκπονήσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς «Λογικῆς» του³, καὶ πρέπει νὰ παρέδιδε καὶ τὸν Leibniz, γιὰ τὸν ὁποῖο ἀναφέραμε ὅτι τὸν εἶχε ὑπόψῃ στὴ διδασκαλία. Ἀκόμη, «πρὸς ἀκρόασιν τῶν παρ' αὐτῷ μαθητιόντων» εἶναι σὲ χρῆσιν καὶ στα Γιάννενα τὰ, «Στοιχεῖα Γεωμετρίας» τοῦ Τακουετίου, «Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς» τοῦ Γενουηνοῦ, «Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν» τοῦ Γραβεζάνδου, «Περὶ Συστήματος τοῦ Παντός» (εράνισμα), «Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς» (εράνισμα), «Τὰ ἀρέσκοντα τοῖς Φιλοσόφοις» (εράνισμα) καὶ τὸ «Περὶ Συστήματος τοῦ Παντός» τοῦ Φορτουνάτου τοῦ ἐκ Βριξίας (βλ. Εργογραφία, αρ. 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23).

Στὴν οὐσία ὁ Βούλγαρις ἀκολούθησε καὶ ἀνανέωσε τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας τοῦ Ανθρακίτη, ἔχοντας πάντοτε σὰν ὑπόβαθρο τὰ μαθήματα τῆς Ἀριθμητικῆς, Γεωμετρίας, Ἀστρονομίας, Φιλοσοφίας, κλπ.

Συμπερασματικά, πρωτοποριακῆς ἦταν οἱ Σχολές τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τὴν ἰδρυσή τους μέχρι καὶ τὰ μισὰ τοῦ 18ου αἰ. (ἀκριβῶς δηλαδὴ ὡς τὸ 1749, ὅταν ὁ Βούλγαρις ἐγκατέλειπε τὰ Γιάννενα), εἴτε ὅσον ἀφορὰ τοὺς διδασκάλους, εἴτε τὶς ἐπιστημονικῆς ιδέες ποὺ ἐκεῖ ἐβρισκὰν πρόσφορο χῶρο διάδοσης)**.

* Ἀξιοσημείωτο ἐδῶ εἶναι, ὅτι ἡ Θεολογία τίθεται ἐναντι ὅλων τῶν ἄλλων, ὡς μᾶθημα προαιρετικόν.

1. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον» ὁ. π., σ. 158.

2. Βλ. G. P. Henderson, «Ἡ Ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ...», ὁ. π., σ. 68.

3. Ὁ.π., σ. 73.

** Ἐννοοῦμε βέβαια ἐκεῖνη τὴ ζύμωση στὸ χῶρο τῶν ιδεῶν ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ, γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἐπιστημῶν ὅπως ἡ Μεταφυσικὴ, ἡ Λογικὴ, ἡ Φιλοσοφία, τὰ Μαθηματικά καὶ οἱ Φυσικῆς ἐπιστῆμες, ὅπως αὐτὲς ἀναπτύχθησαν στὴ Δύση.

Γ. ΟΙ ΜΠΑΛΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ

Με τη «δυναστεία» των Μπαλάνων στο διδακτικό χώρο, η οποία διήρκησε ακριβώς έναν αιώνα (1719-1820), τα Σχολεία των Ιωαννίνων θα βρίσκονται συνεχώς σε μια διαδικασία υποβάθμισης¹. Ο Μπαλάνος Βασιλόπουλος κατ' αρχή, μαθητής του Ανθρακίτη, ήταν και αυτός όπως ήδη παρατηρήσαμε, μια αξιοσήμαντη προσωπικότητα. Ο Βασιλόπουλος, πολύ καλά καταρτισμένος μαθηματικός, όπως το αποδεικνύει η επιμέλεια στο «Οδός Μαθηματικής» και το ενδιαφέρον του για θέματα Αριθμητικής, μέχρι ακόμη το ότι καταγίνεται σε σύγγραμμα ιατρικής, στο «Αφορισμοί τού Ιπποκράτους»*, αναφέρεται και συγγραφέας «...πονημάτων, μεθ' ὧν βεβαίως ἦσαν καὶ πολιτικῆς ὕλης πραγματεῖαι, ὧν τὴν δημοσίευσιν ἡ πονηρὰ ἐκείνη ἐποχὴ οὐκ ἐπέτρεπεν.»². Το «Οδός Μαθηματικής» τού 1749, πρώτο βιβλίο που εκδίδεται με το σύστημα των συνδρομητῶν, αφιερωμένο στους ευγενείς, μεγαλέμπορους και ευεργέτες γιαννιώτες τῆς Βενετίας, Καραϊωάννηδες και Μαρούτζηδες, με τυπογραφική επιμέλεια του μετέπειτα σπουδαίου λόγιου Γεωργίου Κωνσταντίνου Ζαορίτου «του ἐξ Ιωαννίνων», περιέχει στο εσώφυλλο μια παράσταση, η οποία, εἴν τουλάχιστον δεν προωθῆί κάποια συγκεκριμένη αλληγορία, προτείνει ὅμως ορισμένους συμβολισμούς, ἄξιους λόγου σημαντικούς κάποιων σταδίων τού νεοελληνικού διαφοτισμοῦ. Ἐτσι, κάτω ἀπὸ τὸ «μόττο», «Μετά τό πεπωμένον ἀνίστημι — Καὶ ἐκ τοῦ ὀλισθήματος ἰσχυρωτέρα», παρίσταται ἕνας αναγεννώμενος φοίνικας, ο οποίος στρέφεται πρὸς τὸν ἥλιο, ἐνῶ δεξιὰ και ἀριστερά αὐτῆς τῆς παράστασης, ἀπεικονίζονται γεωμετρικά και ἄλλα ὄργανα, ὅπως διαβήτες, σφαίρες ἀστρονομίας, κλπ.

1. Γράφει ο Ἄλκης Ἀγγέλου, «Ἰώσηπος Μοισιδάξ — Ἀπολογία», ὁ. π., σ. κα', για τὴν κατάσταση τῆς ἐκπαίδευσης στὸν ἐλλαδικὸ ἔθρο κατὰ τὴν ἐποχὴ που εκδίδεται ἡ «Ἀπολογία» (1780): «Ἡ δυτικὴ περιοχή που εἶχε δώσει τὸ προβάδισμα παλαιότερα, με κέντρο κυρίως τὰ Γιάννενα, τὴν ἀρᾶ βρίσκεται μᾶλλον σὲ ὕφεση. Ἡ περιπέτεια, ἐξ ἄλλου, τοῦ Βούλγαρη στὸ Ἅγιον Ὄρος, μόνο δυσἄρεστες...ἀναμνήσεις θὰ μποροῦσε [τοῦ Μοισιδάκα, σ.σ.] νὰ τοῦ προσφέρει. Ἡ Πάτμος ἔχει ἀπὸ καιρὸ δυσφημισθεῖ για τὴν Γραμματικὴ κακοφύια... Ἡ περιοχή τῆς Σμύρνης καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου δὲν προσφέρονται, γιατί εἶναι νωρὶς ἀκόμη ὥστε νὰ ἀρχίσει νὰ πνέει ὁ ἀναγεννητικὸς ἀνεμος,... Μένει ἡ Κωνσταντινούπολη:... τὸ ἐκκλησιαστικὸ κατεστημένο ρίχνει βαρεῖα [ἐδῶ, σ. 6.] τὴν σκιά του στὴν ἐκπαίδευση,».

* Σημειώνουμε ὅμως ἐδῶ, ὅτι δὲν διαθέτουμε ἐιδικότερες πληροφορίες για τὸ εἶδος διδασκαλίας τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου. Πάντως, τὸ «Οδός Μαθηματικής» περιέχει γενικά, Μαθηματικά, Γεωμετρία, Γεωλογία, Θεωρητικὴ Γεωγραφία, Ἀστρονομία, Ὀπτική, κλπ.

2. Π. Αραβαντινοῦ, «Βιογραφικὴ Συλλογὴ...», ὁ. π., σ. 20-21.

Με τον Κωνσταντίνο Μπαλάνο, ο οποίος διαδέχεται τον αδελφό του Κοσμά στη διεύθυνση της Σχολής Γκιόνμα (1799-1818)¹, χρηματοδοτούμενης πλέον από τους αδελφούς Ζωσιμά λόγω της απώλειας του κεφαλαίου Γκιόνμα (1797), εισερχόμαστε σε μια επίμαχη περίοδο, όπου εδώ φαντάζει η αντίθεση μεταξύ αυτής της Σχολής και της Σχολής Ψαλίδα —του έντονα διαποτισμένου από τις δυτικές ιδέες και νεωτεριστή φιλόσοφου— Σχολή η οποία επιδοτείται πλέον με τόκους κεφαλαίου κατατεθειμένου στη Μόσχα από τον εκεί έμπορο Καπλάνη.

Με το κλείσιμο της Σχολής Επιφάνειου Ηγούμενου, όπου πιθανότατα δίδαξε ο Κωνσταντίνος Μπαλάνος και ο αδελφός του Αναστάσιος, στη Σχολή Γκιόνμα (νυν Αδελφών Ζωσιμά) διδάσκουν οι δύο παραπάνω και σχολαρχεί ο Κοσμάς Μπαλάνος· η Σχολή δηλαδή, είναι στην ουσία πλέον ένα «οικογενειακό» διδακτήριο.

Παρατηρήσαμε ότι ο Κοσμάς Μπαλάνος ασχολήθηκε με συγγραφές έργων Αριθμητικής, έγραψε επίσης και ένα έργο ποιητικής, και τέλος σημειώνεται ότι «...έκτος Θεολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν πονημάτων, συνέταξε καὶ πραγματείας ἔθνικοῦ ἀντικειμένου...»², όπως αυτό αναφέρθηκε και για τον πατέρα του Μπαλάνου Βασιλόπουλο. Ο Κωνσταντίνος, αδελφός του Κοσμά, πολύ πιθανά δεν συνέγραψε σημαντικά έργα, γιατί πράγματι, όπως σημειώσαμε παραπάνω, δεν συναντούμε έντυπα ή χειρόγραφα του³, παρ' όλο που σημειώνεται ότι «Καὶ οὗτος ὁ ἐπάξιος γόνος τῆς Μπαλαναίας γενεᾶς συνέταξε καὶ συνέγραψεν ἄξια λόγου πονήματα,...»⁴. Το ίδιο και ο Αναστάσιος, τεταρτότοκος γιός του Κοσμά Μπαλάνου: Αναφέρεται ότι συνέγραψε «Γραμματική», αλλά δεν γνωρίζουμε άλλα έργα του. Ο τρίτοτοκος γιός του Κοσμά, Δημήτριος, αποδήμησε στο Βουκουρέστι, από όπου ο γιός του Γρηγοράσχος (Γρηγόριος) επέστρεψε στα Γιάννενα και υπήρξε «συνδιδάκτωρ τοῦ Θείου του Κωνσταντίνου τοῦ Καμινάρη», και «...τρί-

1. Βλ. Μ. Παρανίκα, «Σχεδιάσμα...», ό.π., σ. 65. Κατά πόσο σχολαρχεί ο Κωνσταντίνος από το 1799 ή αργότερα, ή τελικά μετά το θάνατο του αδελφού του Κοσμά, δεν είναι απόλυτα εξακριβωμένο. Πάντως, σίγουρα ο Κοσμάς Μπαλάνος παραμένει πάντοτε ενεργός κατά τη διάρκεια αυτής της τελευταίας περιόδου, παρά το γηραιό της ηλικίας του, όπως αυτό για παράδειγμα συνάγεται και από επιστολή του Μ. Ζωσιμά προς αυτόν, το 1805, όπου προσφωνείται σαν «διδάσκαλος» και όπου ο Ζωσιμάς εκφράζει την πρόθεση να σταλούν σώματα Ομήρου στον Κοσμά, βλ. Φιλίππου Σεγγούνη, «'Ανέκδοτος 'Αλληλογραφία τῶν Ζωσιμάδων», Η. Χ., 1931, σ. 202.

2. Π. Αραβαντινού, «Βιογραφική Συλλογή...», ό. π., σ. 131.

3. «Διά δαπάνης Κωνσταντίνου Παλανίδου», εκδόθηκε το «Περὶ ἐλλείψεως τῶν παραλειπομένων φωνῶν, παρὰ τοῖς ἀρίστοις τῶν Ποιητῶν, καὶ τῶν καταλογάδην συγγραψάντων 'Ελλήνων», του Κοσμά Μπαλάνου, χωρίς να αναγράφεται το όνομα του τελευταίου, βλ. Π. Αραβαντινού, «Βιογραφική Συλλογή...», ό. π., σ. 131.

4. 'Ο.π., σ. 133.

βων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, κάτοχος θεολογικῶν γνώσεων καὶ λόγους ἀπ' ἄμβωνος συνεχῶς ἐξεφώνει.»¹.

Για τους Μπαλάνους πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ τονίσουμε ὅτι, ὁ Βασιλόπουλος Μπαλάνος καὶ οἱ γιοὶ του, Κοσμᾶς καὶ Αναστάσιος, πιθανότατα δὲν ἀπομακρύνθηκαν ποτέ ἀπὸ τὸν ἐλλαδικὸ ἔθνος, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀνηψιὸς τους Γρηγόριος, ἀναφέρονται ὡς πάροιχοι τῆς Βλαχίας, καὶ μόνον ὁ Γρηγόριος, «δεύτερος διδάσκαλος τῆς Σχολῆς Γκιόνμα», μεταβαίνει τὸ 1816 γιὰ ἐυρύτερες σπουδές στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ ἐλληνικὴ Κοινότητα τοῦ Λιβόρνου δὲν αὐξήσε τὸ ποσὸ τῆς υποτροφίας του, ἐπιστρέφει μετὰ ἓνα χρόνον στὴν Ἑλλάδα².

Συμπερασματικά, ὅλη ἡ γενιά τῶν διδασκάλων Βασιλόπουλων ἢ Μπαλάνων δὲν ἐρχεται ποτέ σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὴν Δύση, καὶ ὅπως παντοῦ σχεδὸν σημειώνεται, μετὰ πεισματικὸν τρόπον ἀπωθεῖται κάθε ἰδέα τῆς, ἔστω καὶ συντηρητικῆς³. Ἀς δούμε πῶς περιγράφουν τοὺς Μπαλάνους καὶ τὴν Σχολὴν τοὺς σύγχρονοί τους, ἢ καὶ ὕστεροί λόγιοι τοῦ 19οῦ αἰ.

Για τὸν Κοσμᾶ: «Τοῦ σχολείου τῶν Ἰωαννίνων τό παλαιόν κλέος ἡμαυροῦτο ἀπὸ τοὺς μαθητὰς τοῦ Πεζάρου, ἐπειδὴ ὁ εὐλογημένος Κοσμᾶς Βαλάνος δὲν ἠθέλησε νὰ παραδεχθῆ καμμίαν νεωτέραν θεωρίαν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Εὐρωπαϊκῶν, οὐδὲ νὰ εἰσαγάγῃ κανὲν ἀπὸ τὰ μαθήματα τοῦ

1. Ὁ. π., σ. 129.

2. Βλ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Ναοὶ καὶ Θεομοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τοῦ Λιβόρνου», Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Τόμ. 10ος, Ἀθήναι, 1940, σ. 110.

3. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ Σχολὴ τῶν Μπαλάνων εὐτύχησε νὰ ἀποστείλῃ διδάσκαλους καὶ λόγιους, ὅπως καὶ οἱ ἄλλες Σχολές, σὲ ὅλο τὸν ἐλλαδικὸ ἔθνος (Τύρναβος, Σιάτιστα, Κοζάνη, Σέρρες, Κωνσταντινούπολη, κ.α.), ἀλλὰ καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Ἀναφέρονται μαθητὲς τοῦ Μπαλάνου Βασιλόπουλου, ἀποκαταστημένοι σὲ μεγάλα ἀπὸ πνευματικὴ ἀποψηστικὰ κέντρα, βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλήσιν», Εἰσαγωγή—Ἐπιμέλεια Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ἐκδ. Ε. Η. Μ., Ἰωάννινα, 1986, σ. 119, οἱ περιώνυμοι, Ν. Ζερζούλης (Ἰάσιο), Γ. Κωνσταντῖνου (Βενετία, Βουκουρέστι), Παγκράτιος Δήμαρος (Κωνσταντινούπολη), Ἀν. Μοσπινιώτης (Ἰταλία, Γκιένγκες Ουγγαρίας), Καλλίνικος Μπάρκοσης (Ἰάσιο), Δ. Μπαλάνος (Βουκουρέστι), Κ. Μπαλάνος—Καμινάρης (Βουκουρέστι), Δοσίθεος Φιλίτης (ὁ καὶ Ουγγροβλαχίας)· μαθητὲς δὲ τοῦ Κοσμᾶ, Μπαλάνου, ὅ.π., σ. 119-120, οἱ Λάμπρος Φωτιάδης (Βουκουρέστι), Ι. Στάνος (Βενετία), Λάμπρος Δήμαρος (Βουκουρέστι, κατὰ τὸν Εὐλ. Κουρίλα, Η. Ε., 1955, Τεύχ. 35, ὅ. π., σ. 237), Πολυζώης Κοντὸς (Βιέννη, Ουγγαρία, Βλαχία), Χρ. Ἐμποροκωμῆτης (Βουκουρέστι, κατὰ τὸν Εὐλ. Κουρίλα, ὅ. π.), Γ. Κρομμύδης (Νίζνα, Μόσχα), Ἀλ. Βασιλείου (Βιέννη), Κ. Χρυσίδας (Βουκουρέστι), Ι. Βηλαράς (Βενετία), Δημήτριος Ἰατρός (Νικολίδης, συμμάρτυρας τοῦ Ρήγα, Βιέννη), Ἀλ. Βηλαράς (Βουκουρέστι), Κ. Καραϊωάννης (Ἰάσιο), Ι. Φραγκόπουλος (Κωνσταντινούπολη), Κυρίτζης Χατζὴ Πολύζου (σύντροφος τοῦ Ρήγα, Βιέννη), Ἀλ. Γκάγκας (Παρίσι), Γ. Μόστρας (Κωνσταντινούπολη), Χρ. Φιλητᾶς (κατόπιν μαθητὴς Ψαλίδα, Τεργέστη, Ἀγγλία), κ.ά.

Εὐγένιου»· αυτά κατά τον Κούμα¹. Ο λόγιος Δ. Αθανασίου, από τη Βιέννη το 1817, για τον Κωνσταντίνο Μπαλάνο: «Εἰς τὸ σχολεῖον του ἄλλα βιβλία δὲν ἔχουν χώραν, εἰμὴ ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα, τὸ τέταρτον Θ. τοῦ Γαζῆ, ἡ ἰδικὴ του Ἀνθολογία, καὶ ἡ Λογικὴ τοῦ Κορυδαλλέως. Βιβλία γραμμένα εἰς τὴν ἀπλῆν διάλεκτον εἶναι ἐξωρισμένα ἐκεῖθεν... Ἐκτὸς τούτου ἐμποδίζει μεγάλως ὁ ῥηθεις νὰ μανθάνωσιν οἱ μαθηταὶ Εὐρωπαϊκὰς διαλέκτους, λέγων ὅτι αὐταί, γέμουσαι ἀπὸ ἄθεα βιβλία, κάμνουν νὰ ἀθεύσουν, ἔσοι τὰς μανθάνουσι. Αὐτοὶ ἔχοντες κλίσιν νὰ ἐναγκαλισθῶσι τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα, ἠθέλησαν νὰ μάθωσι τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν παρά τινος Μεσσολογγίτου, εἰς τοῦ ἰποίου τὴν κατοικίαν ἐσύχναζον. Τοῦτο μαθὼν ὁ διδάσκαλος τοὺς ἐξώρισεν ἀπὸ τὸ σχολεῖον, τοὺς ἔρριψε κακῆν κακῶς τὰ φορέματα ἔξω τῶν κελλίων, ὅπου ἐκατοικοῦσαν, τοὺς ὠνόμασεν ἀθέους καὶ νεωτεριστὰς κ.τ.λ... Ὅσοι ἐπρόκοψαν ἦταν ἐκεῖνοι, τοὺς ὀπίουσι αὐτοὺς ὠνόμαζεν ἀθέους καὶ ἀχρεῖους. Συνανεστράφην μὲ πολλοὺς μαθητὰς του, οἱ ἰποῖοι δὲν εἶχαν παντελῶς ἰδέαν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας²]. Παρευρεθεὶς μίαν ἡμέραν εἰς τὴν παράδοσιν, ἐρώτησα ἓνα μαθητὴν τῆς Β. κλάσεως, πόσαι εἶναι αἱ Προθέσεις; μ' ἀπεκρίθη δυοκαίδεκα· τὸν μετερώτησα τί σημαίνει τὸ δυοκαίδεκα, καὶ ἔλαβον ἀπόκρισιν τό, δὲν ἰξεύρω. Εἰς αὐτὸ τὸ σχολεῖον οἱ μαθηταὶ δὲν ἐμποροῦν νὰ τελειώσωσι προτῆτερα τὴν περίοδον τῶν ξηρῶν γραμματικῶν, παρά μετὰ δέκα ἔτη, καὶ τότε οἱ περισσότεροι, ἀνίδεοι ὄντες Ἱστορίας, Γεωγραφίας, καὶ ἄλλων μέσων φιλολογικῶν, καταλαμβάνουν κακῶς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς»³. Ο Π. Αραβαντινὸς για τον Αναστάσιο Μπαλάνο: «Περὶ τοῦ Ἀναστασίου τούτου οἱ σύγχρονοὶ του ὀλίγην εἶχον ὑπόληψιν, διότι σχολαστικῶς πως προσήγετο καὶ ἰδιοτρόπως διέκειτο.», παρ' ὄλο που «...καὶ ἐπιστημονικῶν γνώσεων οὐκ

1. Βλ. Μ. Γεδεών, «Ἡ πνευματικὴ Κίνησις τοῦ Γένους...», ὁ. π., σ. 131-132.

2. Στην οὐσία, ἀπὸ τα ὅσα ἔχουμε ἀναφέρει μέχρις ἐδῶ, οἱ Μπαλάνοι δὲν ἀπομακρύνθησαν ποτέ ἀπὸ ἓνα πρόγραμμα μαθημάτων, παρόμοιο με αὐτὸ που περιγράφεται ἀπὸ τον Γ. Κωνσταντίνου, το 1786, στο ἔργο του «Λεξικὸν Τετράγλωσσον...», βλ. «Bibliographie Hellénique...au dix-huitième Siècle», Tome Deuxième, σ. 454: «Εἰς τὰ...κοινὰ σχολεῖα διδάσκονται τὰ συγγράμματα τῶν συγγραφέων τῆς Ἑλλάδος, ῥητόρων, ποιητῶν, ἱστορικῶν, καὶ τὰ τῶν Ἀγίων πατέρων, ὅσα συντείνουσιν εἰς τὴν Γραμματικὴν, Ποιητικὴν καὶ Ῥητορικὴν τῆς ἐγκυκλοπαιδείας. Εἰς δὲ τὰ φιλοσοφικὰ σπουδάζουσι καὶ διδάσκουσι κοινῶς τὰ τοῦ Κορυδαλλέως εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων, μελετῶντες κατὰ μέρος οἱ μαθηταὶ τὸν Ἀφροδισεῖα, τὸν Συμπλίκιον, τὸν Φιλόπονον, καὶ τὸν Θεμιστιον. Εἰς τὰ μαθηματικὰ διδάσκουσι τὴν μαθηματικὴν Ὀδὸν... μελετῶντες κατ' ἰδίαν τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαιοτέρων μαθηματικῶν Ἑλλήνων, ὡς φαίνονται τὰ αὐτῶν συγγράμματα ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Ῥηθείσης Ὀδοῦ Μαθηματικῆς, ... Εἰς δὲ τὴν Θεολογίαν, διδάσκουσι τὴν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ Θεολογίαν, καὶ τὴν τοῦ Κορησίου, καὶ τὰ Θεολογικὰ συγγράμματα τῶν ἀνατολικῶν Ἀγίων πατέρων».

3. Δ. Αθανασίου, «Ἰπὸς τοὺς Ἰωαννίτας, τοὺς φίλους μου συμπολίτας!», Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, ὁ.π., σ. 85-86.

ἦν ἄμοιρος καὶ τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίας τρίβων, ... ἐν οἷς καὶ τὰ ἐπι-
 συναπτόμενα ἐπιγράμματα, ...»¹. Ο Γρηγόριος Μπαλάνος τέλος, που θα δι-
 δάξει μέχρι το 1820, θα συγγράψει το 1809 κείμενο όπου βάλλεται το σύ-
 στημα του Κοπέρνικου (βλ. Εργογραφία, αρ. 6)².

1. Π. Αραβαντινού, «Βιογραφική Συλλογή...», ό. π., σ. 128.

2. Και για να κλείσουμε τα περί διδασκαλίας των Μπαλάνων, παραπέμπουμε τα ε-
 ξής. Γράφει ο Π. Αραβαντινός, «Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλησιν», ό.π.
 σ. 116-117: «Κατὰ τὸ γραμματικὸν μέρος οἱ πρὶν τοῦ Ἀνθρακίτου καθηγηταὶ ἐν τῇ ἐξη-
 γήσει τῶν διαφόρων τεμαχίων Ἑλλήνων καὶ χριστιανῶν συγγραφέων ἀναμῆξ μεθερμηνευ-
 ομένων ἀνέλυσον τὰς λέξεις τοῦ κειμένου διὰ τῆς λεγομένης Ψυχαγωγίας, ἐξηγηματικῆς
 μεθόδου οὔσης ἐν χρήσει ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς παρὰ πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς scho-
 λαῖς, ἀπὸ δὲ τοῦ ρηθέντος Ἀνθρακίτου, ὅτε καὶ ἡ τοῦ Ἰω. Πατούσα Ἐγκυκλοπαιδεία δι-
 εδόθη ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἡ Ψυχαγωγία περιωρίσθη εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, ...» και στη
 σημείωση 1, «Διὰ τῆς ψυχαγωγικῆς μεθόδου, ἣν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐκάλεσε ψυχοκτη-
 σίαν, οἱ φοιτηταὶ ἔχοντες ἀντιγεγραμμένον τὸ κείμενον διὰ γραμμῶν ἀραιῶν ἐγγραφον ἄ-
 νωθεν ἐκάστης λέξεως τὰς ἀντιστοίχους αὐτῆς, ὡς οἶωνεὶ ταυτοσήμους, ἄστινας ὁ διδά-
 σκων ἐσώρευε, διότι σπανίως λέξις τις ἐξηγεῖτο διὰ λέξεων ὀλιγωτέρων τῶν τριῶν.».
 Ἔτσι, κατὰ τον Μ. Παρναῖα, «Σχεδίασμα...», ό. π., σ. 205: «Ἐν Ἰωαννίνοις Κ. ὁ Μπα-
 λάνος... (καὶ ὁ ἀδελφός του Κωνστ. Καμινάρης ὕστερον) μετεχειρίζετο τὴν ἐξῆς μέθοδον·
 ὡς πρὸς μὲν τὰ Γραμματικά (καὶ οἱ πρὸ τοῦ Ἀνθρακίτου διδάσκαλοι) ἐν τῇ ἐρμηνεία τοῦ
 τεμαχίου συγγραφέως τινος ἢ ποιητοῦ (Ἕλληνας ἀρχαίου ἢ Χριστιανοῦ), ἐχρῶντο τῇ λε-
 γομένη ψυχαγωγία, μεθόδῳ ἐρμηνευτικῇ ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἔτι ἐποχῆς χρονολογουμέ-
 νη καὶ κοινῇ πάσαις ταῖς τότε Σχολαῖς... Προσεῖχε πολὺ εἰς τὴν Θεματογραφίαν, Ἐπι-
 στολογραφίαν ἐν ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ, ἡρμήνευε τοὺς ἀρχαιοτέρους Ἕλληνας ποιητὰς καὶ
 συγγραφεῖς μετὰ ποιητικῶν καὶ μετρικῶν παρατηρήσεων, διήρχετο ἀναγινώσκων μετὰ
 τῶν μαθητῶν ὀλόκληρον τὴν Ὀδύσειαν καὶ δράματα τῶν τραγικῶν, κ.λ.π. Ο Π. Αρα-
 βαντινός, ό. π., σ. 117-118: «Ἡ λεγομένη θεματογραφία (οὔσα ἐν χρήσει ἐν πάσῃ ἑλλη-
 νικῇ σχολῇ) παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις διδάσκαλοις συνωδεύετο συνήθως ἐκ τῶν ὑπαγορευ-
 σεων τοῦ συντακτικοῦ μέρους τῆς τοῦ Λασκάρεως Γραμματικῆς... Οἱ διδάσκαλοι δὲ οἱ
 περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος χρηματίσαντες παρήτησαν τὸ ρηθὲν τῆς
 θεματογραφίας σύστημα διδόντες τοῖς μαθηταῖς θέμα περιέχον ρήματα παντὸς εἶδους,
 ὅπερ ἦν καὶ γυμνασιώτερον εἰς τοὺς μαθητὰς θελγομένους διὰ τὴν ποικιλίαν τῆς ὕφης καὶ
 τὴν σειρὰν τοῦ νοήματος... Προσθετέον δὲ ὅτι ἐπὶ τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ
 του Κωνσταντίνου τὸ θεματογραφεῖν ἔλαβε μείζονα ἔντασιν ἐγγυμναζομένων τῶν μαθη-
 τῶν τῆς ἀνωτέρας τάξεως εἰς σύνταξιν λόγων ἢ μελετῶν ἐπὶ τῷ ὑποδείγματι τῶν προγυ-
 μνασμάτων τοῦ Ἀφθονίου καὶ εἰς σύνθεσιν ἐπιστολῶν κατὰ τοὺς ἐπιστολικούς τύπους τοῦ
 Κορυδαλέως». Τέλος, σημειώνει ἀκόμη ο Π. Αραβαντινός, ό.π., σ. 118, «...ἐπὶ δὲ τοῦ
 Κωνσταντίνου Καμινάρη παραγκωνισθείσης τῆς τοῦ Κορυδαλέως Λογικῆς παρεισήχθη ἡ
 τοῦ Εὐγενίου, ἣν, ὡς εἶτις ἄλλος τῶν συγχρόνων του διδασκάλων, ἐξετίμα καὶ ἀνέλυε θαυ-
 μασίως, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ ἀοιδίμου σχολάρχου ἀπεσκορακίσθη καὶ ἡ Ψυχαγωγία.».
 Παρ' ὅλα αυτά, ο Δ. Αθανασίου μας πληροφορεῖ ότι, βλ. Ερμῆς ο Λόγιος, ό.π., σ. 86-87,
 ο Κων. Μπαλάνος «...θέλει ν' ἀφήσῃ διάδοχόν του ἕνα καλόγηρον φίλον του, ὅστις παρα-
 δίδει τὸν Κορυδαλέα, ἐξηγῶν μόνον λέξεις, καὶ ἀντὶ μὲ μίαν ἐρμηνεύων ἐκάστην μὲ πέντε
 ἔξ, χωρὶς διαφορὰν τῆς σημασίας, καὶ τοῦτο θλιβερὰ μέθοδος τῶν σχολαστικῶν τῆς Ἑλ-
 λάδος χρόνων, τῆς ὁποίας τὴν χρῆσιν ἐξώρισαν ὅλα σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος τὰ σχολεῖα· καὶ
 δυστυχῆ, ἂν μόνον τὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων φανῶσι πρεσβεύομενα μέχρι τοῦ νῦν τὴν
 κατηραμένην ταύτην μέθοδον.».

Αἰωνίος ἡ φωνή

Δ. Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Στους «ελληνοπρεπείς», σχολαστικούς και συντηρητικούς στις ιδέες και στη μέθοδο διδασκαλίας Μπαλάνους, όπου κάθε «νεωτεριστική» ιδέα κάνει τους μαθητές να «αθειΐζουσι», αντιπαρατίθεται η Καπλάνειος Σχολή, δηλαδή η Σχολή τού Ψαλίδα: Κατά χτυπητή αντίθεση, στην τελευταία αυτή Σχολή θα εισαχθεί κάθε «νεωτερισμός» που δεν έχει θέση στη Μπαλάνειο Σχολή, από την απλή γλώσσα και τις ξένες, μέχρι εκείνα τα φιλοσοφικά ρεύματα που δεν μπορούν να επιβιώσουν σε χώρους επηρεαζόμενους από θρησκευτικά πρόσωπα, και δη από τις συντηρητικές, θρησκευτικές ιδεολογίες: Χαρακτηριστικό επίσης είναι το ότι, ενώ οι Μπαλάνοι είναι ιερείς, ο Ψαλίδας είναι λαϊκός.

Γενικά για τον Ψαλίδα έχουν εκφραστεί διάφορες γνώμες, και ίσως μέχρι πρόσφατα οι απόψεις γι' αυτή την εξαιρετική προσωπικότητα μπορούν να χαρακτηριστούν άμετρα «απλοϊκές». Ας πάρουμε για παράδειγμα τον Κ. Κούμα, ο οποίος γράφει ότι, «Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἔμπειρος γλωσσῶν τινῶν τῆς Εὐρώπης, μετρίως δὲ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς, διέτριβε πρότερον εἰς τὴν Ῥωσίαν· ἔπειτα μετέβη εἰς Βιένναν, καὶ ἤχουσεν ὀλίγα μαθηματικὰ καὶ τὴν πειραματικὴν φυσικὴν. Φιλοσοφίας ἄλλης εἶδῃσιν δὲν εἶχεν, εἰμὴ τῆς τότε θρυλλουμένης τῶν Γάλλων ὑλοφροσύνης.»¹ Αλλά γνωρίζουμε ότι ο Ψαλίδας ἤξερε ἄπταιστα, «ελληνικά», λατινικά, ιταλικά, γαλλικά, γερμανικά, ρωσικά, γλώσσες που μεταχειρίζονταν κατά περιστάσεις σε διπλωματικές αποστολές, σε συνομιλίες με περιηγητές, κ.λ.π. Γνωρίζουμε ακόμη ότι κατείχε όλες τις σύγχρονες επιστήμες, ανώτερα Μαθηματικά, Φυσική, Χημεία, Αστρονομία, Γεωγραφία, όπως αυτό προκύπτει από το συγγραφικό του έργο, από το 1791 έως και μετά την Επανάσταση, καθώς και από το διδακτικό του έργο². Η «Αληθής Ευδαιμονία ήτοι Βάσις

1. Κ. Μ. Κούμα, «Ἱστορικὴ τῶν ἀνθρωπίνων Πράξεων...», Εκ τῆς Τυπογραφίας Αντωνίου Αυκούλου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1832, Τόμ. Δωδέκατος, σ. 572. Εκπλήσσει αυτή η άποψη του Κούμα ο οποίος διετέλεσε και σχολάρχης τού Φιλολογικού Γυμνασίου Σμύρνης, και δεν μπορούμε να αποδώσουμε αυτή τη θέση παρά στο ότι ο «κοροαϊστής» Κούμας τίθεται υπεροπτικά έναντι του «ριζοσπάστη» Ψαλίδα.

2. Διαφωτιστικό προς αυτή την κατεύθυνση είναι και το αρχείο του, όπως αυτό απογράφεται από τον Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του», ό. π., κυρίως στα χρονολόγητα έγγραφα του, σ. 576-583, με τα οποία συμπληρώνεται η εικόνα τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς του· στα έργα αυτά διαπιστώνεται το ενδιαφέρον τού Ψαλίδα για πολυποίκιλα θέματα, από την πολιτική μέχρι το εμπόριο, από την ποίηση μέχρι τη γλώσσα, από την ιατρική μέχρι τη γεωγραφία, καθώς επίσης μας δίδονται πληροφορίες για το διδακτικό του έργο, από τις σημειώσεις του για μαθήματα Ψυχολογίας, Διδακτικής, Φιλοσοφίας, Θεολογίας, Χημείας, κ.λ.π. Για τα εκδομένα, ανέκδοτα ή και αποδιδόμενα στον Ψαλίδα έργα, βλ. Διδακτορική Διατριβή μου με τίτλο, «Ἡ πνευματικὴ κίνηση στα Γιάννενα από τα τέλη τού 18ου αι. έως τις πρώτες δεκαετίες τού 19ου», και ειδικότερα το κεφάλαιο, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας».

πάσης Θρησκείας», το πρώτο του φιλοσοφικό έργο, αποδεικνύει ότι ήδη νεότερος ήταν γνώστης σχεδόν όλων των ιστορικών και σύγχρονων θεολογικών και φιλοσοφικών ρευμάτων. Στη Βιέννη έγραψε και εγχειρίδια διδακτικά, γνωστή είναι η επιμέλειά του στην Αριθμητική του Metzburg¹, καθώς και κείμενα «πολιτικά», όπως οι αφιερώσεις και τα προοίμια σε διάφορα βιβλία, και το αυτοτελές «Καλοκινήματα»².

Δεν γνωρίζουμε επακριβώς για τις σπουδές του, παρά μόνον ότι παρακολούθησε το «Σεμινάριο» της Πολτάβας, και ότι πρέπει να ακολούθησε κάποιες ανώτερες σπουδές στη Βιέννη· το τελευταίο υποδεικνύει και ο κατάλογος των συνδρομητών της «Αληθούς Ευδαιμονίας», όπου περιέχονται και πολλά ονόματα διδασκάλων της Ακαδημίας της Βιέννης.

Αλλά βέβαια, η διδασκαλική του καριέρα αρχίζει από τη Ρωσία, όταν ο μεγαλέμπορος Ολύμπιος Κεφαλάς του εμπιστεύεται ως προστατευόμενο τον γιό του Θεοχάρη, τον οποίο ο Ψαλίδας συνοδεύει στη Βιέννη³. Το ενδιαφέρον του για έκδοση διδακτικών εγχειριδίων στη Βιέννη, επιβεβαιώνεται από χειρόγραφο corpus επιστημών, που συνέγραψε εκεί ο Ψαλίδας. Σε προκήρυξή του, το 1799, για εγγραφή συνδρομητών προς έκδοση αυτού του corpus, γράφει ο ίδιος: «Αί έπιστῆμαι, ἔσον αί θεωρητικάί, τόσον και αί πρακτικάί, ἔτι εἶναι ἡ βάσις και τὸ θεμέλιον παντός πολιτικοῦ συστήματος, ἡ εὐτυχία τῶν λαῶν και ἡ υπεράσπισις τῆς θείας και ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως, τοῦτο εἶναι ὁμολογούμενον παρά πάντων... Αὐτάς λοιπόν τάς ἐπιστήμας ὧ φιλόμουσον και εὐγενές γένος τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ τάς συνάξω εἰς ἓνα και νὰ καταστήσω ἓνα φιλοσοφικὸν σύστημα ἔντελές, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς παρὰδοσιν και ἀνάπτυξιν εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς τάλαινης Ἑλλάδος, δὲν ἀψύχησα οὔτε κόπον, οὔτε καιρόν, οὔτε ἀγρυπνίαν, και τέλος πάντων τὸ ἔφερα εἰς τὴν ἐπιθυμητὴν του ἔκβασιν. Τούτου δὲ τοῦ συστήματος τα μέρη εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ἡ Λογική, ἡ και ἡ ἐμπειρικὴ Ψυχολογία προτέτακται, και αί Κατηγορίαι τοῦ περιφήμου Γερμανοῦ Καντίου προσετέθησαν· ἡ Μεταφυσική⁴, ἡς μέρη τέσσερα, Ὀντολογία, Κοσμολογία, Ψυχολογία και Φυσικὴ Θεολογία, κατὰ τὸν Λειβνίτιον τὸν ἔξοχον τῶν φιλοσόφων. Ἡ πρακτικὴ Φιλοσοφία, ἔγουν ἡ Ἠθικὴ, ἡς μέρη τὰ ἐ-

1. Γράφει ο Κούμας, «Ἱστορίαι ἀνθρωπίνων Πράξεων...», ὁ. π., σ. 573: «Ἄλλ' ὁμως ὁ Ψαλίδας διὰ τῶν Μαθηματικῶν στοιχείων τοῦ Μετσβουργίου, τὰ ὁποῖα μετέφρασε και παρέδιδεν, ὠφέλησε πολὺ τοὺς συμπατριώτας του και ἤθελεν ὠφελήσειν και τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐὰν ἠδύναντο νὰ ἀκούσουν τὰ μαθήματά του και ἔξωτερικοὶ μαθηταί.»

2. Ἐκτενὴ ἀνάλυσις του περιεχομένου και των ιδεῶν τῆς «Αληθούς Ευδαιμονίας» και των «Καλοκινήματων», βλ. στη Διδακτορικὴ Διατριβή μου.

3. Βλ. Σ. Δ. Κρίνος, «Ἀθανάσιος Ψαλίδας», Εστία, 11 Μαρτίου 1789, Τόμ. Ἐβδομος, Αριθ. 167, σ. 146, και Κ.Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας και τὸ Ἀρχεῖον του», ὁ. π., σ. 304.

4. Πρβλ. Π. Νούτσος, «Ἐνα Μαθηματάριο «Μεταφυσικῆς» τοῦ Ἀθανασίου Ψαλί-

πόμμενα: τὸ Φυσικὸν Δικαίωμα, τὸ Ἠθικόν, τὸ Πολιτικὸν καὶ Οἰκονομικόν. Ἡ *Μαθηματικὴ*, ἕς μέρη ἢ Ἀριθμητικὴ, ἢ Ἀλγεβρα καὶ ἢ Γεωμετρία. Καὶ τέλος πάντων ἢ *Πειραματικὴ Φυσικὴ*, ἧς τὰ πλεῖστα μέρη πραγματεύονται κατὰ τὸν κλεινὸν Λαβοῦσιέρ, καὶ μάλιστα ἢ ἀνάλυσις τοῦ ὕδατος εἰς ἀέρα καὶ ἀνάπαλιν» (τα λοξὰ δικά μας)¹. Επίσης, γυρίζοντας ο Ψαλίδας ἀπὸ τῆς Βιέννης, φέρει μαζί του διάφορα «ὄργανα πρὸς διδασκαλίαν τῆς φυσικῆς», τα οποία «ἦσαν... ὡς ὁ ἴδιος τὰ ὀνομάζει εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Καπλάνην, καὶ ὡς πραγματικῶς ἦσαν κατὰ τὸν ἀνὰ χεῖρας ἡμῶν εὐρισκόμενον ἰδιόχειρόν του κατάλογον, μηχαναὶ ἀεροστατικαί, ἠλεκτρικαί, πνευματικαὶ καὶ ὀπτικά. Αἱ μηχαναὶ αὗται ἐχρησίμευον οὐχὶ μόνον εἰς διδασκαλίαν τῆς φυσικῆς πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ κοινόν, καὶ ὡς ἐκ παραδόσεως ἠκούσαμεν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ἀλῆν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ· ἐκ τοῦ καταστίχου δὲ τῶν ἐσόδων τοῦ κατὰ τὸ 1798 βεβαιοῦται τοῦτο, διότι εὐρίσκεται πρόσοδος 112 γροσίων, καθὼς καὶ εἰς τὰ τῶν ἐπομένων ἐτῶν μικρότεραι ποσότητες ἐκ πειραματικῆς διδασκαλίας.»².

Τα παραπάνω διασαφηνίζουν κατ' ἀκριβὴ τρόπο το περιεχόμενον καὶ τὸ εἶδος τῆς διδασκαλίας τῆς Σχολῆς Ψαλίδα, ὅπως αὐτὰ διαμορφώνονται ἤδη ἀπὸ τα πρῶτα ἔτη λειτουργίας της, με τὴν ἐπιφύλαξιν του πλαίσιου που ἐπιβάλλεται στὴ Σχολὴ ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιο τοῦ 1806, κατόπιν πιέσεων πρὸς τὸν διαθέτη Ζώη Καπλάνη³.

δα», Ο Εραμιστής, Αθήνα, 1986, Τόμ. 18, σ. 93-104· σημειώνεται, σ. 93, ὅτι ἡ «Μεταφυσικὴ» τοῦ Ψαλίδα πρέπει νὰ ἦταν γιὰ σχολικὴ χρῆση: «Ἄν καὶ φαίνεται νὰ προορίζονταν γιὰ τὴ σχολικὴ πράξιν, ὅμως ἕνας γνήσιος φιλοσοφικὸς τόνος διαπνέει ὀλόκληρο τὸ κείμενο.».

1. Βλ. Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του», ὁ. π., σ. 305-306.

2. Σ. Δ. Κρίνος, «Ἀθανάσιος Ψαλίδα», ὁ. π., σ. 148. Καὶ αλλοῦ βέβαια γίνεται λόγος γιὰ τα πειράματα Φυσικῆς, βλ. Μαρία Π. Παντελιού, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδα στὴν Κέρκυρα (1822-1828)», Η. Ε., 1976, Τεύχ. 287-288, ὁ. π., σ. 146, ὅπου σε γράμμα τοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδα πρὸς Ζωσιμά, τὸ 1822, μιλάει γιὰ τα «δύο σχολεῖα», τα «φυσικὰ πειράματα» καὶ τις «θαυμαστὲς βιβλιοθήκες» που «καταφλέχθησαν» στὴν πολιορκία τοῦ Ἀλῆ· καὶ ὁ F. Rouqueville, «Histoire de la Régénération de la Grèce,...», Chez Firmin Didot Père et Fils, Paris, MDCCCXXV, Deuxième Edition, Tome II, σ. 105, ἀναφέρει «le collège, le cabinet de physique furent anéantis;», δηλαδή ὅτι τὸ «κολλέγιο» — ἡ Σχολὴ τοῦ Ψαλίδα — καὶ τὰ «εργαστήρια φυσικῆς» καταστράφησαν ὀλοσχερῶς. Κατὰ τὸν Rouqueville, «Voyage dans la Grèce», ἐκτὸς τοῦ «cabinet de physique», τὸ Σχολεῖο περιείχε καὶ «...des sphères,... [et] quelques instruments de chimie,...», δηλαδή καὶ «σφαίρες» καὶ «κάποια ὄργανα Χημείας». Προσθέτει ὁ Th. S. Hughes, «Voyage à Jannina en Albanie,...», Tome Premier, Librairie de Gide Fils, Paris, 1821, σ. 299, ὅτι κατέχει, καὶ «...deux beaux globes, et quelques bonsintrumens d'astrologie», δηλαδή καὶ «δύο σφαίρες καὶ κάποια καλὰ ὄργανα ἀστρονομίας.».

3. Τὸ σιγίλλιο περιέχεται στο, [Ἀνώνυμου], «ΣΠΑΝΙΑ Εὐποιίας ἔργα τοῦ ΖΩΗ

Πράγματι, το είδος τής διδασκόμενης ύλης που αναφέραμε παραπάνω επιβεβαιώνει και ο μαθητής τού Ψαλίδα, Φιλητάς, κατά τον οποίο ο πρώτος δίδασκε: «1. Στοιχειὰ Φιλοσοφίας κατά τους νεωτέρους Μεταφυσικούς τῆς Εὐρώπης, Λώκιον, Καντ, κτλ. 2. Στοιχειὰ Μαθηματικὰ τού διδασκάλου τῆς Μαθηματικῆς ἐν Βιέννῃ Μετζβούργου μεταφρασμένης εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἰδίωμα. 3. Φυσικὴν Πειραματικὴν τού Χορβέτη, διδασκάλου εἰς τὸ Γενικὸν Σχολεῖον τῆς Πέστης, ἐξηγῶν τὰ κεφάλαια διὰ πειραμάτων, ὅσα συγχωρεῖ ἢ παροῦσα κατάστασις. 4. Γεωγραφίαν Μαθηματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐρανισμένην ἀπὸ τοὺς καλυτέρους νεωτέρους Γεωγράφους. 5. τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν μὲ ἕλλην τὴν ἀκρίβειαν.»¹. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀκόμη τα ὅσα γράφει ὁ Ψαλίδας στὴν ἐπιστολὴ του στὶς 1.12.1805, πρὸς τὸν χρηματοδότη Καπλάνη, ὅπου φιλόδοξα προτείνεται ἡ τελειοποίησις τῆς Σχολῆς κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ μετατραπῆ σε σχολεῖο ἐυρωπαϊκῆς στάθμης: Ἀφοῦ πρῶτα ὁ Ψαλίδας μιλήσει γιὰ τὴν οἰκοδομὴν τού Σχολείου, γιὰ ξεχωριστὴ ἀπὸ τὸ κτίσμα Βιβλιοθήκη, καὶ περιμένοντας νὰ ἔλθουν καὶ κάποια ἄλλα βιβλία ποὺ εἶχε παραγγείλει στὴ Βιέννη, γράφει: «καὶ τρίτον νὰ σταλοῦν καὶ δύο μαθηταὶ μου ὁ ἓνας εἰς Παρίσι καὶ ὁ ἄλλος εἰς Ἰταλίαν, ὡς σᾶς προέγραψον, τοὺς ὁποίους τοὺς εἶχα καὶ ἐτοιμοὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας εἶναι Γραμμενιάτης θαυμάσιος νέος. Νὰ διατρέψουν τρεῖς χρόνια καὶ νὰ παιδευθοῦν ὁ ἓνας τὴν ἰταλικὴν διάλεκτον καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐμπορίου, τὰς τάξεις, νόμους, μέτρα, μονέδας καὶ κατάστιχα τοῦ αὐτοῦ, καὶ νὰ γυρίσῃ ἔπειτα νὰ παραδίδῃ εἰς τὸ σχολεῖόν σας. Καὶ ὁ ἄλλος τὴν γαλλικὴν διάλεκτον καὶ τὴν ὑψηλὴν μαθηματικὴν καὶ αὐτὸς πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ νὰ παραδίδῃ εἰς τὸ σχολεῖόν σας. Ὅπου ὕστερα ἀπὸ τρεῖς χρόνους νὰ εἶναι ἔλαι αἱ ἐπιστῆμαι εἰς τὸ σχολεῖόν σας, αἱ καλύτεραι γλῶσσαι, ἕγγουν ἢ ἑλληνικὴ, ἢ λατινικὴ, ἢ ἰταλικὴ καὶ ἢ γαλλικὴ καὶ ὅλον τὸ ἐμπορικὸν σύστημα. Ὅπου ἄλλο παρόμοιον σχολεῖον μόνον εἰς τὴν Εὐρώπην νὰ εἶναι, καὶ ὄχι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ νὰ ἔρχωνται μαθηταὶ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Καὶ δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν ἐπρόβλεψα καὶ τὴν βιβλιοθήκην τὴν γαλλικὴν, ὅπου ἤδη εὕρεσκα ἐδῶ.»².

Τέλος, σὲ γράμμα τού Ψαλίδα τὸ 1815, πρὸς τὸν «γενικὸ ἑφορο» τῆς Σχολῆς ποὺ εἶναι ὁ Πατριάρχης, περιγράφονται σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς, ὅπου ἐδῶ πληροφοροῦμαστε κυρίως ποιοὶ ἀρχαῖοι ἑλ-

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΠΛΑΝΗ, Τυπογραφεῖο Σελιβάνοβσκογο, Μόσχα, 1819, σ. 2-26. Γιὰ τὰ «παρασκήνια» τῆς ἐκδόσεως τοῦ σιγιλλοῦ, βλ. τὴν ἐκτενὴ ἐπιστολὴν τού Ψαλίδα στὶς 1.12.1805 πρὸς τὸν Καπλάνη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖόν του», ὁ.π., σ. 322-328.

1. Βλ. Εὐριπίδου Σούρλα, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὡς Παιδαγωγός», Η. Ε., 1952 ὁ.π., σ. 475.

2. Βλ. Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖόν του», ὁ.π., σ. 327-328.

λγνες συγγραφείς διδάσκονται: «Τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν τῆς Καπλανικῆς σχολῆς οἱ ἀκόλουθοι συγγραφεῖς συνιστῶσι: Ὁ Αἴσωπος· ὁ Αἰλιανός· ὁ Ἡρωδιανός· ὁ Λουκιανός· ὁ Πλούταρχος· ὁ Ξενοφῶν· ὁ Ἴσοκράτης· ὁ Δημοσθένης· ὁ Θουκυδίδης· ὁ Εὐριπίδης· ὁ Σοφοκλῆς· ὁ Ὅμηρος· ὁ Ἡσίοδος· καὶ ὁ Πίνδαρος. Ἄπαντες οὖν οὗτοι καὶ τὴν γραμματικὴν, ποιητικὴν καὶ ρητορικὴν παραδειγματίζουσι. Τὴν ἱερὰν κατήχησιν. Ἡ ὀρθόδοξος ἡμολογία ἢ μιξοσολοικιστὶ ἐν τῇ Ρωσίᾳ ἐκδοθεῖσα καὶ τῷ τότε τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον διέποντι ἐπικυρωθεῖσα. Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Ἡ γενικὴ κριτικὴ ἱστορία πάντων τῶν ἀρχαίων γενῶν. Ἡ ἀρχαιολογία τοῦ ἡμετέρου γένους· ἢ πολιτικὴ φυσικὴ καὶ σφαιρικὴ γεωγραφία, ἀναπτυσσομένη διὰ τῶν, ὧν ἡ σχολὴ ἔχει, ἀκριβεστάτων σφαιρῶν καὶ ἀτλάντων· ἢ λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἰταλική· καὶ τέλος πάντων ἢ ἀρχὴ καὶ πρῶτος τοῦ ἐμπορίου, καὶ ἅπαν τὸ ἐμπορικὸ σύστημα [1]. Τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ λογικὴ, ἢ μεταφυσικὴ, ἢ ἠθικὴ, ἢ τοῦ Βαρδαλάχου πειραματικὴ φυσικὴ ἢ διὰ τῶν πειραμάτων τοῦ ἀρχιδιδασκάλου ἰδίων ἀποδεικνυμένη, ἢ ἀριθμητικὴ, ἢ ἄλγεβρα, καὶ ἡ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου γεωμετρία. Διδάσκαλοι καὶ ὑποδιδάσκαλοι τέτταρες· ἀκροαταὶ ἑβδομήκοντα καὶ τρεῖς»². Ἀλλὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἴσως γιὰ αὐτονόητους λόγους, παραλείπεται ἡ αναγραφὴ τῶν ὀνομάτων τῶν δυ-

1. Γιὰ τὸ μάθημα ἐμπορίου τοῦ Ψαλῖδα, βλ. ἐκτενῶς, Γ. Παπαγεωργίου, «Ὁ Ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ Ἑλλήνα Πραγματευτῆ σύμφωνα μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ Πρῶτυπα (τέλη 18ου—ἀρχὲς 19ου αἰ.)—Ἐνα Μαθηματῆριο Ἐμπορίου τοῦ Ἀθανασίου Ψαλῖδα», Ἐκδ. Αφοί Τολιδή, Αθήνα, 1990· χαρακτηριστικὰ σημειώνεται, σ. 18, ὅτι ὁ Ψαλῖδας «...μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε, ἔστω καὶ μὲ ἐπιφυλάξεις, ...στὰ 1808 ἔχει ἤδη ἔτοιμες τίς «σημειώσεις διδασκαλίας τοῦ ἐμπορίου», τίς ὁποῖες δὲν συμβουλευέται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπαγορεύει, ὅπως εἶδαμε, στὴ διάρκεια τῶν παραδόσεών του.».

2. Βλ. Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλῖδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του», ὁ. π., σ. 345-346. Σὲ μοιότυπο γράμμα τοῦ Ψαλῖδα πρὸς τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', το 1819 (ἐνῶ τὸ 1815, Πατριάρχης ἦταν ὁ Κύριλλος Στ'), ὁ. π., σ. 365-366, διαπιστώνονται κάποιες διαφοροποιήσεις στο ἐκτιθέμενο πρόγραμμα. Προστίθεται ἔτσι στὴν «Ὀρθόδοξο Ὁμολογία» ἡ παράγραφος «Σὺν ταύτῃ ἀναπτύσσονται καὶ Λόγοι δογματικοὶ τῆς εὐαγοῦς ἡμῶν πίστεως Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.» Μετὰ τὴ λατινικὴ γλῶσσα ἀφαιρεῖται ἡ «θυγάτηρ αὐτῆς ἰταλική». Στὴ θέση «τοῦ Βαρδαλάχου πειραματικὴ φυσικὴ ἢ διὰ τῶν πειραμάτων τοῦ ἀρχιδιδασκάλου ἰδίων ἀποδεικνυμένη» παραμένει ἀπλῶς ἡ «πειραματικὴ φυσικὴ». Στὴ θέση «τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκου γεωμετρία», παραμένει ἀπλῶς ἡ «γεωμετρία». Τέλος, προστίθεται καὶ «Θεολογία»: «Ἡ ὀρθόδοξος δογματικὴ θεολογία ἢ ὑπὸ τοῦ Θεολόγου Θεοφάνους συγγραφεῖσα ἢ ἐν ἀπάσῃ τῆς Ρωσίας «ταῖς» Ἀκαδημαῖαις τοῖς ἱερέυσιν μέλλουσιν ἀναπτυσσομένη.» Συμπληρωματικὰ διαβάζουμε ὅτι, οἱ «Διδάσκαλοι μὲν καὶ ὑποδιδάσκαλοι [εἶναι] τέτταρες, ἀκροαταὶ δὲ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ δύο.» Βέβαια, ἀξιοπαρατήρησης εἶναι ὅτι καὶ στα δύο αὐτὰ γράμματα, ὁ Ψαλῖδας δὲν ἀναφέρει ὀνόματα ξένα, ὅπως τοῦ Λοκ, τοῦ Καντ, τοῦ Μέτζμπουργκ, τοῦ Χόρβατ, κ.λ.π., τοὺς ὁποίους, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω, δίδασκε.

τικών φιλόσοφων που διδάσκονται στη Σχολή, και δεν αναφέρεται ακόμη ότι διδάσκονται τα ιταλικά και τα γαλλικά¹. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι μέχρι ο Ψαλίδας να διοριστεί αρχιδιδάσκαλος στη Σχολή Μαρούτζη - Καπλάνη, διαμένοντας στη Βιέννη, σπουδάζει κυρίως τους δυτικούς φιλόσοφους, μαθηματικούς, φυσικούς, κ.λ.π., παρά τους αρχαίους ή νεώτερους έλληνες, ή και ακόμη, τους ορθόδοξους ανατολικούς θεολόγους (Πατέρες και λόγιους της Εκκλησίας). βέβαια, αυτό πιστοποιεί και το σφραγισμένο επιστημών προς διδακτική χρήση, το οποίο ο Ψαλίδας αναγγέλλει προς έκδοση το 1799, όπως αυτό παρατέθηκε πιο πάνω. Έτσι, εάν προσέξουμε καλύτερα, στο γράμμα — απολογισμό των διδασκόμενων μαθημάτων της Σχολής², οι αρχαίοι έλληνες συγγραφείς διδάσκονται, γιατί, «Τούτων οὖν οἱ μὲν τὴν γραμματικὴν, οἱ δὲ τὴν ποιητικὴν, οἱ δὲ τὴν ρητορικὴν παραδειγματίζουσι.», αλλά δεν «παραδειγματίζουσι» όμως και τη φιλοσοφία, η οποία προφανώς αρύεται από τους δυτικούς φιλόσοφους, κ.ο.κ.

Εδώ ακριβώς έγκειται και η ουσία των διακινούμενων ιδεών στη Σχολή Ψαλίδα, η οποία, σε αντιπαράθεση με αυτή των Μπαλάνων, αποτελεί ένα προπύργιο διαφωτισμού μέσα στον ίδιο τον οθωμανικό, και απόλυτα βυζαντινοπρεπή, ελλαδικό χώρο.* Χτυπητή είναι έτσι η αντίθεση με την παρεχόμενη διδασκαλία στη Μπαλαναία Σχολή³, και να πώς αυτή η διδασκαλία περιγράφεται από τον ίδιο τον Κοσμά Μπαλάνο, το 1797, σε γράμμα του προς τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε': «...σχολαρχῶ...ἐκπαιδευῶν ἀόκνως καὶ ἐπιμελῶς τοὺς μαθητιῶντας τὴν τε ἱερὰν καὶ θύραθεν φιλοσοφίαν καὶ τινὰς τῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸ δοθέν μοι βραχὺ τάλαντον...»⁴, δηλαδή ότι διδάσκει την ορθόδοξη Θεολογία, την αρχαία Φιλοσοφία, και κατά τις «μικρές δυνατότητές» του, κάποιες επιστήμες. Και όπως σημειώσαμε,

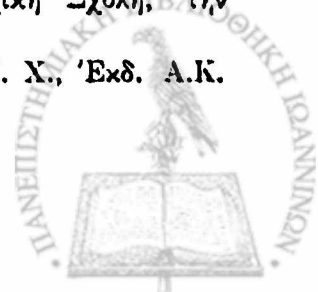
1. Ο ίδιος ο Ψαλίδας το 1805, βλ. ό. π., σ. 324-325, παρέδιδε «επτὰ κλάσεις, 4 φιλοσοφικά, δύο λατινικά και μίαν γαλλικήν,...».

2. Βλ. ό. π., σ. 345, 365, όπου με παραπλήσιες εκφράσεις δηλώνεται ότι «ἀποδοκιμασθείσης δὲ καὶ ἔλλιποὺς δειχθείσης, αὐθις ἀναγγελθήτω μοι ἡ ἢ ἐπανόρθωσις, ἡ ἢ ἀναπλήρωσις» της «ἐσωτερικῆς τῆς σχολῆς κατάστασις», δηλαδή τῶν διδασκόμενων μαθημάτων, το οποίο μας υποδεικνύει ότι υπάρχει «εποπτεία», συγκεκριμένος έλεγχος της Σχολής από μέρος τού Πατριαρχείου.

* Οθωμανικό κατά την εξουσία και βυζαντινοπρεπή κατά την ιδεολογία.

3. Και κατά τον Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Αγώνες για ιδεολογική ανανέωση στην παιδεία των Ιωαννίνων — Ερμηνευτικό Χρονικό», ΑΝΤΙ, Τόμ. ΙΔ', Τεύχ. 179, 5 Ιουνίου 1981, σ. 30, «Μαζί με τη Σχολή του Κουρουτσεσμέ στην Πόλη και το Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης, η Καπλάνειος Σχολή αποτελούσε ένα από τα κείρια κέντρα της νεωτεριστικής παιδείας, που εμφανίστηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα, για ν' αντιστρατευθούν τις εστίες της εκπαιδευτικής συντήρησης, όπως την Πατριαρχική Σχολή, την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και τη Μπαλαναία Σχολή.»

4. Βλ. Στ. Μπέττη, «Ζώης Καπλάνης και Καπλάνειος Σχολή», Η. Χ., Έκδ. Α.Κ. Ι., Περίοδος Β', 1976-77, ό. π., σ. 111, σημ. 4.

κατά τον Δημήτριο Αθανασίου, στα έτη τής σχολαρχίας τού γιού τού Κοσμά, Κωνσταντίνου, άλλα βιβλία δεν διδάσκονταν, παρά «... Έγκυκλοπαιδεία τού Πατούσα, τὸ τέταρτον Θ. τού Γαζή, ἡ ἰδική του Ἐνθολογία, καὶ ἡ Λογικὴ τού Κορυδαλέως.».

Με τον Ψαλίδα λοιπόν, η διδασκαλία στα Γιάννενα βρίσκει ξανά την αίγλη που είχε με τις «νεωτεριστικές» Σχολές, όταν εδώ δίδασκαν οι, Μ. Μήτρου, Γ. Σουγδουρής, Α. Παπαβασιλόπουλος, Μ. Ανθρακίτης και Ευγένιος Βούλγαρις, λόγιοι οι οποίοι διέτριψαν ὅλοι στη Βενετία, ενώ για παράδειγμα είδαμε ὅτι «...ὁ Κοσμάς Βαλᾶνος δὲν ἠθέλησε νὰ παραδεχθῆ καμμίαν νεωτέραν θεωρίαν ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν Εὐρωπαίων, οὐδὲ νὰ εἰσαγάγῃ κανὲν ἀπὸ τὰ μαθήματα τού Εὐγενίου.».

Αλλά δεν είναι μόνον οι νεωτεριστικές ιδέες οι οποίες διακινούνται μέσα από τα μαθήματα της Σχολῆς Ψαλίδα, που ὅπως είδαμε συμπεριλαμβάνουν από δυτική Φιλοσοφία μέχρι μαθήματα Ἐμπορίου και Ξένες Γλώσσες, από πειράματα Φυσικῆς μέχρι Γεωγραφία και Ἱστορία, δηλώνοντας ἔτσι ἕνα πανεπιστημονικό περιεχόμενο: Πρωτοποριακή είναι και η δομὴ διδασκαλίας, ὅπου, πέρα από το ὅτι αὐτή έχει χωριστεί σε τρεις κύκλους ἢ «κλάσεις» κατὰ σειρά βαρύτητας των διδασκομένων, χρησιμοποιεῖται ἐδῶ και μια μορφή αλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, κατὰ πληροφορία μάλιστα και ενός ξένου περιηγητή¹.

Ὅσον αφορά τους κύκλους των μαθημάτων, αυτοί είναι: «Α' τάξις (Κατωτέρα). 1) Στοιχεῖα Ἑλληνικῆς γλώσσης. 2) Ἀριθμητικῆ. 3) Κατήχησις (2 ὥραι ἑβδομαδιαίως). 4) Ἀσκήσεις τεχνολογίας. Β' τάξις. 1) Ἑλληνικὴ Ὀρθογραφία καὶ Σύνταξις. 2) Γνώσις βαθυτέρα τῆς Ἑλληνικῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν νεωτέραν. 3) Παγκόσμιος Ἱστορία. 4) Γεωγραφία σύγχρονος. 5) Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογία. Γ' τάξις (Ἀνωτέρα) ἢ τάξις Ἑλλήνων Συγγραφέων. 1) Διάλεκτοι Ἑλληνικῆς γλώσσης. 2) Ποιητικῆ. 3) Ρητορικῆ. 4) Ἐπιστολῶν ὕφος. 5) Μαθηματικά. 6) Λατινικά. 7)

1. Σχετικὰ με την αλληλοδιδασκτικὴ μέθοδο που χρησιμοποιεῖται στη Σχολὴ Ψαλίδα, βλ. Στ. Μπέττη, «Ζῶης Καπλάνης καὶ Καπλάνειος Σχολῆ», ὁ. π., σ. 77-78 και Ευρ. Σούρα, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὡς παιδαγωγός», ὁ. π., σ. 476. Κατὰ τον περιηγητὴ T. S. Hughes, «Voyage à Jannina en Albanie, ...», Librairie de Gide Fils, Paris, 1821, Tome I, σ. 299, «Ἐνα σύστημα διδασκαλίας, το ὁποῖο ἔχει κάποια σχέση με ἐκεῖνο του δόκτορα Bell, ἔχει εφαρμοστεῖ ἐδῶ [στη Σχολὴ Ψαλίδα, σ. σ.] ἤδη ἀπὸ αρκετὸ καιρό.»· πράγματι, ο Μπελλ μαζί με τον συμπατριώτη του Λάγκαστερ είναι οι δημιουργοὶ τού αλληλοδιδασκτικού συστήματος, βλ. ἐκτενῶς, «Παιδαγωγικῆ» (Μετάφραση του άρθρου τού Ch. Delaysterie, «Nouveau Systeme d' Education»), Ἐρμῆς ο Λόγιος, 1816, Τεύχ. 1, 2, 3, 4, 8. Για τη διάδοση της αλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου στις Παραδουναβειες Ἡγεμονίες και σε ἄλλες ἐλληνόφωνες παροικίες, βλ. Ariadna Camariano—Cioran, «Les Académies Princières de Bucarest et de Jassy et leur Professeurs», Institute for Balkan Studies—124, Θεσσαλονίκη, 1974, σ. 110-119.

Φυσική. 8) Φιλοσοφία (Λογική, Ψυχολογία, Ἠθική, Μεταφυσική).»¹. Και όπως είδαμε, ο Ψαλίδας σε γράμμα του προς τον Καπλάνη το 1805, σημειώνει ότι ο ίδιος παραδίδει «...έπτά κλάσεις 4 φιλοσοφικά, δύο λατινικά και μίαν γαλλικήν,...», δηλαδή διδάσκει σε τέσσερις ομάδες ή τάξεις μαθητών. Στις κατώτερες τάξεις χρησιμοποιούνται υποδιδάσκαλοι, και αυτό από πολύ νωρίς, γιατί αναφέρεται ότι πριν από το 1803, ο μαθητής Παλιουρίτης χρησίμευε σαν υποδιδάσκαλος του σχολαρχεύοντος Ψαλίδα· βέβαια αργότερα, από τα στοιχεία που διαθέτουμε, διδάσκουν και δυο ή τρεις υποδιδάσκαλοι².

Από τα παραπάνω συνάγεται τελικά, ότι η χρησιμοποιούμενη μορφή διδασκαλίας έχει τη δομή αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, όπου μαθητές διδάσκουν άλλους μαθητές, δηλαδή οι περισσότερο έμπειροι και παλαιότεροι διδάσκουν σαν υποδιδάσκαλοι στις κατώτερες τάξεις, και φροντίζουν επίσης για τη λειτουργία τής Σχολής. Κατ' αυτό τον τρόπο, με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, μια Σχολή μισθώνοντας μόνον ένα διδάσκαλο, μπορεί να διδάσκει έναν απεριόριστο αριθμό μαθητών.

Στο ιδεολογικό μέρος τώρα, η Σχολή Ψαλίδα αντιμετώπισε κάποιους πολέμους, που βέβαια πλέον δεν έχουν τέτοια ισχύ ώστε να μπορούν να «μεταπείσουν» ιδεολογικά, όπως έναν αιώνα πριν. Ο Ψαλίδας κατηγορήθηκε για κακή διαχείριση του κληροδοτήματος Καπλάνη, για «αθεΐα» και «ασέλγεια»³, ενώ ο ίδιος ο Καπλάνης πείστηκε ώστε να καταργηθεί η αυτονομία τής Σχολής, είτε οικονομική, είτε διδακτική. Με την αφαίρεση της οικονομικής διαχείρισης της Σχολής από τα χέρια τού Ψαλίδα, που περνάει έτσι σε εξωτερική επιτροπή, και τη μετατροπή τής Σχολής σε «πατριαρχική», τιθέμενης δηλαδή κάτω από την υψηλή «προστασία» τού Πατριαρχείου, εκφράζεται η προσπάθεια οικονομικού και ιδεολογικού ελέγχου της. Ο Ψαλίδας όμως, κατόρθωσε τελικά να ανταπεξέλθει στους ιδεολογικούς πολέμους που είχαν σα στόχο τη «φύση» τής Σχολής του, είτε αυτό πρόκειται για το περιεχόμενο της διδασκαλίας της (για παράδειγ-

1. Βλ. Ευρ. Σούρλα, ό. π., σ. 475.

2. Βλ. Στ. Μπέττη, ό.π., σ. 219 κ.ε. Γράφει ο Αναστάσιος Γούδας, «Βίοι Παράλληλοι,...», Εκ του Τυπογραφείου Μ. Π. Περίδου, Εν Αθήναις, 1870, Τόμ. Β', σ. 291: «Ἐν βραχεῖ μὲν διαστήματι χρόνου συνέβρυσαν ἐν τῇ νέῃ σχολῇ ἄπειροι μαθηταί. Ὁ δὲ Ψαλλίδας, μόλις καταρτίσας τινὰς τούτων ἱκανοὺς νὰ διδάξωσι καὶ ἄλλους, καθίστα ἐκείνους ὑποδιδασκάλους τῶν κατ' ἔτος σχηματιζομένων νέων τάξεων, καὶ τοιοῦτος κατέστη, ὡς εἶδομεν, ὁ Ἀσώπιος, τοιοῦτος ὁ Κρανῆς, τοιοῦτος ὁ Σακελλάριος καὶ ἄλλοι τινές· αὐτὸς δὲ ὁ Ψαλλίδας περιωρίσθη νὰ διδάσκη μόνον ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τάξει, οἶονεὶ πανεπιστημιακὰ μαθήματα τῆς ὑψηλοτέρας Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἰδίως τῆς φυσικῆς πειραματικῆς.»

3. Βλ. Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του», ό.π., σ. 324.

μα πειράματα), είτε για τις διακινούμενες εκεί ιδέες¹. Ένα άλλο παράδειγμα παρέμβασης στα της Σχολής, είναι αυτό της προσπάθειας διάφορων προσώπων, γιαννιωτών και μη, για τη συνένωση των δύο Σχολών των Ιωαννίνων και τῆ συγχώνευσή τους σε μία. Πρωτοστατεί ἤδη από το 1804 ο Α. Κοραῆς², ενώ ακολουθούν αργότερα οι, Νεόφυτος Δούκας, Γρ. Παλιουρίτης, Στ. Ιωάννου, Δημ. Αθανασίου³, και ἄλλοι. Βέβαια, η συγχώνευση των

1. Ο ίδιος ο Αλή Πασάς, «αγράμματος» μεν, αλλά οξυδερκής, για λόγους ανάπτυξης του «κράτους» του, είναι γνωστό ότι προστάτεψε τη Σχολή Ψαλίδα και γενικότερα τη μόρφωση και πράγματι, γράφει ο Δ. Αθανασίου στο γνωστό άρθρο του, βλ. Ερμής ο Λόγιος, 1817, Τεύχ. 5, ό. π., σ. 84: «καὶ τὴν εἰς τὰς μαθήσεις ὑπεράσπισιν καὶ προστασίαν τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν Αὐθέντου ἀπολαμβάνομεν, ὅς τις...ἀπέστειλεν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην μὲ ἴδιά του ἔξοδα τόσους νέους, διὰ νὰ σπουδάσωσι, καὶ πρὸ μικροῦ ἐτοιμάζετο νὰ στείλῃ τρεῖς εὐφυεῖς εἰς τὴν Λόνδραν, διὰ νὰ ἐμπορέσῃ ποτὲ νὰ εἰσάξῃ εἰς τὴν ἐπικράτειάν του τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν καθέδραν του λαμπρὰν καὶ περιβλεπτον.».

2. Βλ. «Ἀδαμάντιος Κοραῆς—Ἀλληλογραφία», Επιστασία Κ. Θ. Δημαρά, Ὁμιλος Μελέτης τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἀθήνα, 1966, Τόμ. Δεύτερος (1799-1809), σ. 127, 143, 145. Μάλιστα, βλ. ό.π., σ. 313, ο Κοραῆς εἶναι ἐνήμερος και του προς τύπωση σιγίλλιου τῆς Σχολῆς, καθὼς αὐτὸ φαίνεται στην ἐπιστολή του στις 20.3.1806, ὅπου πάλι ἐδῶ ἐπιμένει στην ἔνωση των δύο Σχολῶν. Βέβαια, η παρέμβαση του Κοραῆ εἶναι ἀτοπὴ, γιατί οὔτε τον χώρο των Ιωαννίνων γνωρίζει, οὔτε τα πρόσωπα, παρ' ὅλο που διατηρεῖ ἀλληλογραφία με διάφορους γιαννιώτες, και για το συγκεκριμένο θέμα, με τους Ζωσιμά, Καπλάνη και Ψαλίδα· στην περίπτωση μάλιστα του ὑπὸ ἔκδοση σιγίλλιου, ἐπειδὴ ο Καπλάνης ἐξουσιοδοτεῖ τον Πασχάλη Βασιλεῖου νὰ ἔρθει σε ἐπαφή με τον Πατριάρχη για τον παραπάνω σκοπὸ, βλ. Στ. Μπέττη, «Ζῶης Καπλάνης καὶ Καπλάνειος Σχολῆς», ό. π., σ. 121, 123, υποθέτουμε ὅτι ο Αλέξανδρος Βασιλεῖου, ἀδελφός τοῦ Πασχάλη, πληροφορεῖ τον Κοραῆ, δίνοντας ἔτσι την ευκαιρία στον τελευταῖο νὰ παρέμβει.

3. Βλ. Στ. Μπέττη, ό.π., σ. 162, 164. Το ὅτι αὐτὴ η προσπάθεια συγχώνευσης των δύο Σχολῶν των Ιωαννίνων ἀναλαμβάνει ἐνίοτε και ἰδεολογικές χρεῖες, ἀποδεικνύεται και ἀπὸ σχολικὴ ομιλία ἀνώνυμου που ἐκφωνήθηκε στην Τεργέστη το 1817, ὅπου προτείνεται η συνένωση των σχολείων, ἐνῶ παράλληλα ἐπαινοῦνται τα Σχολεῖα Σμύρνης και Χίου, και ο «κοραϊστής» διδάσκαλος του πρώτου Κωνσταντῖνος Οικονόμου, βλ. Ερμής ο Λόγιος, 1817, Τεύχ. 15, σ. 370, 372: «Ἀκούω τώρα παρά πολλῶν ὅτι ὁ ἐν Βιέννη ἄξιος καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος υἱός, κύριος Γεώργιος Σταῦρος, προσπαθεῖ μετὰ ζήλου νὰ κατορθώσῃ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο σχολείων τῶν ἐν Ἰωαννίνοις, τὰ ὅποια μὲ μεγάλην βλάβην τῶν πολιτῶν ἕως τώρα ἔμειναν χωρισμένα.» ἀλλὰ ἀφοῦ πρώτα μιλήσει περὶ τρόπων «θεραπείας» των Σχολῶν των Ιωαννίνων, καταλήγει: «Τολμῶ ὅμως νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ἡ θεραπεία, τὴν ὅποιαν ἐσχάτως ἐπροθυμήθητε νὰ ἐπιφέρετε εἰς τὸ πρᾶγμα, εἶναι χειρότερα πολὺ ἀπὸ αὐτὸ τὸ κακόν. Τὸ σύστημα τῆς ἀνορθογραφίας ὄχι μόνον δὲν ἐπιτέμνει τὴν μάθησιν, ἀλλὰ και τὴν καθιστᾷ πάντῃ ἀδύνατον. Ἀποδείξεις περὶ τούτου ἐὰν θέλετε, ἀναγνώσετε τὰς δύο τῶν φίλων, «ἐπιστολὰς περὶ τοῦ συστήματος τῆς ἀνορθογραφίας τῶν δύο ἐξοχωτάτων, τοῦ κυρίου Βηλαρᾶ ἐξ Ἰωαννίνων καὶ τοῦ κυρίου Καλαρᾶ ἐκ Πελοποννήσου», καὶ μάλιστα τὸ μέρος ἐκεῖνο «Ἀπόφαση Γιανιότηκη», τὸ ὅποιον ἀναγνώσας καὶ ἐγέλασα καὶ ἐλυπήθην.» Βέβαια, η ἀναφορὰ στο «σύστημα ἀνορθογραφίας» των Βηλαρᾶ και Καλαρᾶ, στρέφεται ἔμμεσα κατὰ του Ψαλίδα και της Σχολῆς του, ὅταν γνωρίζουμε

δύο Σχολών, Μπαλαναίας και Ψαλιδικής, έστω και εάν οι διδάσκοντες διατηρούσαν την αυτοτέλεια των παραδόσεών τους, δεν θα μπορούσε ποτέ να πραγματοποιηθεί λόγω του άκρα συντηρητικού πνεύματος της μιας, και του αντίθετα άκρα ριζοσπαστικού τής άλλης. Παρ' όλο που έγκυρα πρόσωπα, όπως ο Σταύρος Ιωάννου, πίστευαν στη δημιουργία μιας νέας, ενιαίας «ισχυρής» Σχολής — με ενδιαφέρουσα όμως πρόταση του Σταύρου για την ίδρυση μιας «μικρής Ακαδημίας»¹ — κατά πάσα πιθανότητα, το αποτέλεσμα θα ήταν ένας συμβιβασμός «μέσης οδού», όπου η Ψαλιδική Σχολή θα ήταν αναγκασμένη να αποβάλλει τα ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά της. Για παράδειγμα, ενώ ο Ψαλίδας είναι οπαδός τής «φυσικής» γλώσσας, και μάλιστα της μονοφωνικής γραφής, που βέβαια δεν μπορούσε να εισαχθεί στο Σχολείο του γιατί φυσικά θα δεχόταν παντός είδους επιθέσεις², ο

ότι ο Ψαλίδας ήταν οπαδός τού μονοφωνικού· πράγματι, γράφει ο τελευταίος σε επιστολή του το 1812 προς τον Ιω. Ζαμπέλιο, βλ. Εμμ. Ι. Μοσχονά, «Η δημοτικιστική 'Αντίθεση στην κοραϊκή «Μέση 'Οδό» — Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ. ά.», Εκδ. Οδυσσεύς ΕΠΕ, Αθήνα, 1981, σ. 87: «'Αποβλέπει ό λόγος μου εις την άφαιρεσιν τής ορθογραφίας, άναγκαιώς εις την παλαιάν και περιττής εις την νέαν τών Γραικών γλώσσαν, και πολλών άκόμη γραμμάτων, άχρήστων εις ημάς.»

1. Σε γράμμα τού Σταύρου Ιωάννου προς τους επίτροπους Σπ. Κωνσταντά και Ευστ. Σουγδουρή στην Κωνσταντινούπη το 1817, βλ. Στ. Μπέττη, ό.π., σ. 161, διαβάζουμε: «'Ημεϊς έστοχάσθημεν ότι με τά παρόντα λάσσα τών δύο σχολείων και από άλλα έλπίζομεν εις τούς φιλοπάτριδας ξενιτευμένους να ήμπορέσωμεν να συστήσωμεν μίαν μικρήν 'Ακαδημίαν, αι κατοικίες και τά λάσσα άς είναι ξεχωριστά ή παράδοσις όμως τών μαθημάτων να είναι μία ήγουν άλλα μαθήματα εις τό έν και άλλα εις τό άλλον διά να ήμπορεί ό μαθητής να παραδίδεται μαθήματα και από τό έν και από τό άλλον ήγουν την φυσικήν εις τό έν και την μεταφυσικήν εις τό έτερον. Διά τούτο ήρώτησα και τούς Κυρίους Ζωσιμάδες τούς ήρεσε και μου έδωκαν την άδειαν. 'Εάν αύγατήσουν τά λάσσα μας βέβαια θέλει συστήσωμεν μίαν καλήν 'Ακαδημίαν». Προφανώς εδώ, η πρόθεση του Στ. Ιωάννου είναι η ψαλιδική Σχολή να διδάσκει θετικές επιστήμες, και η μπαλανική θεολογικές, ώστε με αυτή την εξειδίκευση να μπορέσουν να λειτουργήσουν οι δύο Σχολές ως ενιαίο σώμα. Ο Δ. Αθανασίου, στο γνωστό γράμμα του, έμμεσα τίθεται υπέρ της απομάκρυνσης των Μπαλάνων από την ομώνυμη Σχολή, όταν γράφει, βλ. Ερμής ο Λόγιος, ό. π., σ. 88: «'Ας προσκαλέσωμεν λοιπόν πέντε αξίους διδασκάλους, από τούς όποιους τρεις τούλάχιστον να συστήσωμεν εις την σχολήν τών κυρίων Ζωσιμάδων, και τούς άλλους δύο εις την σχολήν τού Καπλάνη, διά να συσχολαρχούν με τόν κύριον Ψαλίδαν.» και συμπληρώνει: «Συμπεριώτερον όμως είναι, στοχάζομαι, να ενώσωμεν τά δύο σχολεία, . . . ώστε να έχουν και έν σύστημα όμόφωνον κατά πάντα.» Γεγονός πάντως είναι, συμπερασματικά, ότι για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο γίνεται λόγος όχι πλέον για «Γυμνάσιο» ή «Αλύκειο», αλλά για «Ακαδημία», μόλις λίγα χρόνια μετά την ίδρυση της Ιόνιας Ακαδημίας στην Κέρκυρα (1812). Αλλά και ο Αθανάσιος Ψαλίδας χρησιμοποιεί την ίδια ορολογία γράφοντας: «Σχολεία [έχουμε, σ.σ.] ήτοι μικράς άκαδημίας δύο, εις τας όποιας είναι 300 μαθηταί», βλ. Στ. Μπέττη, ό. π., σ. 83.

2. Και πράγματι, στην Κωνσταντινούπολη το 1815, είχε φθάσει πληροφορία περί χρησιμοποίησης της «αχυδαϊκής» διαλέκτου και μονοφωνικής γραφής στη Σχολή Ψαλί-

Κωνσταντίνος Μπαλάνος, κατά τον Δ. Αθανασίου «...μίαν φοράν, ... βλέπων τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Σοαβίου, μεταφρασμένον παρὰ τοῦ κυρίου Γρηγορίου Κωνσταντῆ, εἶπεν· ἔτι τὸν ἀρέσκει πολλά, δὲν τολμᾷ ἔμωσ νὰ τὸ παραδώσῃ, ἐπειδὴ εἶναι εἰς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν μεταφρασμένον.»¹.

Και συμπεραίνοντας για τα περί ιδεολογίας και ιδεών, που διακινούνται διαμέσου των Σχολείων των Ιωαννίνων, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το αποκορύφωμα των συνεχών καινοτομιών που εκεί εισάγονταν επί ενάμιση αιώνα, θα συντελεστεί με τη Σχολή Ψαλίδα: Γιατί εδώ, για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο, εγκαταλείπονται παραδοσιακές μέθοδοι διδασκαλίας, εισάγεται corpus δυτικών φιλοσοφικών ιδεών διδασκόμενο σε συστηματική βάση, και ίσως για πρώτη φορά γίνονται πειράματα Φυσικής και Χημείας²· και ακόμη, η Σχολή διαθέτει πληρέστατη Βιβλιοθήκη (με ευρωπαϊκές εγκυκλοπαίδειες και άλλα σύγχρονα βιβλία και περιοδικά), διδάσκονται μέχρι και σχεδόν εκατόν πενήντα μαθητές, είναι δε προσαρτημένοι σ' αυτή, ιερέας, θυρωρός και επιστάτης. Ο Ψαλίδας μάλιστα, προς τα τελευταία έτη τής διδασκαλίας του (1818), θα πληρώνεται με το υπέρογκο ποσό των 5.000 γροσίων κατ' έτος, ποσό πρωτοφανές για μισθό διδασκάλου με τα δεδομένα τής εποχής³.

δα· γράφει ο έμπορος Μπαλάνος Πάλλης, επίτροπος των «κλάσων» Καπλάνη στην Κωνσταντινούπολη, προς τους εδώ επίτροπους, βλ. Α. Ι. Μελά, «Μιά οικογένεια—Μιά Ιστορία», Αθήναι, 1967, σ. 204: «Πρὸς ἡδησίμ σας πρὸ ἡμερῶν, ὁ Παναγιώτατος Δεωθότης, δὲν ἤξεύρω πῶθεν εἰδοποιηθῆς, μ' ἐρώτισε ἂν ἀληθῶς, οἱ αὐτοὶ Σχολή μας, λέγω ἡ Καπλανική, ἀφεῖσα τὴν παράδωσιν τῆς Ἑλληνίδος φωνῆς, παραδίδη μόνον τὰς ἐπιστήμας εἰς τὴν χειδαῖκὴν διάλεκτον ἀρνησάμενος καὶ ὀρθογραφίαν καὶ τόνον,....».

1. Βλ. Ερμής ο Λόγιος, 1817, Τεύχ. 5, ὁ. π., σ. 85.

2. Βλ. Μ. Παρανάκι, «Σχεδιάσμα...», ὁ. π., σ. 206: «Ὁ δὲ Ψαλίδας... ἐχρῆτο καὶ τὸς ὄλως νεωτέρῳ συστήματι,....» Π. Αραβαντινοῦ, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλησιν», ὁ. π., σ. 123-124: «Ἡ μέθοδος ἦν ἐκεῖνος μετῆρχετο διέφερεν ἀρκούντως τῆς ἐν τῇ Μπαλαναίᾳ καθιερωμένης, διότι καὶ γραμματικῆς καὶ γεωγραφίας καὶ μαθηματικῶν, συντετημημένα κείμενα συνέταξε καὶ μετεχειρίζετο ἀναπληρῶν καὶ ἀναπτύσσων τὰ παραλειπόμενα διὰ τῶν προφορικῶν ἐξηγήσεων καὶ ἐρμηνειῶν του, εἰς δὲ τὰ φιλοσοφικὰ διδάγματα, ἐπόμενος τῷ συστήματι τοῦ διδασκάλου του Καντίου μετεχειρίζετο αὐτοσχέδια καὶ σύντομα κείμενα, ἅπερ πρὸς τὸν σκοπὸν συνέταξε περὶ λογικῆς, μεταφυσικῆς καὶ φυσικῆς ἐφηρμοσμένης εἰς ποικίλα πειράματα. Πρῶτος ὁ αἰοίδιμος αὐτὸς διδασκαλὸς ἀποσκυβαλῆσας τὸ πολὺλεκτον καὶ τὴν ψυχαγωγίαν τὰ παρὰ πάσαις ταῖς σχολαῖς τῆς Ἡπείρου ὄντα ἐν χρῆσει ἀπλοποίησε τὸ ἐξηγηματικὸν καὶ ἐρμηνευτικὸν μέρος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ποιητῶν, ἀλλ' ἀτυχῶς οὐδ' εἰς τὴν θεματογραφίαν, οὐδ' εἰς τὴν ρητορικὴν ἐνησχόλει τοὺς μαθητὰς του, οὔτινες καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ τὰ τῆς θεολογίας ὄργια οὐδαμῶς ἐνεβάτευσον ἐνεκεν ὀλιγωρίας τοῦ διδασκάλου, καὶ ὡς ἐκ τούτων οἱ Μπαλαναῖοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτῶν ἐθεώρουν τοὺς μαθητὰς τοῦ Ψαλίδα ὡς μὴ ἐγκρατεῖς τοῦ Ἑλλήνος λόγου, καὶ χωλαίνοντες εἰς τὸ θρησκευτικὸν καὶ τοῦτο οὐκ ὀλίγον ἠλάττωσε τὴν ἠθικὴν τῆς σχολῆς ταύτης ἀξίαν παρὰ τῷ λαῷ.».

3. Βλ. Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖόν του», ὁ.π., σ. 362. Πρβλ. καὶ μισθοὺς διδασκάλων, 1721-1821 (σε γρόσια), στο, Γ. Καρας, «Οἱ Φυσικῆς—

Η Σχολή Ψαλίδα παραμένει πρωτοποριακή και σε σχέση με τις άλλες Σχολές τού ελλαδικού χώρου, της Κωνσταντινούπολης, της Χίου, της Σμύρνης, οι οποίες μόνον πολύ αργότερα θα υιοθετήσουν παραπλήσια περιεχόμενα διδασκαλίας. Πράγματι, οι άλλες Σχολές, είτε γιατί διαθέτουν σχολάρχες συντηρητικούς, όπως ο Αθανάσιος Πάριος* (στη Σχολή τής Χίου μέχρι το 1812), είτε γιατί πολύ αργότερα προσλαμβάνουν διδάσκαλους σπουδασμένους στην Ευρώπη (αυτό στη δεκαετία τού 1810, Χίος, Σμύρνη, και άλλες), μόνον κατά μια ορισμένη περίοδο θα μπορέσουν να «ανταγωνιστούν» τη Σχολή Ψαλίδα¹. εφάμιλλος του Ψαλίδα φαίνεται να είναι

Θετικές 'Επιστήμες στὸν ἑλληνικὸν χῶρον...», Μέρος Α', ὁ.π., σ. 59-61· αξιοσημείωτο ὁμῶς εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ 1797, κατ' ἀναφορὰ τοῦ Δ. Κρίνου, «'Αθανάσιος Ψαλί-
δας», ὁ.π., σ. 147, ὁ οἶκος Μουρούζη ζήτησε αὐτὸν ὡς διδάσκαλο στὴν Κωνσταντινούπο-
λη μὲ ἐτήσιο μισθὸ τα 3.000 γρόσια.

* Γνωστὸς πολέμιος τῶν «αθεϊζόντων» καὶ ἰδεολογικὸς ἀντίπαλος τοῦ Ψαλίδα.

1. Για παράδειγμα, βλ. Κ. Ν. Σάθα, «Νεοελληνική Φιλολογία — Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς Γράμμασιν διαλαμψάντων Ἑλλήνων...», Εἰς τῆς Τυπογραφίας τῶν τέκνων Ἀνδρέου Κορομηλά, Ἐν Αθήναις, 1868, σ. 676, ὁ Κ. Κούμας «...μετέβη (1809) ὡς διδάσκαλος εἰς Σμύρνην, κατὰ προτροπὴν καὶ τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ, ὅπου συστήσας μετὰ τοῦ μακαρίου Οἰκονόμου τὸ Φιλολογικὸν Γυμνάσιον, ἐδίδαξε μαθηματικά, φιλοσοφίαν, πειραματικὴν φυσικὴν, ..., Γεωγραφίαν καὶ Ἠθικὴν, ... προβάς καὶ εἰς φυσικὰ καὶ χημικὰ πειράματα, ἄγνωστα τέως εἰς τὴν Ἑλλάδα [;]». Ὁ διδάσκαλος Νεόφυτος Βάμβας, ὁ.π., σ. 729, «Κατὰ...θερμὴν τοῦ Κοραῆ σύστασιν ἐλθὼν εἰς Χίον... (1815)... ἀνευδότως εἰργάσθη πρὸς τακτοποίησιν τῆς Σχολῆς, ... τὴν μὲν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἀνέθηκεν εἰς Κωνσταντῖνον τὸν Βαρδαλάχον, ... τὴν δὲ διδασκαλίαν τῶν μαθηματικῶν ἀφῆκε καὶ εἰς τὸν πρότερον διδάσκοντα Ἰωάννην Τσελεπὴν, ξένας δὲ γλώσσας, ..., ἐνέκρινεν εἰς τὸν κανονισμὸν τὴν γαλλικὴν καὶ τουρκικὴν, ... συστήσας δὲ καὶ ἔδραν τῆς ναυτικῆς ἐπιστήμης ἀνέθηκε τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς εἰς τὸν Ἰταλὸν Ἀντώνιον Σκάσση. Φιλοσοφίαν δὲ καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας ἀνεδέξατο καὶ μετὰ κλέους ἐδίδαξεν αὐτὸς ὁ σχολάρχων Βάμβας, πάσας τὰς φυσικὰς καὶ χημικὰς ἀληθείας διὰ πραγμάτων ἐπιβεβαιῶν, ὡς ἔχων πρόχειρα πάντα τὰ πρὸς τοῦτο ἐργαλεῖα». Ἀλλὰ ας κάνουμε ἐδῶ μιὰ σύγκρισή με τὰ μαθήματα τῆς Σχολῆς Ψαλίδα, ὅπως αὐτὰ σημειώθηκαν παραπάνω· συμπληρωματικὰ βλ. καὶ τὴ Διαθήκη τοῦ Καπλάνη (1806), «ΣΠΑΝΙΑ Εὐποιίας ἔργα...», ὁ.π., σ. 42, ὅπου, π.χ., προτείνονται «απαραιτήτως» ἡ «Λατινικὴ Διάλεκτος», ἡ «Ἰταλικὴ καὶ Γαλλικὴ ἢ καὶ Γερμανικὴ», οἱ ὁποῖες ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γερμανικὴ, πράγματι θὰ διδασχθῶν ἐδῶ. Εἶδαμε ἐπίσης ὅτι ὁ Ψαλίδας πρότεινε στὸν Καπλάνη, τὸ 1805, νὰ ἀποστελεῖ μαθητὲς στὴν Ευρώπη γιὰ νὰ διδάξουν αργότερα στὴ Σχολή του, τὴν «ελληνικὴν, λατινικὴν, ἰταλικὴν, γαλλικὴν καὶ ὅλον τὸ ἐμπορικὸν σύστημα.»: Ἔτσι, καὶ τὸ «ἐμπορικὸν σύστημα» διδάχθηκε, δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς ἀπὸ πότε, ἀλλὰ σε προηγούμενη σημείωσή γιὰ τὴ διδακτικὴ ὕλη τῆς Σχολῆς, εἶδαμε ὅτι παραδίδεται τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1815 ἡ ἀρχὴ καὶ πρόδος τοῦ ἐμπορίου συστηματικῶς εἰς χρῆσιν τῶν ἐμπορευομένων.». Συμπερασματικὰ, με τὴν «παγκόσμια Ἱστορία», τὴ «σύγχρονη Γεωγραφία», καὶ τὴν «ελληνικὴ Ἀρχαιολογία», οἱ ὁποῖες διδάσκονταν στὴ Σχολή τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1812, ἡ τελευταία δὲν ἔχει νὰ ζηλέψει τίποτε ἀπὸ τὶς ἄλλες Σχολές. Πράγματι, οἱ ἄλλες Σχολές τοῦ ελλαδικοῦ χώρου, ἐπειδὴ τῶρα ἀνανεώνονται, ὅπως π.χ. τὸ Γυμνάσιον Σμύρνης, τῶρα μόνον θὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς κατηγορίες περὶ «Φιλοσοφίας καὶ Μαθηματικῶν ὡς ολεθρίας διδασκα-

προς στιγμή, μόνον ένας άλλος «φιλόσοφος», ο Βενιαμίν ο Λέσβιος, που δίδαξε στις Κυδωνιές (1798-1812)¹. Στις Σχολές Χίου, Σμύρνης, Κυδωνιών, θα διδάξουν οι, Κ. Βαρδαλόχος, Ν. Βάμβας, Κ. Κούμας, Κ. Οικονόμος, Στ. Οικονόμος, Θ. Καίρης, «νεωτεριστές» πλέον διδάσκαλοι, αλλά λόγω της ιδεολογίας τους και του πνεύματος που επικρατεί στα Σχολεία τους, τα τελευταία θα παραμείνουν στην τροχιά τής «μέσης οδού»². Παρ' όλο που αυτά τα Σχολεία διαθέτουν αρτισύστατες οικοδομές, στεγάζουν εκατοντάδες φοιτητών και είναι σχεδόν άριστα οργανωμένα, δε διαθέτουν τη ριζοσπαστικότητα³ και την πανεπιστημοσύνη τής Σχολής Ψαλίδας⁴, η

λιάς», βλ. Ερμής ο Λόγιος, 15 Ιανουαρίου 1812, ό.π., σ. 31, και τώρα μόνον θα αρχίσουν να κάνουν δημόσια πειράματα φυσικοχημείας, βλ. Ερμής ο Λόγιος, 1 Φεβρουαρίου 1812, ό.π., σ. 33, κ.λ.π., ενώ αυτά συνέβησαν για τη Σχολή Ψαλίδα αρκετά χρόνια νωρίτερα.

1. Γράφει ο G. P. Henderson, «Η Αναβίωση του Έλληνικού Στοχασμού...», ό.π., σ. 169, για τον Λέσβιο: «Και μολονότι υπήρχαν τρεις σχολές — ή μίξ στις Κυδωνιές ή άλλη (άρκετά φημισμένη υπό τη διεύθυνση του Άθανασίου Παρίου) στη Χίο και τρίτη ή «Εύαγγελική Σχολή» στη Σμύρνη—, που λειτουργούσαν πριν ό Βενιαμίν έμφανισθί ως διδάσκαλος, ή δική του παρουσία και δραστηριότητα ήταν που έφερε τήν περιοχή του Άνατολικού Αίγαίου στο προσκήνιο τής εκπαιδευτικής ζωής, για πρώτη φορά στους νέους χρόνους.» ο Λέσβιος μάλιστα ήταν πολυγραφότατος, όπως και ο Ψαλίδας, βλ., ό.π. σ. 171, «...έπιδιδόταν στη συρραφή συστημάτων αριθμητικής, γεωμετρίας, αλγέβρας, φυσικής, χημείας, μεταφυσικής, ήθικής».

2. «Μέση οδός» όσον αφορά δηλαδή τη γλώσσα, τη γνώση, τη θέση προς την εκκλησιαστική ιδεολογία, κλπ. βέβαια, σ' αυτές τις περιοχές, αν και το εμπορικό στοιχείο είναι πολυπληθές, ο χώρος δεν προσφέρεται για προωθημένες ιδεολογικές ζυμώσεις, όπως αυτό σε αντίθεση συμβαίνει στα Γιάννενα, όπου για παράδειγμα συγγράφονται ριζοσπαστικά κείμενα σαν τον «Ρωσσαγγλογάλλο» και την «Ελληνική Νομαρχία». Έτσι, αξιοσημείωτο της ιδεολογίας τής «μέσης οδού» είναι και αυτά που γράφει ο Κούμας αναφερόμενος στον Ψαλίδα, βλ. «Ίστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων», Τόμ. Δωδέκατος, ό.π., σ. 572-573: «Φιλοσοφίας άλλης είδησιν δέν είχεν, ειμή τής τότε θρυλουμένης τών Γάλλων ύλοφροσύνης. Νομίζων, ότι όλος ό κόσμος φιλοσοφεί ούτω, και διά κλέος του θέλων να άναίρέση διά φυλλαδίου τινός τās τρεις πηγās τών ιδεών, τās όποιας εισάγει ό Εύγένιος εις τήν Λογικήν του, έφερε με άπαραδειγματίστον αυθάδειαν μάρτυραν τόν περικλεά Κάντιον εις θεωρίαν, κατά τήν όποιαν ό Εύγένιος με άλλον βέβαια τρόπον, ήτο όμως συμφωνότατος με τόν Κάντιον», όπου εδώ, ο Κούμας τίθεται θετικά μεν προς τον Kant και τον Βούλγαρι, αρνητικά δε προς τους γάλλους υλιστές και τον Ψαλίδα.

3. Για παράδειγμα, σημειώνεται ότι, Λ. Βρανούσης, «Άθανάσιος Ψαλίδας», Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Εκδοτική Αθηνών, 1989, Τόμ. 10, σ. 488, «...στις σχολικές εξετάσεις του 1809 ακούστηκε στα Γιάννενα μια πατριωτική ομιλία, γραμμένη από τον Ψαλίδα και εκφωνημένη από τον πρώτο μαθητή της Σχολής, στο κείμενο της οποίας υπάρχουν απηχήσεις και αυτούσιες φράσεις από την Ελληνική Νομαρχία. Βέβαιο επίσης είναι ότι πολλά φιλελεύθερα κηρύγματα διοχέτευε στη διδασκαλία του ο Ψαλίδας,...

4. Παρατηρεί ο Ευρ. Σούβλας, «Ό Άθανάσιος Ψαλίδας ως Παιδαγωγός», ό.π., σ. 478, ότι «... ό Ψαλίδας τήν έπιτυχίαν εις τήν μορφωτικήν του προσπάθειαν ώφειλε όχι μόνον εις τήν μέθοδον, ... αλλά και εις τό γεγονός ... τής εφαρμογής δηλαδή μιās μορφής Συγκεντρωτικής διδασκαλίας εις έποχήν κατά τήν όποιαν και σήμεραν ακόμη αποβαίνει

οποία θα παράγει φημισμένους μαθητές και διδασκάλους που θα διασπαρούν σε όλο τον ελληνόφωνο χώρο, ελλαδικό και ευρωπαϊκό (παροικιακό), διατηρώντας έτσι την εκατοπεννητάχρονη και πλέον παράδοση των Σχολών των Ιωαννίνων¹.

Τελικά, με τη Σχολή Ψαλίδα, θα επέλθει για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο πλήρη ρήξη με μια άρχουσα ιδεολογία, η οποία πρεσβεύει συντηρητικές ή «μέσες οδούς», ρήξη που συνίσταται στην ολική υιοθέτηση του δυτικού επιστημονικού και ορθολογικού πνεύματος, και μάλιστα, στην αναφανδόν εισαγωγή και επιβολή του σε ένα χώρο, ο οποίος, για πρώτη φορά αναγκάζεται να υποχωρήσει σε κάτι που δεν μπορεί να δεχθεί. Τα Γιάννενα, προπύργιο του νεοελληνικού διαφωτισμού, είναι η πόλη που διαθέτει τις κατάλληλες παραδόσεις, ώστε εδώ να καλλιεργηθεί η ορθολογική σκέψη, σε αντίθεση με την ιδεολογική θρησκευτική παντοδυναμία και αυτό γίνεται δυνατό από τη στιγμή που οι ίδιοι οι έμποροι—ευεργέτες, στην πλειοψηφία τους θρήσκοι, προστάζουν στα Σχολεία που ιδρύουν και χρηματοδοτούν, την άκρα προτεραιότητα των «επιστημών»: Ο Ψαλίδας είναι αυτό το πρόσωπο το οποίο θα ερμηνεύσει, κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο, το όραμα μιας αστικής—εμπορικής τάξης, της τάξης του, που είναι αυτό της πνευματικής «ανόρθωσης του πεπτωκότος Γένους».

ἀνέφικτον ἔν τοιοῦτον ἐγχείρημα δι' ἀνώτερα σχολεία.» και κατ' αυτό τον τρόπο, αυτή η συγκεντρωτική μέθοδος «...καθίστα δυνατήν τὴν διδασκαλίαν εὐρείας φιλοσοφικῆς προπαιδείας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὁποίας πλεῖστα ἐρεθίσματα παρῆχον ἢ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προσώπου διδασκάλια ἰδίως τῶν Φυσικῶν,...». Χαρακτηριστικό παράδειγμα της «επιτυχίας στη μορφωτική προσπάθεια» του Ψαλίδα, είναι και η εκτίμηση που τρέφουν προς αυτόν πρόσωπα, όπως ο μεγαλέμπορος της Κωνσταντινούπολης Ασημάκης Κροκίδης, πρώην μαθητής τῆς Μπαλαναίας Σχολῆς: Ο τελευταίος σε γράμμα του το 1817 προς τον πρώτο, βλ. Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του», σ. 356-357, εμπιστεύεται τα παιδιά του στον Ψαλίδα για να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη Σχολή Καπλάνη και γράφει: «Μοῦ φαίνεται οἱ δύο νὰ ἄργησαν ὡσάν ὅπου ἑπτὰ χρόνους παιδεύονται εἰς τὰ γραμματικά ὁ Κωνσταντῆς καὶ περισσότερον. Πλὴν δὲν τοὺς μετρῶ, ὅτι ἦτον εἰς ξένους, τῶρα δὲ εἰς τὸν πατέραν τοὺς δὲν τοὺς ἐρωτῶ, ἀλλ' οὔτε φροντίζω... Ἐγνώρισα πολλὰ καλὰ τοῦ Ψαλίδα... Εἶδον ὅτι ἡ παράδοσις τῆς Χίου εἶναι ἀνωφελὴς καὶ χωρὶς πεῖραν, καὶ ὅτι νὰ τοὺς τὴν ἀναιρέσετε.».

1. Γράφει ο Ευρ. Σούρλας, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὡς Παιδαγωγός», ὁ.π., σ. 477-478: «Ἀπὸ τὸ εἶδος ἰδίως τῶν μαθημάτων τὰ ὁποῖα ἐδίδασκεν ὁ Ψαλίδας εἰς τὴν ἀνώτεραν τάξιν τῆς Καπλαναίας Σχολῆς, θὰ ἠδυνάμεθα ν' συναγάγωμεν... χρήσιμα συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ἐξηγοῦν βαθύτερα τὴν καταπληκτικὴν ἐπιτυχίαν τὴν ὁποῖαν ἐσημείωσεν εἰς τὴν διδασκτικὴν πλευρὰν ἀλλὰ καὶ δικαιολογοῦν ἀποχρώντως τὴν γεννηθεῖσαν ἀνὰ τὸ Πανελλήνιον ἀρίστην φήμην τόσοσ περὶ Αὐτοῦ ὅσον καὶ περὶ τῶν μαθητῶν του, οἵτινες ἐξήρχοντο τῆς Σχολῆς του καὶ ἐδίδασκον μὲ τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου τοῦ Ψαλίδα.».

Σχετική είναι και η κρίση για το διδακτικό ἔργο τοῦ Ψαλίδα και τοὺς μαθητῆς του, ἀπὸ λόγιον τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, τον Αν. Ν. Γούδα, «Βίοι Παράλληλοι...», Εκ του Τυπογραφείου Μ. Π. Περιδου, Ἐν Αθήναις, 1870, Τόμ. Β', σ. 301: «Ἐὰν δὲ κρίνη

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΟΛΩΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ
ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ (1645-1820)

Ο πίνακας που ακολουθεί, αφορά μόνο τους αρχιδιδασκάλους και όχι τους υποδιδασκάλους, καθ' όσον δεν υπάρχουν πληροφορίες για τους δεύτερους. Όσον αφορά συμπληρωματικά στοιχεία σε σχέση με το κείμενο, γίνονται επιπλέον παραπομπές. Συναντούμε επίσης κενά στις χρονολογίες διδασκαλίας, μεταξύ προηγούμενου και επόμενου διδάσκοντα, αλλά δεν υπάρχουν και εδώ τα σχετικά έγγραφα που θα μπορούσαν να μας διαφωτίσουν. Σε όσους δεν αναφέρεται η καταγωγή (μέσα σε παρένθεση), είναι «Ιωαννίτες».

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ

ή και Μικρή, ή και Δευτέρα επονομαζόμενη¹.

Νικηφόρος Πριγγελέας (Αθηναίος)	1645-1647
*
Μιχαήλ Μήτρου ο και Μελέτιος ο Γεωγράφος	1687-1692
Παρθένιος Κατζιούλης (Ιωαννίτης, Μετζοβίτης, Ζιτζιώτης;)	1693-1717
Ρίζος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	1719-1725

τις τὸν Ψαλλίδα ἐκ τῆς μορφώσεως τῶν ἰδίων αὐτοῦ μαθητῶν, θέλει πεισθῆ ἴσως, ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν εἰς τῶν εὐτυχεστέρων καὶ εὐδοκιμωτέρων διδασκάλων τοῦ γένους κατὰ τὴν τότε ἐποχὴν· διότι μαθητὴς αὐτοῦ ὑπῆρξεν, ὡς εἶδομεν, ὁ χαλκέντερος Κρανᾶς, ὅστις ἐδύνατο ἴσως νὰ ἐκπλήξῃ τὸν φιλολογικὸν κόσμον διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ εὐμαθείας του, ἂν ἐξήρχετο ποτε τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐπεσκέπτετο πανεπιστήμιόν τι τῆς Εὐρώπης». Από τους πιο φημισμένους μαθητές τού Ψαλίδα είναι οι, Παλιουρίτης, Ασώπιος και Φιλητάς, από τους οποίους ο πρώτος δίδαξε στο Λιβόρνο, οι δεύτεροι στην Τεργέστη· συνέχισαν οι τελευταίοι τις σπουδές τους στην Ευρώπη, μετέπειτα καθηγητές στην Ιόνιο Ακαδημία, και ο Ασώπιος καθηγητής και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Γνωστοί επίσης μαθητές, ο Γ. Σταύρου, μετέπειτα ιδρυτής τῆς Εθνικῆς Τράπεζας, και ο γνωστός πολιτικός Ιω. Κωλέττης. Γυμνασιάρχες τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς (ιδρυμένης το 1833, περιώνυμης και αὐτῆς, και αναγνωρισμένης το 1852 ως ισότιμης των ελληνικῶν Γυμνασίων), υπῆρξαν οι ἐπίσης περίφημοι Αν. Σακελλάριος και Σπ. Μανάρης, διδάκτορες Φιλοσοφίας και Μαθηματικῶν ἀντίστοιχα· με ψήφισμα του Πανεπιστημίου Αθηνῶν το 1860, δόθηκε η δυνατότητα νὰ εγγραφῆται ἐκεῖ ως φοιτητὴς, χωρὶς εξετάσεις, κάθε μαθητὴς τού Γυμνασίου των Ιωαννίνων, βλ. Π. Αραβαντινοῦ, «Βιογραφικὴ Συλλογὴ...», ὁ. π., σ. 187.

* Δεν γνωρίζουμε ἐάν κάποιος δίδαξε σε αὐτὸ τὸ διάστημα.

1. Βλ. Απ. Καρπόζηλου, «Δύο στιχουργήματα τοῦ 17ου αἰῶνα για τὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων», Η. Χ., Εκδ. Α.Κ.Ι., Ιωάννινα, 1984, Τόμ. 26, ὅπου και ποίημα γραμμένο στα τέλη τοῦ 18ου αἰ., και διαβάζουμε, ὁ. π., σ. 97: «Στὸ ποίημα ὁ Παῖσιος [μοναχὸς και συγγραφέας τοῦ κειμένου σσ.] κάνει λόγο γιὰ τὰ δύο αὐτὰ σχολεῖα ... Ἐναφέρει ἀκόμη τὰ μαθήματα ποὺ συμπεριλάβαιναν στὸ πρόγραμμά τους και ὅτι τὸ ἓνα, τὸ σχολεῖο τοῦ

[Μεθόδιος Ανθρακίτης]	[1726-1736]
Αλέξιος Σπανός ή Τζέτζης	1737-1742
Παΐσιος Δήμαρος	1743-1752
Τρύφων Ιερομόναχος (Μετζοβίτης)	1752-1761
Κωνσταντίνος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	(1761-1766 κ.ε.;
Αναστάσιος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	(;)-1781(;

ΣΧΟΛΗ ΛΕΟΝΤΑΡΗ ΚΑΙ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΚΙΟΝΜΑ

ή και Πρώτη, ή και Μεγάλη επονομαζόμενη.

Βησσαρίων Μακρής	1672-1681
Νικόδημος Μαζαράκης (Επτανήσιος;)	1681(;)-1682
Γεώργιος Σουγδουρής	1682-1715(;
Αναστάσιος Παπαβασιλόπουλος	1715(;)-1720(;
Μεθόδιος Ανθρακίτης	1722-1725
Ρίζος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	1725-1760
Κοσμάς Μπαλάνος Βασιλόπουλος	1760-1799(;
Κωνσταντίνος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	1799(;)-1818
Αναστάσιος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	1818-1820
Γρηγόριος Μπαλάνος Βασιλόπουλος	(;)-1820*

Γκιόνμα, θεωρούνταν ως «μέγα σπουδαστήριο», ενώ του Επιφάνιου ήταν «μικρό» και «δεύτερο»:

Ἐχουν τὰ Ἰωάννινα δύο μεγάλες βρύσες,
εἶναι μεγάλες, βέβαια, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἴσες:
Ἡ μία εἶναι τὸ μικρὸν σχολεῖον καὶ ἡ ἄλλη
εἶναι τὸ μεγαλύτερον καὶ λέγεται μεγάλη.
Τὸ μέγα σπουδαστήριον εἶναι τοῦ μακαρίτου
Γκιόνμα τοῦ Ἐμμανουήλ καὶ τοῦ Λεονταρίτου.

Εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπλούτησε, πρῶτον ἐν διδασκάλοις,
βάσιν τὸν Βησσαρίωνα πλεον παρὰ τοῖς ἄλλοις.
Τὸ ἕτερον καὶ δεύτερον εἶναι τοῦ ἡγουμένου
Ἐπιφάνιου μοναχοῦ, τοῦ ὀνομαζομένου.»

1. Κατὰ υπόθεση του Κ. Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Ἑπειρωτικὸν Ἄρχεῖον...», 6. π., σ. 80-81.

* Ὑποδιδάσκαλος, διδάσκοντας με τοὺς Κωνσταντῖνο καὶ Αναστάσιο· εἶναι «υποδιδάσκαλος» τῆς Σχολῆς ἤδη το 1809, ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει στο χειρόγραφό του «Τρόπαιον κατὰ τῶν κακῶς λαμβανάντων καὶ παρεξηγούντων τὰ τοῦ... Κοπερνίκου,...» (βλ. Εργογραφία, αρ. 6).

ΣΧΟΛΗ ΛΑΜΠΡΟΥ ΚΑΙ ΣΙΜΩΝΟΣ ΜΑΡΟΥΤΖΗ

Ευγένιος Βούλγαρις (Κερκυραίος)	1742-1749
*
Αθανάσιος Ψαλίδας	1796-1797

ΣΧΟΛΗ ΖΩΗ ΚΑΠΛΑΝΗ

Αθανάσιος Ψαλίδας	1797**-1820
-------------------	-------------

* Πιθανότατα, όπως ήδη σημειώσαμε, η Σχολή παραμένει κλειστή μέχρι την πρόσληψη του Αθ. Ψαλίδα.

** Με τη διευκρίνιση, όπως ήδη σημειώσαμε, ότι η χρηματοδότηση από τον Καπλάνη αρχίζει λίγο αργότερα από το 1797, και ακριβέστερα, από το έτος αυτό, βλ. Σ.Δ. Κρίνος, «Αθανάσιος Ψαλίδας», ό.π., σ. 147, «...κοινή ψήφω τῆς πόλεως τὸ μαρούτσιον τῆς Ἁγίας Μαρίνης σχολεῖον ἐγένετο τῆς πόλεως, ἐπὶ ἐτησίῳ μισθῷ τοῦ Ψαλίδα χιλίων μόνον γροσίων· τοῦτο δὲ διήρκεσε τέσσαρα ὀλόκληρα ἔτη.».

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

(Κύρια γνωστά Συγγράμματα των διδασκάλων των Σχολών Ηγούμενου, Γκιόνμα, Μαρούτζη και Μπαλάνων).

1. [Ανθρακίτης Μεθόδιος], *ΒΟΣΚΟΣ ΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΒΑΤΩΝ* Ἦτοι. *Περὶ τοῦ Καθήκοντος τῶ Πνευματικῶ Ποιμένι, καὶ Πῶς Ποιμένειν τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῶ λογικὸν Ποίμιον*, Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῶ ἐξ Ἰωαννίνων, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, αψη'.
2. Ανθρακίτης Μεθόδιος, *Εἰσαγωγή τῆς λογικῆς Μεθόδου*, Χ* (βλ. Γ. Ζαβίρας, «Νέα Ἑλλάς...», ό. π., σ. 213).
3. [Ανθρακίτης Μεθόδιος], *ΘΕΩΡΙΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ Καὶ Ψυχοφελεῖς νουθεσίαι ἐκάστῳ χριστιανῶ*, Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ, τῶ ἐξ Ἰωαννίνων, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, αχψθ'.
4. Ανθρακίτης Μεθόδιος, *Λογικὴ Ἐλάττων*, Χ (βλ. Π. Χρήστου, «Μεθόδιος Ἀνθρακίτης...», Η. Ε., 1953, Τεύχ. 16, 17, 18, ό.π., σ. 821-833, 943-950, 1013-1019).
5. » , *Ὁδὸς Μαθηματικῆς*, Χ (βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικὲς-Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο...», Μέρος Β', ό.π., σ. 6).
6. [Βασιλόπουλος] Μπαλανίδης Γρηγοράσκος, *Τρόπαιον κατὰ τῶν κακῶς λαμβανόντων καὶ παρεξηγούντων τὰ τοῦ μεγάλου] καὶ περιβοήτου ἀστρονόμου Κοπερνίκου, εἶτον ὡς θέσιν λαμβανόντων αὐτά, οὐχὶ δ' ὡς ὑπόθεσιν ψευδῆ εἰς ἀνάπτυξιν τῶν δυσχερῶν, φιλοπονηθὲν καὶ δεινοτάτοις ναὶ μὴν καὶ ἰσχυροτάτοις ἐπιχειρήμασι καὶ λευκοτάτοις ἀποδείξεσι κρατυνθὲν φυσικῶς, μαθηματικῶς καὶ θεολογικῶς ἐξηφανθὲν παρὰ τοῦ ὑποδιδασκάλου τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Μ[εγάλης] Σχολῆς τῆς τοῦ Γγιούμα... κατὰ τὸ αωθ' ἔτος τὸ σωτήριον*, Χ (βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικὲς—Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο...», Μέρος Β', ό.π., σ. 200).
7. [Βασιλόπουλος] Μπαλάνος Κοσμάς, *Ἀντιπελάργησις, ἢ Συλλογὴ τῶν σωζομένων ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων τῶν ἐκπεπονηκότων διαφόρως πρὸς τὸ Δῆλιον πρόβλημα εἰς εὔρεσιν δύο μέσων ἀναλόγων γραμμῶν ἐν συνεχεῖ γεωμετρικῇ ἀναλογίᾳ, καὶ ἐκ τῶν Νεωτέρων, ὑπὸ τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου κυρίου Μπαλάνου Βασιλοπούλου, ... εὐφυῶς γεωμετρηθέντων, εἰς τὴν τούτων εὔρεσιν, διὰ μόνου τοῦ Κανόνος καὶ Διαβήτου γεωμετρικῶς, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωάν. Βαρθολομαίου Ζβεκίου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, 1816.*

* Χ=Χειρόγραφο

8. » , *ΕΚΘΕΣΙΣ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ Ἀριθμητικῆς, Ἀλγέβρης, καὶ Χρονολογίας*, Συντεθεισα μὲν ὑπ' αὐτοῦ πρὸς χάριν τῶν γνησίων αὐτοῦ φοιτητῶν, καὶ λοιπῶν φιλομαθῶν. Προφωνηθεῖσα δὲ τῇ φιλομούσῳ, φιλογενεῖ, καὶ φιλοπάτριδι Εὐγενεστάτη ἀδελφότητι τῶν Κυρίων ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ ἧς καὶ ἀναλώμασι νῦν πρῶτον τύποις ἐκδέδοται, Παρὰ ΜΑΡΚ. ΠΟΥΛΙΟΥ, Ἐν Βιέννῃ, 1798.
9. » , *Περὶ ἐλλείψεως τῶν παραλειπομένων φωνῶν. Παρὰ τοῖς ἀρίστοις τῶν Ποιητῶν, καὶ τῶν κααλογάδην συγγραφάντων Ἑλλήνων* νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα πρὸς εὐμάρειαν τῶν πρωτοπείρων διὰ δαπάνης Κωνσταντίνου Παλανίδου, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Παρὰ Πάνω Θεοδοσίου, Ἐνετίησι. αωγ' 1803.
10. [Βασιλόπουλος] Μπαλάνος Κωνσταντίνος, *Ἀπάνθισμα τοῦ Τεχνολογικοῦ Μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς Περιέχον μὲν τὰς τῶν Ὀνομάτων καὶ Ρημάτων Τύπους ὀλοκλήρους, καὶ κατ' οὐδὲν ἐλλειπεῖς, προσέτι δὲ τοὺς τῶν Ὀνομάτων καὶ ρημάτων Κανόνας, τὸ περὶ Ἀνωμάτων Ρημάτων καὶ τὸ περὶ Εἰδῶν τῆς τῶν Ρημάτων Συντάξεως· τὸ περὶ Τεχνολογίας τῶν ὀκτὼ Μερῶν τοῦ Λόγου, καὶ τὸ περὶ τῶν τριῶν Συμφωνιῶν τοῦ Λόγου κατ' ἐρωταπόκρισιν, καὶ ἔσχατον τὸ περὶ Πνευμάτων. Κατὰ τὴν Μέθοδον τῆς γινομένης Διδασκαλίας ἐν τῇ πρώτῃ Σχολῇ τῶν Ἰωαννίνων. Νῦν Πρῶτον τύποις ἐκδοθὲν πρὸς εὐμάρειαν τῶν πρωτοπείρων, διὰ δαπάνης Κωνσταντίνου Παλανίδου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Παρὰ Πάνω Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐνετίησι. αωγ'. 1803.*
11. Βασιλόπουλος Μπαλάνος [Ρίζος], *Ἐκθεσις ἀκριβεστάτη τῆς Ἀριθμητικῆς*, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα φιλοτίμῳ δαπάνῃ. Τοῦ Ἐκλαμπροτάτου καὶ Περιβλέπτου Μπεῖζαδέ, καὶ Μεγάλου Διερμηνευτοῦ τῆς Κραταιῆς Βασιλείας τῶν Ὀθωμανῶν Κυρίου Κυρίου Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Παρὰ Πάνω Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Ἐνετίησιν, 1803.
12. » , *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ἀφορισμοὺς τοῦ Ἰπποκράτους*, καταστρωθεῖσα εἰς κοινὴν φράσιν, παρὰ Μπαλάνου Βασιλοπούλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, κατὰ τὸν Γαληνόν, Χ (βλ. Γ. Καράς «Οἱ Φυσικῆς—Θετικῆς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο...»), Μέρος Β', ὁ.π., σ. 454).
13. » , *Μέθοδος Γεωμετρικῶς χωροῦσα περὶ εὐρέσεως τῶν δύο μέσων συνεχῶς ἐξῆς ἀνάλογον Γραμμῶν*, ἐπινοηθεῖσα, καὶ φιλοπονηθεῖσα παρὰ Μπαλάνου Βασιλοπούλου, Ἐνετίησι, Ἐτει τῷ σωτηρίῳ αψνστ'. 1756.

14. » , *ΟΔΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ* Ἦτοι Σειρὰ βαθμηδὸν προϊούσα, περιεκτικὴ τῶν κατ' εἶδος κυριωτέρων τῆς μαθήσεως πραγματειῶν,... Πρότερον μὲν παρὰ ΤΟΥ ΑἰΔΕΣΙΜΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΑΝΘΡΑΚΙΤΟΥ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν Ἑλληνίδα μετενεχθεῖσά τε φωνὴν καὶ ἔρμηνευθεῖσα λίαν μέντοι συνεπτυγμένως, καὶ ἀμυδρῶς, ὕστερον δὲ παρὰ ΤΟΥ ΑἰΔΕΣΙΜΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΕΛΛΟΓΙΜΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ... ΚΥΡΙΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΥ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐναπτυχθεῖσά τε καὶ καλληθεῖσα...καὶ οὕτως εἰς κρεῖττον πῶς διαταχθεῖσά τε, καὶ ἀναπληρωθεῖσα χάριν τῷ παρ' αὐτῷ μαθητιῶντων, Προσφωνηθεῖσα μὲν ΤΟΙΣ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΙΣ ΚΑΙ ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΟΙΣ ΥΙΟΙΣ ΚΑΡΑΙΩΑΝΝΟΥ, ΚΑΙ ΜΑΡΟΥΤΖΗ, ΕΥΠΑΤΡΙΔΑΙΣ ΙΩΑΝΝΩΝ, Τύποις δὲ νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσα, προτροπῇ μὲν καὶ συνδρομῇ τῶν φιλομαθῶν καὶ φιλολόγων· ἐπιμελεία δέ, ὡς οἶόν τε ἦν, καὶ διορθώσει ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΖΑΟΡΙΤΟΥ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ. Διαιρεῖται δὲ εἰς τόμους τρεῖς· προστεθειμένου ἐπὶ τούτοις καὶ τετάρτου, τοῦ τῆς Ἀριθμητικῆς, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἀντωνίου τοῦ Βόρτολι, ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ, ΕΤΕΙ ΤΩ ΣΩΤΗΡΙΩ αψμθ'.
15. » , *Συνοπτικὴ ἐρμηνεῖα Ἀριθμητικῆς καθ' ἑκάτερα αὐτῆς μέρη, μετὰ πολλῆς τῆς ἀκριβείας καταστρωθεῖσα*, Χ (βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικὲς—Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο...», Μέρος Β', ὁ.π., σ. 121).
16. Βούλγαρις Ευγένιος (Μετάφραση), *Α. Τακουετίου Στοιχεῖα Γεωμετρίας μετὰ σημειώσεων τοῦ Οὐίστωνος*, ἐξελληνισθέντα μὲν ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς ὑπὸ τοῦ Πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἱεροδιακόνου ἔτι ὄντος, καὶ σχολαρχοῦντος ἔντε Ἰωαννίνοις, καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸς ἀκρόασιν τῶν παρ' αὐτῷ μαθητιῶντων. Τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς Αὐταδελφότητος τῶν Ζωσιμάδων Α. καὶ Ν. καὶ Ζ. καὶ Μ. ἐπὶ τῷ διανεμηθῆναι δωρεὰν τοῖς φιλεπιστήμοσιν Ἑλλήνων Νεανίσκοις. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. 1805.

17. » , *Γενουησιού στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς ἐξελληνισθέντα μὲν ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως Ἱεροδιακόνου ἔτι ὄντος καὶ σχολαρχοῦντος ἔντε Ἰωαννίνοις, καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸς ἀκρόασιν τῶν παρ' αὐτῶ μαθητιῶντων. Τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς φιλογενοῦς Αὐταδελφότητος τῶν κυρίων Ζωσιμάδων Α. καὶ Ν. καὶ Μ. ἐπὶ τῶ διανεμηθῆναι δωρεὰν τοῖς φιλεπιστήμοσιν Ἑλλήνων Νεανίσκοις. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. 1806.*
18. » , *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν Γι.. Σ. Γραβεζάνδρου, περιέχουσα τὴν Μεταφυσικὴν καὶ τὴν Λογικὴν, ἐξελληνισθεῖσα μὲν ἐκ τῆς Λατινίδος φωνῆς ὑπὸ τοῦ Πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, ἱεροδιακόνου ἔτι ὄντος καὶ σχολαρχοῦντος ἔντε Ἰωαννίνοις καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς ἀκρόασιν τῶν παρ' αὐτῶ μαθητιῶντων. τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς αὐταδελφότητος τῶν Ζωσιμάδων Α. καὶ Ν. καὶ Ζ. καὶ Μ. ἐπὶ τῶ διανεμηθῆναι δωρεὰν τοῖς φιλεπιστήμοσιν Ἑλλήνων νεανίσκοις. Ἐπιστάσια Σ. Δ[εστούνη]. Ἐν τῶ τῆς Κοινότητος τυπογραφίῳ, παρὰ Λιούμπη, Γαρίῳ καὶ Ποπόβ. Ἐν Μόσχῃ. α.ωε'. 1805.*
19. » , *Η ΛΟΓΙΚΗ ΕΚ ΠΑΛΑΙΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ. Ὑπὸ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ. Ἦς Προτέτακται ΑΦΗΓΗΣΙΣ ΠΡΟΕΙΣΟΔΙΩΔΗΣ περὶ Ἀρχῆς καὶ Προόδου τῆς κατὰ τὴν Φιλοσοφίαν Ἐνστάσεως, καὶ ΠΡΟΔΙΑΤΡΙΒΑΙ ΤΕΤΤΑΡΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ εἰς ἅπασαν ἐν γένει τὴν Φιλοσοφίαν Προτελεστικάι. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόφ. Ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας. Ἐτει αψξστ'.*
20. » , *ΠΕΡΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟΣ ἐπίτομος ἐκθεσις, σαφῶς ὡς οἶόν τε ἐκ διαφορῶν Φιλοσόφων ἐρανισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ τοῦ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ, Ἱεροδιακόνου ἔτι ὄντος, καὶ σχολαρχοῦντος ἔντε Ἰωαννίνοις, καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸς ἀκρόασιν τῶν παρ' αὐτῶ μαθητιῶντων. Τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς Αὐταδελφότητος τῶν ΚΥΡΙΩΝ ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ Α. καὶ Ν. καὶ Ζ. καὶ Μ. ἐπὶ τῶ διανεμηθῆναι δωρεὰν τοῖς φιλεπιστήμοσιν Ἑλλήνων Νεανίσκοις. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας 1805.*

21. » , ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΥΠΟ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ—ΤΜΗΜΑ Α'. "Οπερ ἐστὶν Η ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ. ΤΜΗΜΑ Β'. "Οπερ ἐστὶν Η ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ. ΤΜΗΜΑ Γ'. "Οπερ ἐστὶν. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. Διακόνου ἔτι ὄντος, καὶ ἐνιαχοῦ σχολαρχοῦντος τοῖς αὐτοῦ ἀκροωμένοις πρόην ἀναπτυσσόμενα. Νῦν δὲ παρὰ τῶν ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΝΙΚΟΛΑΟΥ, ΖΩΗ, ΚΑΙ ΜΙΧΑΗΛ Τοῖς Ὁμογενέσι Φιλολόγοις Φιλοτίμω δαπάνῃ ἐπὶ τῷ διανεμηθῆναι δωρεὰν τύποις ἐκδοθέντα. Ἐπιστάσις Σπυρίδωνος Βλαντιῆ. Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. 1805.
22. » , Τὰ ἀρέσκοντα τοῖς Φιλοσόφοις, ἤτοι τὰ περὶ τῶν φύσει ὄντων φιλοσοφούμενα, ἐπιτετμημένως μὲν, σαφῶς δὲ ὡς οἶόν τε ἐκ διαφόρων Φιλοσόφων συντεθέντα ὑπὸ τοῦ Πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου κυρίου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἱεροδιακόνου ἔτι ὄντος, καὶ σχολαρχοῦντος ἔντε Ἰωαννίνοις καὶ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ, καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρὸς ἀγρόασιν τῶν παρ' αὐτῷ μαθητιόντων· τὰ νῦν δὲ τύποις ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς Αὐταδελφότητος τῶν Ζωσιμάδων Α. καὶ Ν. καὶ Ζ. καὶ Μ. ἐπὶ τῷ διανεμηθῆναι δωρεὰν τοῖς φιλεπιστήμοσιν Ἑλλήνων Νεανίσχοις. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργίου Βενδῶτη. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. 1805.
23. » , (Μετάφραση), Φουρτουιάντου τοῦ ἐξ Βριξίας τοῦ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἐλαττόντων λεγομένων τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, Περὶ Συστήματος τοῦ Παντός, Ἐξελληνισθὲν παρὰ τοῦ σοφωτάτου καὶ ἐπιστημονικωτάτου Ἱεροδιδασκάλου ἐν Ἰωαννίνοις τῆς Ἠπείρου σχολαρχοῦντος Κυρίου Κυρίου Εὐγενίου Διακόνου τοῦ Βουλγάρεως χάριν τῶν ἡμιλητῶν αὐτοῦ, Χ(βλ. Γ. Καραάς, «Οἱ Φυσικὲς — Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο...», ὁ.π., σ. 116).
24. Δήμαρος Παῖσιος, Ἐπιτομὴ τῆς Λογικῆς τοῦ Κορυδαλλέως, Χ (βλ. Γ. Ζαβίρας, «Νέα Ἑλλάς...», ὁ.π., σ. 507).
25. Κατζιούλης Παρθένιος, ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΩΝ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑΤΑ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ, Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, ΕΝΕΤΙΗΣΙ, ῥψκη'.
26. » , Παροιμίαι συλλεγεῖσαι ἀπὸ διαφόρων βιβλίων, Χ (βλ. Γ. Σαββαντίδης, «Οἱ Παροιμίαι τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη», Δωδώνη, 1972, ὁ. π., σ. 143).

27. Μακρῆς Βησσαρίων, *Εἰς ἅπασαν τὴν τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μέθοδον, αχξβ'*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, «Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς», Η. Χ. 1930, ό. π., σ. 45).
28. » , *Εἰς ἅπασαν τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους λογικὴν πραγματείαν, [αχξβ']*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό. π., σ. 45).
29. » , *Κλεομήδους κυκλικῆς θεωρίας μετεώρων βιβλίον*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό. π., σ. 46).
30. » , *Πρόκλου διαδόχου ὑποτύπωσις τῶν ἀστρονομικῶν ὑποθέσεων, μετὰ σχολίων, αχσα'*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό.π., σ. 46).
31. » , *Πρόκλου σφαῖρα*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό. π., σ. 46).
32. » , *Ρητορικὴ τέχνη, αχσοσ'*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό. π., σ. 45).
33. » , *Σταχυολογία τεχνολογικὴ κατ' ἐρωταπόκρισιν τῆς Γραμματικῆς τέχνης*· ἐκδοθεῖσα παρὰ Βησσαρίωνος Ἱερομονάχου Μακρῆ, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, πάνυ ὠφέλιμος καὶ ἀναγκαία νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα, καὶ πάσῃ ἐπιμελείᾳ Μιχαὴλ Ἱερέως τοῦ Μήτρου ἐξ Ἰωαννίνων, διορθωθεῖσα· ὕο τῆ προτροπῆ προσετέθη καὶ τὸ *Περὶ ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων* τοῦ Ἀμμωνίου, χάριν τῶν φιλομαθῶν, Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ, Ἐνετίησι, αχπστ'.
34. » , *Συλλογισμὸς τῆς λογικῆς*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, «Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς» ό.π., σ. 45).
35. » , *Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ εὐσύνοπτον σύνταγμα εἰς τὰς τέσσαρας μαθηματικὰς ἐπιστήμας, ἀριθμητικὴν, μουσικὴν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν, αχσ'*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό.π., σ. 45).
36. » , *Σχόλιον εἰς τὸ Εὐν βιβλίον Εὐκλείδου στοιχεῖον, συντεῖνον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐν τῇ παρούσῃ συνόψει τῆς ἀριθμητικῆς λόγων τε καὶ ἀναλογιῶν*, X (βλ. Ε. Σαβράμη, ό.π., σ. 45).
37. Μήτρου Μιχαὴλ [Μελέτιος], *ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ*, Μετενεχθεῖσα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ὀπλοελληνικὴν φράσιν, εἰς *ΤΟΜΟΥΣ ΤΡΕΙΣ* διαιρεθεῖσα· καὶ πλουτισθεῖσα μὲ πολλὰς χρησίμους, καὶ ἀναγκαίας ὑποσημειώσεις, καὶ ἀκριβεῖς πίνακας παρὰ Βενδότῃ ἐκ Ζακύνθου, καὶ παρ' αὐτοῦ διορθωθεῖσα, Παρὰ *ΙΩΣΗΠΩ ΒΑΟΥΜΕ-Ι-ΣΤΕΡΩ, EN BIENNEH THS ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ, ΤΟΜΟΣ Α', Β', αψπγ', 1783 ΤΟΜΟΣ Γ', αψπδ'. 1784.*
38. » , *Ἐπιτομὴ τῆς Ἀστρονομίας*, Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου ἀρχιερέως μητροπολίτου Ἀθηνῶν κυρίου Μελετίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, X (βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικὲς—Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο...», Μέρος Β', ό.π., σ. 191).

39. [Μήτρου Μιχαήλ], *ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ* Συλλεχθεῖσα ἐκ διαφόρων Συγγραφέων Παλαιῶν τε καὶ Νέων, καὶ ἐκ διαφόρων Ἐπιγραφῶν, τῶν ἐν λίθοις, καὶ εἰς κοινὴν Διάλεκτον ἐκτεθεῖσα χάριν τῶν πολλῶν τοῦ ἡμετέρου Γένους. ΠΡΟΣΦΩΝΗΘΕΙΣΑ ΔΕ Τῷ Ἐντιμοτάτῳ καὶ Εὐγενεστάτῳ Κυρίῳ Κυρίῳ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΣΑΡΑΦΗ, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, ΕΝΕΤΙΗΣΙ, ἀψκῆ.
40. Παπαβασιλόπουλος Αναστάσιος (Μετάφραση), *Ἐγχειρίδιον τῆς ἀναζητήσεως ἠθικῆς φιλοσοφίας* γραφὲν ὑπὸ ἀνωνύμου καὶ μεταφρασθὲν ἀπὸ τῆς λατινικῆς, ἐν ᾧ ἡ ἀλήθεια τῆς φύσεως ἀναπτύσσεται καὶ πλεῖστα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἀμαρτήματα διὰ κανόνων καὶ ἄλλων τινῶν ἀποδείξεων λαμπρῶς φανεροῦνται, ...ἐν τῇ κωμοπόλει Τυρνάβῳ τῆς Θετταλίας κατὰ τὸ αῦα' ἔτος σωτήριον,..., X (βλ. Εὐλ. Κουρίλα, «Ἀναστάσιος Ἱερεὺς Παπαβασιλόπουλος...», Η.Ε., 1956, Τεύχ. 48, ὁ.π., σ. 346).
41. » , (Μετάφραση), *Εἰσαγωγή μαθηματικῆς ἐκ τῆς τῶν Λατίνων φωνῆς μετοχτευθεῖσα καὶ τῇ ἐλληνικῇ διαλέκτῳ ὑποστρωθεῖσα σπουδῇ καὶ πόνῳ μεγίστῳ τοῦ Λογιωτάτου κυρ Ἀναστασίου ἱεροδιδασκάλου τοῦ Παπαβασιλοπούλου, τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, 1695, X (βλ. Εὐλ. Κουρίλα, ὁ.π., σ. 345).*
42. » , *Λευχειμονοῦσα Ρητορικὴ ἤγουν Ἀφθονίου Προγυμνάσματα ἐκ τῆς Λατίνων ἀνθρολογηθέντα φωνῆς καὶ ἐν ἐλληνικῇ διαλέκτῳ ὑποστρωθέντα σπουδῇ καὶ πόνῳ Ἀναστασίου Παπα—Βασιλοπούλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων ἐν τῇ κωμοπόλει Τυρνάβῳ τῆς Θετταλίας διατρίβοντος χάριν τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων πρωτοπέρων μαθητῶν». Ἐν ἔτει σωτηρίῳ, αῦβ', X (βλ. Εὐλ. Κουρίλα, ὁ.π., Η.Ε., 1955, Τεύχ. 39, σ. 633).*
43. » , *Στοιχεῖα Ρητορικῆς*, X (βλ. Εὐλ. Κουρίλα, ὁ.π., Η. Ε., 1956, Τεύχ. 48, σ. 343).
44. Σουγδουρῆς Γεώργιος, *Εἰσαγωγή ΛΟΓΙΚΗ ἥτοι προδιοίσεις εἰς ἅπασαν τὴν λογικὴν μέθοδον τοῦ Ἀριστοτέλους*. Συντεθεῖσα μὲν παρὰ τοῦ Σοφωτάτου ἐν διδασκάλοις κυρίου ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, Τύποις δὲ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΑΤΖΑ, Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ ΒΑΟΥΜΑ·Υ·ΣΤΕΡΟΥ, Ἐν ΒΙΕΝΝΗ, 1792.
45. » , *Εἰς φιλοσοφίαν προδιοίσεις*, X (βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικὲς—Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο...», Μέρος Β' ὁ.π., σ. 218).

46. » , *Ἐπιτομή Γραμματικῆς* Συντεθεισα εἰς χρῆσιν τῶν φιλομαθῶν παρὰ τοῦ ἐλλογιμωτάτου καὶ ἀρίστου Ἄνδρὸς Κυρίου ΣΟΥΓΔΟΥΡΗ, Νῦν Πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, ..., Παρὰ Ἄντωνίῳ τῷ Βόρτωλι, ΕΝΕΤΙΗΣΙ, 1752.
47. » , (Μετάφραση), *Περὶ τοῦ πῶς δεῖ ὁμιλίαν ξυγγράφειν*, μεταφρασθὲν ἐκ τῆς τῶν Ἰταλῶν εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων φωνὴν παρὰ Γεωργίου ἱερέως Σουγδουρῆ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων ἐν ἔτει 1678ῳ ἐν Παταβίῳ, X (βλ. Ευλ. Κουρίλα, ὁ.π., Η.Ε., 1955, Τεύχ. 40-41, σ. 747).
48. » , *Στοιχεῖα Ἀριθμητικῆς*, X (βλ. Γ. Καράς, «Οἱ Φυσικῆς—Θετικῆς Ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο...», Μέρος Β', ὁ.π., σ. 43).
49. Σπανός Αλέξιος ἢ Τζέτζης, *ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ ΚΡΙΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΡΟΧΕΙΡΟΝ, ΤΟ ΛΕΓΟΜΕΝΟΝ Η ΕΞΑΒΙΒΛΟΣ ΕΙΣ ΚΟΙΝΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ*, Διορθωθεῖσα δὲ καὶ ἐκτεθεῖσα κατὰ τὴν τάξιν, τὸ ὕφος, καὶ νόημα τῆς πρωτοτύπου ἐλληνικῆς ἐξαβίβλου, παρὰ ΑΛΕΞΙΟΥ ΣΠΑΝΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Ὑφ οὗ καὶ τὸ περὶ τῶν Συνοικεσιῶν Ἐγχειρίδιον προσετέθη, ἕτε κατὰ ἀλφάβητον Πίναξ, Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνοις ΕΝΕΤΙΗΣΙ, 1744.
50. » , *Περὶ ποιητικῆς τέχνης, εἴτ' οὖν στιχουργίας*, X (βλ. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, «Ἀλέξιος Σπανός», Η.Χ., 1926, ὁ.π., σ. 213-216).
51. Τρύφων Ιερομόναχος (Μετάφραση), *Λογικὴ τοῦ Γενονησιῦ*, X (βλ. Γ. Ζαβίρας, «Νέα Ἑλλάς...», ὁ.π., σ. 539).
52. » (Ἐπιμέλεια), *Περὶ Ψυχῆς τῶν ζώων*, X (βλ. Γ. Ζαβίρας, ὁ.π., σ. 539, ὁ οποίος σημειώνει «ἔπου ὁ εὐγεν: ἐγκατέλιπε αὐτὸς τὸ ἀνεπλήρωσε.»).
53. Ψαλίδας Αθανάσιος (βλ. σχετικὴ σημείωσις στο κείμενό μας).

ΣΥΝΤΟΜΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγγέλου Ἀλκης, Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος—Ἀπολογία, Παρὰ τῶν Εὐγενεῖ, καὶ Αὐτοκρατορικῶν ἤ Βασιλικῶν Τυπογράφῳ Ἰωάννη Θωμάσῳ τῶ ἀπὸ Τράττνερν, Ἐν τῇ Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, αψπ'. 1780, Μέρος Πρῶτον, Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη — Ἐκδοτικὴ «ΕΡΜΗΣ» Ε.Π.Ε., Ἀθήνα, 1976.
2. » , *Τῶν Φώτων—Ὅψεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Νεοελληνικά Μελετήματα—9, Νέα Σειρά, Ἐκδοτικὴ Ἑρμῆς ΕΠΕ, Ἀθήνα, 1988.
3. [Ἀνώνυμου], *Συστατικὰ Γράμματα Τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῶν Φιλοσοφικῶν καὶ Ἐπιστημονικῶν Μαθημάτων, τῆς τε Πατρῶας Ἑλληνικῆς Γλώσσης, καὶ τῶν ξένων Διαλέκτων*. Ἐκδοθέντα Δι' ἐξόδων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπορευομένων συνεπαρχιωτῶν εἰς ἐνδειξιν εὐγνώμονος διαθέσεως αὐτῶν τε, καὶ τῆς πατρίδος, καὶ κοινῇ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὸν Κτίτορα Κύριον Ἰωάνη Καπλάνη ἐν Μόσχᾳ διατρίβοντα. Ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας, Ἔτει 1806.
4. [Ἀνώνυμου], *Κόπια Γραφῶν εἰς τὸ Σχολεῖον τῆς Ἁγίας Μαρίνας ἀναφερομένων*, Ἐν Μόσχᾳ 1804.
5. [Ἀνώνυμου], *ΣΠΑΝΙΑ Εὐποιίας ἔργα τοῦ ΖΩΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΠΛΑΝΗ, ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΟΣ ΕἰΣ ΓΡΑΙΚΙΑΝ Τῷ 1736, ΚΑΙ ΑΠΟΘΑΝΟΝΤΟΣ ΕἰΣ ΜΟΣΧΑΝ, Τῇ 20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ, Τῷ 1806 ΕΤΕΙ*. Τυπογραφεῖο Σ. Σελιβάνοβσκογο, Μόσχᾳ, 1809.
6. Αραβαντινός Παναγιώτης, *Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας* [Ἰωάννινα, 1866], Εἰσαγωγὴ—Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Ἐκδόσεις Ε.Η.Μ., Ἰωάννινα, 1960.
7. » , *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς Παιδείας παρ' Ἑλλησιν* [Ἰωάννινα, 1867], Εἰσαγωγὴ - Ἐπιμέλεια Ε.Ι. Νικολαΐδου, Ἐκδόσεις Ε.Η.Μ., Ἰωάννινα, 1986.
8. » , *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε δμόρων Ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν Χωρῶν διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τὰ ἐν αὐταῖς Συμβάντα ἀπὸ τοῦ σωτηρίου Ἔτους μέχρι τοῦ 1854* [Ἰωάννινα, 1856], Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστοῦ, Ἐν Ἀθήναις, 1856, Τόμος Δεύτερος, Ἐπανεξεδόθη ὑπὸ Ηλία Ρίζου 1969 (Φωτοτυπικὴ Ἐπανέκδοση).

9. Βελούδος Ιωάννης, *Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων Ἀποικία ἐν Βενετία*—Ἱστορικὸν Ὑπόμνημα. Τύποις καὶ Δαπάνῃ Χρήστου Τριανταφύλλου, Τυπογραφεῖον «Φοῖνιξ», Βενετία, 1893, Ἐκδοσις Δευτέρα.
10. Γεδεών Μανουήλ Ι., *Ἡ πνευματικὴ Κίνησις τοῦ Γένους κατὰ τὸν ἡ' καὶ 10' Αἰῶνα* (Ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἀλκης Αγγέλου—Φίλιππος Ηλίου), *Νεοελληνικά Μελετήματα* 1, Ἐκδοτικὴ «ΕΡΜΗΣ» Ε.Π.Ε., Αθήνα, 1976.
11. Γκίνη Δημητρίου Σ.—Μέξα Βαλέριου Γ., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 1800-1863*, Ἐκδ. Γραφεῖον Δημοσιευμάτων Ακαδημίας Αθηνών, Ἐν Αθήναις, ΙΔ'.—1939, Τόμος Πρῶτος 1800-1839.
12. Γούδας Αναστάσιος Ν., *Βίοι Παράλληλοι, τῶν ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων Ἀνδρῶν*, Ἐκ του Τυπογραφείου Μ.Π. Περίδου, Ἐν Αθήναις, 1870, Τόμος Β'.
13. Διαμάντης Κωνσταντῖνος Αθ., *Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ Ἀρχεῖον του*, Δ.Ι.Ε.Ε.Ε., Τυπογραφεῖον Μηνά Μυρτίδη, Ἐν Αθήναις, Τόμος Δέκατος—1960, Δέκατος Ἐκτος—1962.
14. Ευαγγελίδης Τρύφων Ε., *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας* (Ἑλληνικὰ Σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου), Ἐτυπώθη ἀναλώμασι του Συγγραφέως, Τύποις: Α.Π. Χαλκιόπουλου, Ἐν Αθήναις, 1936, Τόμος Δεύτερος.
15. » , *Τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα Ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως (1453) μέχρι τοῦ (1893) μετὰ Προλεγομένων περὶ τῆς Παιδείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ περὶ τῆς διδακτικῆς Μεθόδου*, Τυπ. Ι. Χατζηιωάννου, Ἐν Αθήναις, 1933.
16. Καράς Γιάννης, *Οἱ Θετικὲς—Φυσικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ 18ο Αἰῶνα*, Σειρά: Ἱστορία—Ἐρευνα, Ἐκδόσεις Gutenberg, Αθήνα [1977].
17. » , *Οἱ Φυσικὲς — Θετικὲς Ἐπιστῆμες στὸν ἑλληνικὸ χῶρο κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας*, Διδακτορικὴ Διατριβὴ Μέρος Α, Μέρος Β—Συνοπτικὸς Κατάλογος Ἔργων.
18. Καρπόζηλος Απόστολος, *Δύο Στιχοεργήματα τοῦ Δέκατου ἑβδομοῦ Αἰῶνα γιὰ τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων*, Η. Χ., Ἐκδίδεται με χορηγία των Α.Κ.Ι., Ἰωάννινα, 1984, Τόμος 26.
19. Κεχαγιόγλου Γιώργος, *Ἐνα Χειρόγραφο τῆς «Γεωγραφίας Φυσικοπολιτικῆς» τοῦ Ψαλίδα, Ὁ Εραμιστής, Ἔτος ΙΔ', Τόμος 13, Τεύχος 73*, Αθήνα, 1976.

20. Κιτρομηλίδης Πασχάλης, *Ἀγῶνες γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ Ἀνανέωση στὴν Παιδεία τῶν Ἰωαννίνων* — ἐρμηνευτικὸ Χρονικὸ, Περιοδικὸ «ΑΝΤΙ», Αθήνα, 1981, Τόμος ΙΔ', Τεύχος 179.
21. Κουγέας Σωκράτης Β., *Τὸ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον Σταύρου Ἰωάννου* — Προλεγόμενα, Ἐγγραφα Ἀλῆ Πασᾶ-Ἐγγραφα Σταύρου Ἰωάννου, Η.Χ., Ἐκδοσις Ι.Μ.Ι., Ἐν Ἰωαννίνοις 1939, Ἔτος Δέκατον Τέταρτον.
22. Κούμας Κωνσταντῖνος Κ., *Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων Πράξεων — Κατάστασις τῆς παιδείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων*, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Αντωνίου Αουκούλου, Ἐν Βιέννῃ τῆς Αυστρίας 1832, Τόμος Δωδέκατος.
23. Κουρίλας Ευλόγιος, Μητροπολίτης Κορυτσᾶς, *Ἀναστάσιος Ἱερεὺς Παπαβασιλόπουλος Ἰωαννίτης καὶ ἡ ἀνέκδοτος Ἀλληλογραφία του* (Ἡπειρωτικὰ Ανάλεκτα, Λόγιοι—Σχολεῖα καὶ Γράμματα — Πανελλήνιοι Διδάσκαλοι οἱ Ἡπειρῶται), Η.Ε., Ἰωάννινα, 1954, 1955, 1956, Ἔτος Γ', Δ', Ε', Τεύχος 28-29, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40-41, 43, 44, 48, 49.
24. Κύρκος Βασίλειος Α., *Immanuel Kant καὶ Ἀθανάσιος Ψαλίδας*— Προσεγγίσεις καὶ Ἐπιδράσεις, Αφιέρωμα στὸν Ευάγγελο Παπανούτσο, Αθήναι, 1980, Τόμος Α'.
25. Λαδάς Γεώργιος Γ.— Χατζηδημόσιος Ἀθανάσιος Δ., *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Αθήνα, 1970.
26. Λάμπρου Σπυρίδων, *Περὶ τῆς Παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Νέος Ἑλληνομνήμων, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π.Α. Πετράκου, Αθήνησιν, 1916, Τόμος ΙΓ', Τεύχος Γ'.
27. Μέρτζιος Κωνσταντῖνος Δ., *Ἐπιφάνιος Ἠγούμενος — Νικηφόρος Πριγγελεὺς καὶ ἡ Σχολὴ Ἰωαννίνων*, Η.Χ., Ἐκδ. Ι.Μ.Ι., Ἐν Ἰωαννίνοις, 1938, Ἔτος Δέκατον Τρίτον.
28. » , *Ἡ Σχολὴ τοῦ Γυιόνμα*, Η.Χ., Ἐν Ἰωαννίνοις, 1938, Ἔτος Δέκατον Τρίτον.
29. » , *Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον*, Η.Χ., Ἐκδ. Ι.Μ.Ι., Ἐν Ἰωαννίνοις, 1936, Ἔτος Ἐνδέκατον.
30. » , *Τὸ ἐν Βενετία Κρατικὸν Ἀρχεῖον*, Η.Χ., Ἐκδ. Ι.Μ.Ι., Ἐν Ἰωαννίνοις, 1940, Ἔτος Δέκατον Πέμπτον.
31. Μιχαλόπουλος Φάνης, *Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννησις (1648-1820)*, Τύποι Π.Δ. Σακελλάριος, Αθήνα, 1930.
32. Μπέττης Στέφανος, *Ζῶης Καπλάνης καὶ Καπλάνειος Σχολῆς*, Η.Χ., Περιοδικὸν Σύγγραμμα, Ἐκδίδεται Πρόνοια τῶν Α.Κ.Ι., Ἐν Ἰωαννίνοις, 1977, Περίοδος Β', Ἔτος Τέταρτον — Πέμπτον, 1976-77.

33. Μυστακίδης Β. Α., *Συμβολή εις τὴν Ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολείων* (Σχολή τοῦ Γκιούμα — Ἀνέκδοτα ταύτης Σιγίλλια), Παρνασσός, Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσός, Τύποις Θρ. Παπαλεξανδρῆ και Αλ. Παπαγεωργίου, Ἐν Αθήναις, 1886, Τόμος Δέκατος.
34. Νούτσος Παναγιώτης, *Ἐνα Μαθηματάριο Μεταφυσικῆς τοῦ Ἀ. Ψαλίδα*, Πρακτικὰ Διεθνούς Συνεδρίου Ἱστορίας: «Ἡπειρος, Κοινωνία — Οικονομία 15οῦ-20οῦ αἰ.», Δήμος Ἰωαννιτῶν, Γιάννενα, 1986.
35. Παπαγεωργίου Γεωργίου, *Ὁ Ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ ἑλλήνα Πραγματευτῆ σύμφωνα μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ Πρότυπα (τέλη 18ου-ἀρχὲς 19ου αἰ.)*.— *Ἐνα μαθηματάριο Ἐμπορίου τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα*, Ἐκδ. Αφοί Τολίδη Ο.Ε., Αθήνα, 1990.
36. Παπαγεωργίου Κώστα Α., *Ἡ Παιδεία στὴν Ἡπειρο 1204-1950*, Κέρκυρα, 1950, Τόμος Πρώτος.
37. Παπαδόπουλος — Βρετὸς Ανδρέας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἦτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι Βασιλείας τυπωθέντων Βιβλίων παρὰ Ἑλλήνων εἰς τὴν ὀμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μὲ βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων*, Τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα, Ἐν Αθήναις, 1857, Μέρος Β'.
38. Παπακώστας Ἀγγελος Α., *Ἀθανασίου Ψαλίδα: Ἀνέκδοτα ἔργα*, Ἀφιέρωμα στὸ μεγάλο Ἡπειρώτη Διδάσκαλο τοῦ Γένους Ἀθανάσιο Ψαλίδα, 1767-1829, Η. Ε., Ἔτος Α', Τεύχος 4ον-5ον, Ἰωάννινα, 1952.
39. Παρανίκας Ματθαῖος Κ., *ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Ἔθνει Καταστάσεως τῶν Γραμμάτων ἀπὸ Ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν Ἀρχῶν τῆς Ἐνεστώσης (ΙΘ') Ἐκατονταετηρίδος*, Ἐκ του Τυπογραφείου Α. Κορομηλά, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1867.
40. Πλουμίδης Γεώργιος Σ., *Σχολεῖα στὴν Ἑλλάδα συντηρούμενα ἀπὸ Κληροδοτήματα Ἑλλήνων τῆς Βενετίας (1603-1797)*, Θεσσαυρίσματα, Ἑλληνικὸν Ἰνστιτούτον Βενετίας, Βενετία, 1972, Τόμος 9.
41. Σαββαντίδης Γεώργιος Π., *Οἱ Παροιμίαι τοῦ Παρθενίου Κατζιούλη*, Δωδώνη, Ε.Ε.Φ.Σ.Π.Ι., Ἰωάννινα, 1972, Τόμος Πρώτος.
42. Σαλαμάγκας Δημήτριος Στ., *Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἀνέκδοτα Ἔργα τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα*, Ἀφιέρωμα στὸ μεγάλο Ἡπειρώτη Δι-

- δάσκαλο τοῦ Γένους Ἀθανάσιο Ψαλίδα, 1767-1829, Η.Ε.,
Ιωάννινα, 1952, Ἔτος Α', Τεύχος Τέταρτον—Πέμπτον.
43. Σούβλας Ευριπίδης, Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὡς Παιδαγωγός, Ἀφι-
έρωμα στὸ μεγάλο Ἡπειρώτη Διδάσκαλο τοῦ Γένους Ἀθα-
νάσιο Ψαλίδα, 1767-1829, Η.Ε., Ιωάννινα, 1952, Ἔτος Α',
Τεύχος Τέταρτον—Πέμπτον.
44. Στεφανίδης Μιχαήλ Κ., *Τὰ Φυσικὰ Μαθήματα τῶν Σχολῶν τῆς προ-
επαναστατικῆς Ἑλλάδος*, Η.Μ.Ε., Εκδ. Ι. Ν. Σιδέρης, Α-
θήναι, 1922.
45. Φιλιππότης Χριστόφορος, *Δοκίμιον περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῶν ἐν Ἰω-
αννίνοις σχολείων καὶ περὶ τῆς εἰς αὐτὰ ἐπικρατούσης μεθό-
δου τῆς παραδόσεως* (Ανέκδοτο), Ιωάννινα 1812, Ιουνίου 5.
46. Νασιώτης Δημήτριος, *Διατριβαὶ καὶ Ὑπομνήματα περὶ Ἡπείρου —
Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1874 μέχρι τοῦ ἔτους 1879*, Εκ του Τυ-
πογραφείου των Ἀδελφῶν, Περρῆ, Αθήνησιν, 1887.
47. Camariano — Cioran Ariadna, *L'Épire et les pays Roumains*, Édition
de l'Association d'Études Épirotes [E.H.M.], Jannina, 1984.
48. » , *Les Academies Princières de Bucarest et de Jassy et
leurs Professeurs*, Institute for Balkan Studies — 142,
Thessaloniki, 1974.
49. Cicanci Olga, *Médecins épirotes dans les pays roumains*, Πρακτι-
κτικὰ Διεθνούς Συνεδρίου Ἱστορίας: Ἡπειρος, Κοινωνία —
Οικονομία, 15ος-20ος αἰ., Δήμος Ιωαννιτῶν, Γιάννινα, 1987.
50. Henderson G. P., *Ἡ Ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ, 1620-
1830 — Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία στὰ Χρόνια τῆς Τουρκο-
κρατίας*, Μετάφραση Φ. Κ. Βάρου, Ακαδημία Αθηνῶν —
Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, Σειρά Γ': Με-
ταφράσεις, Τυπογραφεῖον: Μ. Ν. Αθανασόπουλου Ο.Ε., Α-
θήναι, 1977.
51. Legrand Émile, *Bibliographie Hellénique ou Description raison-
née des Ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième
Siècle*, Société d'Édition Les Belles Lettres, Paris, 1928,
Tome Premier, Tome Deuxième.
52. » , *Bibliographie Hellénique ou Description raisonnée des
Ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième Siècle*,
Alphonse Picard et Fils, Éditeurs, Paris, 1894, Tome
Premier, Tome Deuxième.

R i a s s u n t o

L' EPUCAZIONE A GIANNINA E LE SUE IDEOLOGIE:

Dalle «Scuole nuove» a quelle dei Balanos e di Psalidas
(1654-1820)

Famiglie di ricchi mercanti di Giannina, domiciliate a Venezia, decidono, tramite donazione di capitali, di istituire scuole «moderne» nella loro città natale, e così se ne fondano tre: La prima da Epifanios Igumenos nel 1645, la seconda da Emmanuel Ghionmas nel 1672, la terza da Lambros Maruzzis nel 1742. I mecenati o i fondatori di queste scuole, ordinano che siano insegnate qui materie come l' «umanità et altre scienze», materie appunto che caratterizzano il «nuovo» che viene apportato nel campo della didattica e delle idee, mentre finora tutto era basato sullo studio delle filologie e filosofie greca antica e bizantina, e della teologia. Anzi, Simon Maruzzis nel suo testamento, definisce in modo ben preciso quali devono essere le materie da insegnare: «Le scienze cioè logica, fisica, metafisica, theologia a chi volesse applicarsi e mathematica, in greco et in lattino, riputando necessario lo studio lattino per la buona riuscita de studiosi nazionali nostri tanto pregiudicati nella fatal perdita del Greco Impero con cui perirono le basi principali de scientifici documenti».

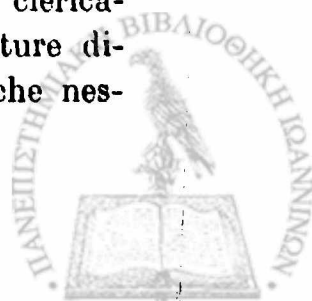
Però, il «nuovo» non tarderà a mettersi in contrasto con il «vecchio»: L'infiltrarsi delle scienze e idee dell'occidente europeo nell'insegnamento delle scuole di Giannina, porterà allo scontro con l'ideologia «bizantina» e dominante da secoli, della Chiesa ortodossa. Insegnanti che studiano soprattutto a Padova e lavorano a volte nelle case editrici del libro greco a Venezia, introdurranno nelle scuole di Giannina, a partire della fine del XVIII secolo, la matematica e la filosofia moderne; Ma la diffusione prematura di quest'ultime, incontra spesso lo scontento della Chiesa ufficiale, la quale, arroccata dietro la filosofia aristotelica e la teologia bizantina, non esita a scomunicare gli esempi più clamorosi d'infranzione alle regole: E' il caso di Methodios Anthrakitis che osa integrare nelle sue lezioni le speculazioni filosofico-teologiche di Cartesio, di Malebranche e d'altri filosofi, a cui viene ordinato a presentarsi al Concilio patriarcale a Con-

stantinopoli, dove è costretto a gettare al rogo i suoi appunti filosofici per evitare non soltanto la condanna ecclesiastica, ma anche il pericolo di essere linciato dai «credenti».

Il periodo delle «scuole nuove» chiude con Erghenios Vulgaris il cui insegnamento darà un'ulteriore spinta all'educazione ed alle idee progressiste dell'epoca: Vulgaris, che aveva condotto i suoi studi ad Arta a Giannina, e poi a Venezia-in quest'ultima probabilmente per seguire gli studi superiori-torna a Giannina dove si rivela un abilissimo ed erudito insegnante della scuola di Maruzzis (ins. 1742-1749); Qui, tra le sue più importanti attività didattiche vi furono la traduzione e l'insegnamento delle dottrine di filosofi europei di notevole prestigio, come di John Locke, di Chr. Wolff, di Leibniz, ecc. Vulgaris, passato in seguito dalle scuole di Kozani, di Monte Athos e di Constantinopoli, ed attraversata l'Europa, finisce in Russia, dove diventa conoscente stretto dell'imperatrice Caterina ed episcopo.

Sull'orizzonte scolastico di Giannina appare ora la dinastia dei Balanos, famiglia che nel corso di cent'anni (1719-1820), dà tre generazioni di insegnanti. Balanos Vassilopoulos sarà direttore della scuola di Igumenos dal 1719 al 1725 e della scuola di Ghionmas dal 1725 al 1760; Lo succede nella direzione il figlio Cosmas che insegnerà fino al 1799 e forse anche più tardi. Gli altri due figli, Constantinos ed Anastasios, dirigono la scuola di Igumenos a partire del 1761 il primo e più tardi il secondo; Dirigeranno poi la scuola di Ghionmas rispettivamente nei periodi 1799-1818 e 1818-1820. Infine, il nipote Gregorios insegna in quest'ultima scuola dal 1800 circa fino al 1820. Questa famiglia di insegnanti monopolizzerà l'educazione di Giannina diversi decenni, mentre la scuola di Maruzzis resterà chiusa dal 1749 fino al 1796: con i Balanos si avrà una considerevole retrocessione nei metodi didattici e nel campo delle idee, ed infatti, nel tempo, questi si ricchiudono in schemi sempre più tradizionali, sino al punto di bandire dalle loro scuole le scienze «occidentali» e le lingue straniere. Sempre più le lezioni si centreranno sulle filologie e filosofie greca antica e bizantina, sulla teologia e su poche nozioni di scienze: così da Balanos Vassilopoulos, che almeno era un buon matematico, alla fine si arriva a Gregorios il quale, mettendosi in contrasto con la sua epoca, insiste a considerare in un suo scritto del 1809 i principi astronomici di Copernico come «non tesi, ma ipotesi ed in più falsa». In conclusione i Balanos, legati ad una tradizione clericale conservatrice, non si sono mai concessi aperture verso culture diverse da quelle proprie della Chiesa ortodossa, tanto vero è che nes-

suno di loro è stato in Europa occidentale e l'unico, Gregorios, che provò gli studi a Livorno nel 1816, tornò senza esito, dopo pochi mesi, in patria.

Ben diverso è il caso di Athanasios Psalidas che, facendo un' esemplare carriera da filosofo ed insegnante, acquisterà col tempo la fama di personaggio singolare: studia in Russia ed in seguito a Vienna, città dove insegna, scrive, lavora in case editrici, cura e pubblica vari testi, e tra questi anche testi ad uso scolastico. Dei suoi scritti, i più noti sono: L' origininale, bilingue, opera filosofia «Vera Felicitas sive Fundamentum omnis Religionis » (in greco ed in latino, Vienna 1791), ed il breve testo politico-filosofico «Buonimoventi» (Kalokinímata, Vienna 1795), testo che si volge contro l' autorità «inconfutabile», filosofica e letteraria, di note personalità greche, e contro la «barbarie», l' «ignoranza» e la «superstizione» che domina in Grecia. Psalidas assume la direzione della scuola di Maruzzis nel 1796 ed insegna nei corsi superiori: «a- Elementi di Filosofia, secondo i metafisici moderni dell' Europa Locke, Kant, ecc. b- Elementi di Matematica secondo il professore viennese Metzburg. c- Fisica sperimentale secondo Horvath, professore della scuola Generale di Pest. d- Geografia politica e matematica. e- Storia del Commercio e tutto il Sistema commerciale. f- Latino», italiano, francese, ecc. Con l' insegnamento di Psalidas a Giannina avviene un cambiamento radicale nell' educazione e nelle idee che si producono nell' ambiente scolastico, cosa che darà però luogo anche a scontri con il campo conservatore; Ma nonostante le accuse di «lascivia» e «ateismo» che vengono rivolte a Psalidas, nonché le difficoltà che la sua scuola affronta, qui, «per la prima volta, la parola libertà sarà pronunciata dagli scolari senza più la paura di essere sentiti dai preti e dai primati». Questa scuola, insegnando materie a livelli di studi superiori ed adottando modelli educativi europei, forma degli ottimi insegnanti e letterati, ed inoltre, produce un' agitazione senza precedenti nell' ambito delle idee e delle ideologie. In questo modo, essa costituirà un esempio d' avanguardia per tutte le scuole greche, nella Grecia e all' estero, nei decenni che precedono la rivoluzione nazionale.

